

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

KARA-KOYUNLU DEVLETİ'NİN ASKERİ TEŞKİLÂTI

Ahmet KORKMAZ

ŞANLIURFA-2020

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

KARA-KOYUNLU DEVLETİ'NİN ASKERİ TEŞKİLÂTI

Ahmet KORKMAZ

Danışman

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

ŞANLIURFA-2020

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 185224003 numaralı Ahmet KORKMAZ'ın hazırladığı “Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı” konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 29/06/ 2020 tarihinde, saat 11:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

29/06/ 2020

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ		
Üye	Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ		
Üye	Doç. Dr. Mustafa UYAR		

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

/07/2020

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not:a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı: Ahmet KORKMAZ

Öğrenci Numarası: 185224003

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Başlık (Türkçe): Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen “Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı” çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 01/06/2020 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

01/06/2020
Ahmet KORKMAZ
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 01/06/2020

Prof. Dr. Kâzım PAYDAŞ

(İmzası)

ÖZET

KARA-KOYUNLU DEVLETİ'NİN ASKERİ TEŞKİLÂTI

KORKMAZ, Ahmet

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

Haziran, 2020, 123 sayfa

Kara-Koyunlular bir asırdan fazla Anadolu'nun doğusu ve İran'ın batısında Türkiye Selçukluları ve Moğolların devlet yönetim prensiplerine uygun olarak hüküm sürmüştür (1380-1469). Türkiye Selçuklu ve İlhanlı devletlerinin teşkilât tecrübesi üzerine devletlerini teşkil etmişlerdir. Öncüllerinden aldıkları devlet geleneğini geliştirerek tarih sahnesinde kalmaya çalışmışlardır.

Bu tez çalışmasında Kara-Koyunlu Devleti'nin ilk hükümdarı Bayram Hoca döneminden (ö.1380) son hükümdar Hasan Ali dönemine (ö.1469) kadar askerî teşkilatın oluşumu, gelişimi ve sükûtu üzerinde durulacaktır. Askerî teşkilatın geçirdiği evreler Farsça, Arapça, gayrimüslim vakayinameler ve tetkik eserlerin verdiği bilgiler nispetinde derinlemesine irdelenmeye çalışılmıştır.

Kara-Koyunlu askerî gücü genel olarak yarı-göçebe Türkmen aşiretlerden oluşmaktaydı. Bunun yanında orduda daimi olarak görev alan *nöker*ler de bulunmaktaydı. Ordu Türk-Moğol teşkilatının tesiri ile on binlik, binlik, yüzlük ve onluk sisteme göre tanzim edilmişti. Savaşta ordunun düzeni Türk-Moğol askerî geleneğinin tezahürünü yansıtmaktaydı. Türk-Moğol etkisi ordunun birçok alanında görülmekteydi.

Kara-Koyunlu askerî yapısı genel olarak Ortaçağ Türk-Moğol askerî yapısının devamı niteliğindedir. Bu yapının Safevi Devleti'ne kadar taşınması Kara-Koyunlular

vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Safevi Devleti ilk yıllarında Kara-Koyunlu askerî yapısı üzerine devletini tesis etmiştir.

Diğer Türk-Moğol devletlerinde olduğu gibi, Kara-Koyunlular'da da askeri teşkilât; insan unsuru, askerî divanlar, ordunun sefer öncesi yaptığı hazırlıklar, ordunun savaş düzeni, taktik ve strateji, savaş hukuku, ordunun gelir kaynağı, ordunun teçhizatı ve silahları, orduda kullanılan hayvanlar ve ordunun mehter takımı gibi unsurlardan oluşmaktaydı. Bu söz ettiğimiz unsurlardan biri olan ordunun gelir kaynağı Yakın Doğu'da eskiden beri kullanılan iktâ' sistemine dayanmaktaydı fakat iktâ' ıstılâhı Kara-Koyunlular döneminde suyural ve tiyûl ıstılâhına dönüşmüştür. Kara-Koyunlu askerî teşkilât yapısında başka dikkat çeken nokta ise, kaynakların ordunun kullandığı savaş araç gereçlerinden az bahsetmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kara-Koyunlular, Askerî Teşkilat, Suyural, Tiyûl, Nöker

ABSTRACT

MILITARY ORGANIZATION OF THE QARA-QOYUNLU STATE

KORKMAZ, Ahmet

Master's Thesis

Department of History

Advisor: Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

June, 2020, 123 pages

The Qara-Qoyunlus are reigned in accordance with the Mongols' and Anatolian (Turkey) Seljuk Sultanetes' principles of state management more than a century in east of Anatolia and west of Iran (1380-1469). They constituted Qara-Qoyunlu state in compliance with the state organization of Ilkhanid Empires and Anatolian Seljuk Sultanetes. Qara-Qoyunlus tried to stay on the stage of history by developing the state tradition from their ancestry.

In the thesis, it will be emphasized that the formation, development and stability of the Qara-Qoyunlu state military organization from the period of Bayram Hodja (d.1380) to the last ruler Hasan Ali (d.1469). The phases of the military organization have been studied based on information provided by Persian, Arabic, non-Muslim chronicles and investigated works thoroughly.

The military power of Qara-Qoyunlu generally consisted of semi-nomad Turkmen tribes. In addition to this, there were also constant noker soldiers in the army. The army had been issued based on the decimal system of ten thousand, one thousand, hundred and decade, on the influence of the Turkish-Mongol military organization. The battle of the army reflected the appearing of the Turkish-Mongolian military tradition in the war. There were the Turkish-Mongolian influence in many fields of the army.

The military structure of Qara-Qoyunlu was generally continuation of the medieval Turkish-Mongolian military structure. The military structure was transferred

to Safavid State through the Qara-Qoyunlus. Safavid State established its state on Qara-Qoyunlu military construction in the early years.

Military organization in Qara-Qoyunlu, as in other Turkish-Mongolian states, consisted of manpower, military divisions, the army's preparations before the campaign, the army's combat order, tactics and strategy, the law of war, the army's source of income, the army's equipment and weapons, the animals used in the army, and the army's mehter team. We mentioned that one of the factors was the source of income of army based on the iqta' which has been used in the Near East for a long time, but the iqta' term turned into a soyūrghāl and tiyul reform in the period of Qara-Qoyunlus. Another striking point in the structure of the Qara-Qoyunlu military organization was that the sources rarely mentioned the war equipment used by the army.

Keywords: Qara-Qoyunlus, Military Organization, Soyūrghāl, Tiyul, Nöker.

KARA-KOYUNLU DEVLETİ'NİN ASKERİ TEŞKİLÂTI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY TUTANAĞI	II
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
EKLER LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA GÖREVLİLER, İNSAN UNSURU VE ASKERİ DİVÂNLAR

1.1. KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA GÖREVLİLER	22
1.1.1. Kadiasker	22
1.1.2. Tavaçı	22
1.1.3. Emirü'l Hac	24
1.1.4. Daruga	24
1.1.5. Kûtvâl	27
1.1.6. Yurtçi	28
1.1.7. Yasavul	29
1.1.8. İnak	30
1.1.9. Pervaneçi	31
1.1.10. Bukavul	32
1.1.11. Yamçı	33
1.2. KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA İNSAN UNSURU	34
1.2.1. Başkomutan (Hükümdar)	34

1.2.2. Mirzalar	34
1.2.3. Emirler (Ümera)	35
1.2.4. Nökerler	36
1.3. KARA-KOYUNLU DEVLETİ'NDE ASKERÎ DİVÂNLAR	38
1.3.1. Divân-ı 'Arız/ 'Arz	38
1.3.2. Divân-ı Emaret	39
1.3.3. Divân-ı Emaret-i Tavaçıyân	40

İKİNCİ BÖLÜM

KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA SAVAŞ SÜRECİ

2.1. KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA SEFER ÖNCESİ HAZIRLIKLAR	41
2.1.1. Kengeş/İstişare	41
2.1.2. Elçi gönderme	43
2.1.3. Ordunun Toplanması	46
2.1.4. Ordunun Sefer Boyunca İhtiyacının Karşlanması	47
2.1.5. Av Merasimi	49
2.1.6. Ordunun Haber Alma Ağı	50
2.1.7. Müneccimleri Kullanma ve Fal Bakma	52
2.2. KARA-KOYUNLU ORDUSUNUN SAVAŞ DÜZENİ	53
2.2.1. Karavul	53
2.2.2. Menkalay	55
2.2.3. Kol/Kalb	55
2.2.4. Meymene ve Meysere	56
2.3. TAKTİK VE STRATEJİ	57
2.3.1. Pusu Birlikleri	57
2.3.2. Kuşatma Sırasında Kullanılan Taktikler	57
2.3.3. Ilgar ve Gece Baskınları	59
2.3.4. Muharebelerde Savunma Tedbirleri	61
2.3.5. Su Mânialarının Aşılması	62
2.4. KARA-KOYUNLU DEVLETİ'NDE SAVAŞ HUKUKU	62
2.4.1. Askerlerin Ödüllendirilmesi ve Cezalandırılması	62
2.4.2. Teslim Olan Düşmana Karşı Muamele	64

2.4.3. Teslim Olmayan ve İhanet Edenlere Karşı Muamele	65
2.4.4. Esirlerin Durumu	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARA-KOYUNLU ORDUSUNUN MALİ KAYNAĞI VE TEÇHİZATI

3.1. ORDUNUN MALİ KAYNAĞI	68
3.1.1. Askerî Dirlik: Suyurgal ve Tiyul Sistemi	68
3.1.2. Suyurgal Sistemi	68
3.1.3. Tiyul Sistemi	73
3.1.4. Aynî ve Nakdî Ödemeler	74
3.2. KARA-KOYUNLU ORDUSUNUN SAVAŞ ARAÇ-GEREÇLERİ	75
3.2.1. Kuşatma Makineleri, Vasıtaları ve Silahları	75
3.2.2. Mancınık ve Arrade	75
3.2.3. Çeper	76
3.2.4. Kule	76
3.2.5. Merdiven ve Kemend	77
3.2.6. Nakkab ve Lağımçı	78
3.3. ORDUDA KULLANILAN SİLAHLAR	79
3.3.1. Ok ve Yay	79
3.3.2. Kılıç	81
3.3.3. Hançer	84
3.3.4. Mızrak	84
3.3.5. Gürz ve Teber	85
3.3.6. Zırh, Kalkan ve Miğfer	85
3.4. ORDUDA KULLANILAN HAYVANLAR	87
3.4.1. At	87
3.4.2. Deve ve Katır	89
3.5. ASKERÎ MUSİKÎ TAKIMI (MEHTER)	90
SONUÇ	91
KAYNAKÇA	93
EKLER	108

KISALTMALAR

A.Ü.DTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Bkz	Bakınız
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed	Editör
Haz	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	Milattan Önce
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr	Neşreden
ö	Ölümü
Tah	Tahkik
Tas	Tashih
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Terc	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
vr	varak
Yay	Yayımlayan

EKLER LİSTESİ

- Ek-1.**Kara-Koyunlu sikkelerinde bulunan tamgalar. Ek-1
- Ek-2.**İran coğrafyasında 15. yüzyıla ait miğfer. Ek-2
- Ek-3.**İran coğrafyasında 15. yüzyıla ait zincir zırh. Ek-3
- Ek-4.**İran coğrafyasında 15. yüzyıla ait zırhlı savaşçı. Ek-4
- Ek-5.**Cihanşah'ın Şeyh Derai'ye verdiği suyuralgal fermanı. Ek-5

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çingiz Han'ın Türkistan istilasası ile birlikte mezkûr coğrafyada yaşayan Türk boylarından birçoğu Anadolu topraklarına doğru hareket etmeye başlamıştı. Çingiz Han'ın vefatıyla birlikte onun kurduğu imparatorluk evlatları arasında taksim edildi. Çingiz Han'ın ölümünden kısa bir süre onun ardılı olan ve sonra bugünkü İran topraklarında hüküm sürmeye başlayan İlhanlılar, Türkiye Selçuklularını tahakkümü altına aldı. Türkiye Selçukluları ve İlhanlıların inhitatı ile birlikte Anadolu topraklarında birçok siyasî organizasyon meydana geldi. Bu düzensiz ortamda ortaya çıkan siyasî organizasyonlardan biri de Kara-Koyunlular idi.

Kara-Koyunlular bir asırdan fazla Anadolu'nun doğusu ve İran'ın batısında Türkiye Selçukluları ve Moğolların devlet yönetim prensiplerine uygun olarak hüküm sürdü. Selçuklu ve İlhanlı devletlerinin teşkilat tecrübesi üzerine devletlerini tesis ettiler. Öncüllerinden aldıkları devlet tecrübesini yer yer geliştirerek tarih sahnesinde kalmaya çalıştılar. Kara-Koyunlular Anadolu'daki kaostan yararlanarak birçok yarı-göçebe aşiret ile devletlerini kurdular.

Bu çalışmanın konusu da, Anadolu topraklarında ortaya çıkan (1380-1469) başlangıçta yarı-göçebe aşiretlerden meydana gelen Kara-Koyunlular'ın askerî teşkilâtıdır. Çalışmamızda Kara-Koyunlu askerî teşkilâtının öncülü ve ardılı devletlerin askerî teşkilâtı ile ilgili benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle birçok araştırmacı tarafından vurguladığı gibi İran coğrafyasında XVI. yüzyılın başında ortaya çıkan Safevî Devleti'nin başlangıçta teşkilât yapısını Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu teşkilât yapısı üzerine inşa edildiği bilinmektedir. Bu da Kara-Koyunlu teşkilâtının söz konusu coğrafyaya ne derece sirayet ettiğini gösterir mahiyettedir.

Kara-Koyunlu Devleti tarihi ile ilgili birçok eser olmasına rağmen adı geçen devletin askerî teşkilâtını müstakil olarak anlatan hiçbir çalışmaya rastlayamadık. Hiç şüphesiz askerî müessesenin yeri devletlerin tekâmülü ve inkırazında çok mühimdir. Biz de bu amaçla Kara-Koyunlu Devleti'nin askerî müessesesini kaynakların verdiği bilgiler nispetinde bir bütün olarak ele almaya çalıştık.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, çalışmanın önemi ve kaynaklar dışında Kara-Koyunlu askerî teşkilâtı ile verdiğimiz örneklerin daha iyi anlaşılabilmesi için mezkûr devletin siyasî tarihi özetlenmiştir. Birinci bölümde, Kara-Koyunlu ordusunda yer alan görevliler, görevlilerin ordudaki önemleri, ordunun insan unsuru ve askerî divanlar hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, ordunun sefer öncesi hazırlıkları, ordunun savaş sırasındaki düzeni, ordunun taktik ve stratejisi ve Kara-Koyunlu ordusunda savaş hukuku hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmamızın son bölümünde ise ordunun finansmanı ve savaş için en temel unsur olan savaş araç gereçleri hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle dönemin silah terminolojisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Yöntem ve Kaynaklar

Araştırmamızın tarihsel sınırlandırılması XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Kara-Koyunlular'ın inkıraz dönemi olan XV. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar sürmektedir. Bu tez çalışmasında veri toplama tekniği olarak öncelikle ana kaynaklar kullanılmıştır. Konuya ilişkin el yazma ve sadece belli kütüphanelerde bulunan kitaplardan yararlanılması için fişlenme usulüyle bilgiler not edilerek kullanılmıştır. Diğer bir yöntem literatür taramadır. Bu literatür taramasıyla gerek Ortaçağ Türk devletlerine ait askerî teşkilata dair gerekse Kara-Koyunlu Devleti'ni konu alan çalışmalar incelenmiştir

Çalışmamızda kaynaklar açısından şanssız olduğumuzu söylemek gerekir. Zira Kara-Koyunlu Devleti tarihini anlatan müstakil bir eser bulunmamaktadır. Bu sebeple çalışmamızın kaynakları XV. yüzyılda farklı devletler hakkında yazılan vakayinamelere dayanmaktadır. Bunun yanında Kara-Koyunlular'dan kalan çok sınırlı belgeler ve mektuplar araştırmamızda kullandığımız kaynaklar arasındadır. Kara-Koyunlu Devleti'nde tarih yazıcılığının gelişmemesi bizi o dönemde hüküm süren başta Timurlu, Ak-Koyunlu, Memlûklü kaynakları, Ermeni ve Süryani, vakayinamelerine başvurmamıza itmiştir.

Farsça Vakayinameler

Ebu Bekr-i Tihârî (ö. 882/1477'den sonra)'nin Farsça kaleme aldığı *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eseri çalışmamızın en önemli kaynağıdır. Tihârî, Kara-Koyunlu

ve Ak-Koyunlu divanlarında münşilik yapmıştır¹. Yazarın eseri Necati Luğal ve Faruk Sümer tarafından iki cilt halinde yayımlanmış² ve Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir³. Araştırmamızda eserin Farsça ve Türkçe tercümesini karşılaştırarak kullanmayı uygun bulduk.

Mevlana Şerefeddin Ali Yezdî (ö. 858/1454)'nin en önemli eseri olan *Zafername* 828/1424-1425 yılında tamamlanmıştır. Eserin birçok neşri bulunmaktadır⁴. Çalışmamızda Muhammed Abbasi tarafından yayımlanan neşir⁵ ile D. Ahsen Batur tarafından yapılan tercüme⁶ karşılaştırarak kullandık. Eserde Karakoyunlular'ın keşif birliği ile ilgili bir bilgidен istifade ettik.

Hafız Abrû, Herat'ta dünyaya gelmiştir. Timur'un saygı ve gözetimine mazhar olmuş ve kısa bir süre sonra Timur'un oğlu Şahruh'a bağlanmıştır. Hafız Abrû'nun birçok eseri bulunmaktadır⁷. Biz çalışmamızda müellifin *Zeyli Camiü't Tevârih-i Reşidî*⁸ ve *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*⁹ adlı eserlerini kullandık.

Hafız Abrû'ya asıl şöhretini kazandıran *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî* adlı eser dört bölüme ayrılmıştır. Konumuz açısından önemli olan dördüncü bölüm Şahruh'un oğlu Mirza Baysungur'a ithaf edildiği için "Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî" adını almış ve bu bölüm iki kısma ayrılmıştır. Özellikle eserin dördüncü bölümünün ikinci kısmı müellifin yaşadığı döneme ait olayların bilgilerini içermesi

---

¹ Kâzım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), XIX; İlhan Erdem vd., *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 1. bs. (Ankara: Bileşik Yayınevi, 2007), 20; Kâzım Paydaş, "Kitab-ı Diyarbekriyye ve Tarih-i Âlem Arâ-yı Eminin Ak-Koyunlu Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *Tarih Yazımı Üzerine-II (Araştırma, İlke, Yaklaşım ve Yöntemler)*, Ed. İsmail Özçelik, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 101.

² Abû Bakr-i Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, yay. Necati Luğal-Faruk Sümer, 2. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 1993): I-II.

³ Ebu Bekr-i Tihriani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Terc. Mürsel Öztürk, 1. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014).

⁴ Paydaş, *Ak-Koyunlu*, XXVI; Erdem vd., *Ak-Koyunlu*, 23.

⁵ Mevlana Şerefeddin Ali Yezdî, *Zafername*, tsh. Muhammed Abbasi, 1.bs. (Tahran: Çap-ı Rengin, 1336/1957): I-II.

⁶ Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafername)*, Terc. D. Ahsen Batur, 1. bs. (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013).

⁷ Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, Haz. Yüksel Kanar, 1. bs. (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991),366; Ayşe Atıcı Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din ve Kültür) 1438-1467*, (Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 24.

⁸ Hafız Abrû, *Zeyli Camiü't Tevârih-i Reşidî*, nşr. Hanbaba Beyanî, 1.bs. (Tahran: Çaphane-yi İlmi, 1317/1938).

⁹ Hafız Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, Yay. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevadi, 1. bs. (Tahran: Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, 1380/2001): I-IV.

bakımından ziyadesiyle mühimdir¹⁰. Eserden elçi gönderme, ordunun savaş sırasında düzeni, ordunun savaş araç gereçleri gibi birçok konuda yararlandık.

Abdurrezzak-i Cemaleddin İshak Semerkandî (ö. 887/1482)'nin *Matla'-ı Sa'deyn Mecma'-ı Bahreyn* adlı eseri çalışmamız için en önemli kaynaklar arasındadır. Mezkûr eserin 1427 yılına kadar gelen bölümü Hafız Abrû'nun *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî* adlı eserinin naklinden ibarettir. 1427 yılından sonraki bilgiler yazarın müşahedelerindedir¹¹. *Matla'-ı Sa'deyn*, Tahran'da her bir cilt iki kısımdan oluşan iki cilt halinde yayımlanmıştır¹². Biz eserden çalışmamızda askere verilen maaş ve savaş araç gereçleri bahsinde önemli bilgilerden yararlandık.

Mirhond Hamîdüddin Muhammed b. Hondşâh b. Mahmûd el-Belhi (ö. 903/1498)'nin *Tarih-i Ravzatu's-Safa Fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefa*¹³ adlı eseri 7 ciltten meydana gelmektedir. Bu kaynaktan ordunun haber alma faaliyetleri ve kuşatma taktikleri hakkındaki bilgilerinden istifade ettik.

Gıyaseddin Hondmîr Muhammed b. Hamidüddin Mirhond (ö. 942/1535-36), anne tarafından Ravzatu's-Safa'nın yazarı Mirhond'un torunu olan Hondmîr 880 (1475-1476) yılında Herat'ta dünyaya gelmiş ve daha sonra da Sultan Hüseyin'in büyük oğlunun hizmetine girmiştir¹⁴. Onun önemli eseri olan *Habîbu's-Siyer*, genel bir tarihtir¹⁵. Biz bu kaynaktan diğer eserlerdeki bilgileri desteklemek için faydalandık.

Hasan-ı Rumlu (ö. 985/1577)'nin *Ahsenü't- Tevârîh* isimli eseri tezimizde en sık başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Müellifin mezkûr eserinin XI. ve XII. ciltleri Abdü'l-Hüseyin Nevâî tarafından uzun bir girişle üç cilt olarak neşredilmiştir¹⁶. 2006 yılında eserin XI. cildi Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir¹⁷. Bu eseri Farsça ve Türkçesini karşılaştırarak kullandık.

¹⁰ Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", *Belleten*, Terc. Ahmet Ateş, 39/113 (Ocak 1965), 56-57.

¹¹ Musa Şamil Yüksel, *Timurlular Din-Devlet İlişkisi*, 1. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2009), XXI.

¹² Abdurrezzak-i Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, Nşr. Abd'ul-Hüseyin Nevâî, 1. bs. (Tahran: Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsani ve Muta'alat-ı Ferhengi, 1383/2004): I/II-II/II.

¹³ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's-Safa Fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefa*, 2. bs. Haz. Cemşid Kıyanfer, (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1385/2006): I-VII.

¹⁴ Paydaş, *Ak-Koyunlu*, XXV; Erdem vd., *Ak-Koyunlu*, 22.

¹⁵ Gıyasüddin Hondmir, *Habîbu's-Siyer*, Yay. Celâleddin Humâyî 1. bs. (Tahran: İntişarat-ı Hayyam, 1333/1954): I-IV.

¹⁶ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't- Tevârîh*, Nşr. Abd'ul-Hüseyin Nevâî, 2. bs. (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1389/2010): I-III.

¹⁷ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't- Tevârîh*, Terc. Mürsel Öztürk, 1. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006).

Safevî dönemi kaynakları olan Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî (ö. 975/1567)'nin *Tarih-i Cihan-ârâ*'sı¹⁸, Bûdâk Münşî Kazvînî (ö. 958/1551)'nin *Cevâhirü'l-Ahbâr*'ı¹⁹, Yahya b. Abdullâtif-i Kazvînî (ö. 962/1555)'nin *Lübbü't-Tevârih*'i²⁰, ve Muhammed Yusuf Vale-i İsfahanî Kazvînî (ö. XVII. yüzyıl)'nin *Hold-i Berin (Tarih-i Timuriyân ve Türkmenân)*²¹ isimli eserlerini diğer kaynaklardaki bilgileri desteklemek için kullandık.

Konumuz açısından kullandığımız diğer Farsça kaynaklar Mahmud. b. Abdullah-ı Nişaburî (ö. XVII. yüzyıl)'nin, *Tarih-i Türkmâniye*²² adlı eseri ile Anonim *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşâh*²³ adlı eserlerdir. *Tarih-i Türkmâniye* Kara-Koyunlu Devleti tarihine giriş mahiyetindedir²⁴. Söz konusu eserin kaynakları arasında *Matla' - Sa'deyn* ve *Tarih-i Ravzatu's-Safa* bulunmaktadır²⁵. *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşâh* ise *Tarih-i Türkmâniye*'nin özeti ve ona eklenen malumattan ibarettir²⁶. Minorsky, *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşâh* üzerinde bir inceleme yapmış ve Kara-Koyunlular ile ilgili kısmı özet olarak İngilizceye tercüme etmiştir²⁷.

Arapça Vakayinameler

Arapça vakayinameler arasında başvurduğumuz Memlûklü dönemi tarihçileri el-Makrizî (1365-1441)²⁸, İbn Hacer (1371-1449)²⁹, el-Aynî (1360-1451)³⁰ ve İbn

¹⁸ Gaffârî Kazvînî, *Tarih-i Cihan-ârâ*, Haz. Hasan-ı Nerâkî, 1. bs. (Tahran: Hafız Yayınları 1343/1964).

¹⁹ Bûdâk Münşî Kazvînî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, nşr. Muhsin Behrâm Nejad, 1. bs. (Tahran: Mirâs-ı Mektûb, 1378/1999).

²⁰ Yahyâ-yi Kazvînî, *Lübbü't- Tevârih*, Yay. Seyyid Cemâleddin-i Tahranî, 1.bs. (Tahran: Müesses-i Haver Yayınları 1314/1935).

²¹ Muhammed Yusuf Vale-i İsfahanî Kazvînî, *Hold-i Berin (Tarih-i Timuriyân ve Türkmenân)*, Haz. Mir Haşim Muhaddes, 1. bs. (Tahran: Mirâs-ı Mektûb, 1379/2000).

²² Mahmud. b. Abdullah-ı Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, The National Library of Israel, Jerusalem, Israel Ms. Yah. Ar. 1132.

²³ Anonim, *Târih-i Sultân Muhammed-i Kutbşâh*, Ed. Zerrine Pervin, 1.bs. (New Delhi: Dilli Kitâb-ı Ghor, 2015).

²⁴ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, 3. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 7.

²⁵ Mesela bkz. Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 45a, 51b, 62a, 68b.

²⁶ Sümer, *Kara Koyunlular*, 7.

²⁷ Vladimir Minorsky, "The Qara-Qoyunlu and The Qutb-Shâhs", *BSOAS*, University of London, XVII: 1, 1955, 50-73.

²⁸ Makrizî, Takiyeddin Ahmed b. Ali, *Kitâbu's-Sulûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mulûk*, Tah. Muhammed Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1997): I-VIII.

²⁹ İbn Hacer el-Askalanî, Şihabeddin Ebu Fazl Ahmed b. Ali, *İnbâ' el-Ğumr bi Ebnâu'l-Umr*, Tah. Hasan Habeşî, (Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1998): I-IV.

³⁰ Kazım Yaşar Koprıman, *El-Aynî'nin İkdu'l-Cumân'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar*, (Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1972).

Tağrıberdi (1409-1470)'nin³¹ eserlerinden Kara-Koyunlu döneminde kadıaskerlik ve esirlerin durumu hakkında bilgi aldık.

Arapça kaynaklar arasında en fazla yararlandığımız eser Abdullah b. Fethullah el-Bağdadî'nin ilim âlemince “*Tarihu'l-Giyasî*” olarak bilinen eseridir. Bağdadî'nin eseri 2010 yılında Beyrut'ta Târik Nâfi' el-Hamdânî tarafından *el-Düvelü'l-İslamiyye fî el-Şark* ismiyle neşredilmiştir³². Mezkûr eserden ordudaki görevliler, savaş araç gereçleri gibi birçok konudan istifade ettik.

Ermeni ve Süryani Vakayinameleri

Konumuz açısından Ermeni ve Süryanilerin yazdıkları vakayinamelere de incelenmiştir. Bunlardan; Toma Metsopski³³, Basibrinalı Adday³⁴ ve Hrand D. Andreasyan tarafından tercüme edilen “*XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar*”³⁵ eserine müracaat ettik. Bu eserlerden çalışmamızın orduda kullanılan silahlar kısmında yararlandık.

Araştırmalar

Çalışmamızda başvurduğumuz bazı araştırma-inceleme eserleri kısaca tanıtmak gerekirse, ilk olarak İlhan Erdem tarafından kaleme alınan “*Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış*”³⁶ adlı makale ilk olarak Türk devletlerinde ordu yapısına kısaca giriş yapıldıktan sonra Ak-Koyunlu ordu yapısı hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra, bizim konumuz ile alakalı olan Kara-Koyunlu ordu yapısı hakkında bilgi vermektedir. Kara-Koyunlu ordusunun aşiret yapısı ve bu yapının orduya etkileri hakkında bilgi vermesini ardından Kara Yusuf döneminden başlayarak ordu yapısı üzerinde durmaktadır. Yazar, Kara-Koyunlu

---

³¹ İbni Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Terc. D. Ahsen Batur, 1.bs. (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013).

³² Abdullah b. Fethullah el-Bağdadî, *el-Düvelü'l-İslamiyye fî el-Şark*, Tah. Târik Nâfi' el-Hamdânî, 1.bs. (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2010). (Bundan sonra *Tarihü'l-Giyasî*).

³³ Toma Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, Terc. Gürsoy Solmaz, 1.bs. (Ankara: Elips Kitap, 2009).

³⁴ Basibrinalı Adday, *Basibrinalı Adday Vakayinamesi*, Terc. Kutlu Akalın, 1.bs. (İstanbul: Peywend, 2015).

³⁵ Hrand D. Andreasyan, “XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*3, (1973): 83-149.

³⁶ İlhan Erdem, “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel bir Bakış”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları*, 24/37, (Ankara 2005): 57-77.

ordusunun gelişimi ve yükselişi hakkında kısa ama mühim malumatlar vermektedir. Ardından Kara-Koyunlu ordusunun mevcudu hakkında analizler yapmaktadır.

“İslam Tarihi ve Medeniyeti” külliyyatının “Müslüman Türk Devletleri-II” adlı dokuzuncu cildinde Kâzım Paydaş’ın kaleme aldığı Karakoyunlular bölümünde³⁷, Kara-Koyunlu Devleti’nin siyasi tarihini kuruluşundan inkırazına kadar geçen dönemi özet olarak yazdıktan sonra, adı geçen devletin teşkilâtı hakkında kısa ama mühim bilgiler vermektedir. Çalışmamızı ilgilendiren askerî teşkilâtı ele aldığı sayfalarda, ordudaki insan unsuru hakkında kısaca bilgi vermektedir. Eser, Kara-Koyunlu askerî teşkilâtında; hükümdar, şehzadeler, emirler, tavacı, nökerler, kûtvâl, yamçı ve muharip kuvvetlere dair malumat sunmaktadır.

Konumuz açısından diğer önemli eserler İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya ait Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal³⁸ ve Anadolu Beylikleri ve Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu Devletleri³⁹ adlı eserlerdir. Mezkûr eserlerde Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu devletine ayrılmış bölümler Kara-Koyunlu askerî teşkilâtına giriş mahiyetindedir.

Çalışmamız açısından en fazla faydalandığımız eser Ayşe Atıcı Arayancan’ın 2010 yılında hazırladığı “Kara-Koyunlu Hükümdarlarından Cihânşah ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din-Kültür) 1438–1467” adlı doktora tezidir. Söz konusu eserin dördüncü bölümünde askerî teşkilâtın genel çerçevesi hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Mustafa Uyar’ın⁴⁰ ve Selim Serkan Ütken’in eserleri⁴¹ Türk-Moğol askerî teşkilâtını kavramamızda çalışmamıza katkıda bulunmuşlardır. Erkan Göksu⁴² ve İbrahim Duman’ın⁴³ eserleri Ortaçağ silah terminolojisini anlamamızda çok faydalı olmuştur.

---

³⁷ Kâzım Paydaş, “Karakoyunlular”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, Ed. Muhammet Hanefi Palabıyık- Osman Çetin, 1.bs. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018):9/375-406.

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 4.bs. (Ankara: TTK Yayınları, 1988).

³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 6. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2011).

⁴⁰ Mustafa Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Askerî Teşkilâtı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, 1. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2020).

⁴¹ Selim Serkan Ütken, *Buhara Hanlığı’nın Askerî Teşkilâtı (1500-1868)*, 1. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2018).

⁴² Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 2. bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015).

⁴³ İbrahim Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 1. bs. (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020).

Kara-Koyunlu Devleti Tarihinin İcmali

Türkiye Selçuklu Devleti'nin inkırazı ve Moğol hâkimiyetinin inhitatı üzerine Anadolu topraklarında birçok politik organizasyon meydana gelmişti⁴⁴. Bu düzensiz ortamda ortaya çıkan politik organizasyonlardan biri de Kara-Koyunlular idi. Kara-Koyunlular XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Van Gölü kıyısındaki Erciş merkez olmak üzere; kuzeyde Erzurum, güneyde Musul bölgesine kadar uzanan bölgede hâkimiyet tesis etmişlerdi. Kara-Koyunlu kabilesinin adı totemlerinin “koyun” olması ile alakalı sayılıyorsa da, eski Türkler'de totem kabul edilen hayvanın etinin yenmesi yasak olduğu için, bu ismin onlara ait sürülerin rengi ile alakalı olduğu gözükmemektedir. Kara-Koyunlu kabilesinin hangi Oğuz boyuna mensup olduğuna dair kaynaklarda bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak Osmanlı müverrihlerinden Şükrüllah, Kara-Koyunlu hanedanını Cihanşah'ın rivayetinden Deniz Han evladından olduğunu belirtmektedir. Oğuz an'anesine göre, Deniz Han evladından sayılan Yıva boyu ile Kara-Koyunlular arasında bir kabile akrabalığının olacağına dair bazı emareler bulunmaktadır⁴⁵. *Tarih-i Türkmâniye* ve *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşâhadlı* eserler Kara-Koyunlular'ın soyunu Oğuz Han'a dayandırmaktadır ve bu eserlere göre Kara Yusuf sekizinci kuşaktan Oğuz Han'ın

---

⁴⁴ İlhan Erdem, vd., *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 61; Paydaş, “Akkoyunlular”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, Ed. Muhammet Hanefi Palabıyık- Osman Çetin, 1.bs. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 9: 347; Kâzım Paydaş, Ak-Koyunlu Devleti'nde Siyasi Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ed. Burak Kocaoğlu, (Ankara: Berikan Yayınları, 2019): 413.

⁴⁵ Faruk Sümer, “Kara-Koyunlular”, *İA*, 5. bs. (Eskişehir: MEB Yayınevi, 2001), 6: 292; Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 375. Minorsky, Kara-Koyunlu sikkelerini üzerindeki tamgaları Kaşgarlı Mahmud ve Reşidüddin verdiği Oğuz boyları tamgalarındaki Yıva boyu tamgası ile karşılaştırmış ve Kara-Koyunlu kabilesinin Yıva boyundan olduğu hakkındaki şüphelerinin tamgalardaki benzerliklerden dolayı ortadan kalktığını belirtmektedir. Vladimir Minorsky, “The Clan of The Qara Qoyunlu Rulers”, *Fuad Köprülü Armağanı*, (Ankara: TTK Yayınları, 2010), 394. Fakat Kara Yusuf ve oğlu Pir budak döneminde darp edilen sikkelerin üzerindeki tamgalar genel olarak aynı değildir ve tamgalarda farklılıklar görülmektedir. Bu tamgalarda Minorsky'nin belirttiği Yıva boyunun tamgasını anımsatan tamgalar olduğu gibi farklı şekillerde tamgalarda mevcuttur. Bkz. H.L. Robino, “Coins of Jalair, Kara Koyunlu, Musha'sha', and Ak Koyunlu Dynastis”, *The numismatik Chronicle*, (London: 1950), X: 111. (94-139). Faruk Sümer sikkeler üzerinde bulunan şekillerin tamgalardan ziyade bir nakış olduğu fikrindedir. Zira Robino'nun yukarıda ismi geçen makalesinde Celayirîliler ve Ak-Koyunlu sikkelerinde de aynı işaretlerin olduğunu belirtmiştir. Sümer, *Kara Koyunlular*, 15. (Ayrıca bkz. Ek. 1).

evlatlarındandır⁴⁶. Bunun yanı sıra Safevî tarihçisi Budak Münşi Kazvînî, Kara-Koyunlular'ı “*Sebûktekin tayfasındandır*” şeklinde kaydetmiştir⁴⁷.

Kaynaklar Kara-Koyunlular'ın ismini “Bârânî”, “Bârânlû” ve “Bârânlî” şeklinde de yazmaktadırlar. Bu ismi ilk defa Kitab-ı Diyarbekriyye’de görmekteyiz. Daha sonra Safevî tarihçileri de kitaplarında Kara-Koyunlular'ı “Bârânî” şeklinde kaydetmişlerdir. Bu ismin kabile ismi mi yoksa yer ismi mi olduğu meçhuldür⁴⁸. Minorsky, bu ismin kabile ismi olmasından ziyade yer ismi olduğunu öne sürmüştür⁴⁹.

Kara-Koyunlular'ın Anadolu'ya gelişi ile ilgili iki rivayet bulunmaktadır. Birincisi; İlhanlı hükümdarı Argun Han zamanında Ak-Koyunlular ile birlikte Türkistan'dan Azerbaycan'a gelip yerleşmeleri, daha sonra da Erzincan ve Sivas bölgelerinde yurt tutmalarındır⁵⁰. İkinci rivayet ise; Çinggis Han'ın Harzemşah Muhammed ile çatışması sırasında Tûre Bey (توره بیگ) önderliğindeki otuz bin çadırdan müteşekkil Kara-Koyunlu ulusunun Mâverâünnehir'e oradan da Semerkand ve Buhara çöllerinden Diyarbakır ve Erzurum taraflarına gelmesidir. Rivayete göre Kara-Koyunlular buraya gelerek Gürcü ve Tatarlara karşı savaşmışlardır⁵¹. Bu görüşün doğru olduğuna itibar edilebilir. Zira Moğollardan önceki dönemlerde Kara-Koyunlular'a ait hiçbir bilgiye sahip değiliz⁵².

Kara-Koyunlu Devleti birçok oymaktan müteşekkil bir siyasi organizasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oymaklar; Kara-Koyunlu Oymağı, Sa'dlu, Baharlu, Karamalu, Duharlu, Alpavut, Çekirlu, Âyinlu, Hacılı, Ağaç-eri, Döğer, Bayramlu ve Kara Ulus adı verilen Kürt oymakları olarak sıralanabilir⁵³.

⁴⁶ Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 7a; Anonim, *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşâh*, 9; Minorsky, “The Qara-Qoyunlu and The Qutb-Shâhs”, 53.

⁴⁷ Kazvînî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, 63; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 51.

⁴⁸ Hüseyin Mirca'feri, *Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî İctimâî İktisâdî ve Ferhengi-i İran Der Dovre-i Timuriyân ve Türkmanân*, 13. bs. (Tahrân: Daneşgah-ı İsfahan, 1395/2016), 227.

⁴⁹ Minorsky, “The Clan of The Qara Qoyunlu Rulers”, 392.

⁵⁰ Sümer, *Kara Koyunlular*, 34-35.

⁵¹ Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 9b-10a; Anonim, *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşâh*, 10; Minorsky, “The Qara-Qoyunlu and The Qutb-Shâhs”, 53-54.

⁵² Sümer, *Kara Koyunlular*, 35-36.

⁵³ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 376; Bu oymaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Sümer, *Kara Koyunlular*, 19-32; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 55-63; Mirca'feri, *Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî*, 228-230.

Bayram Hoca (ö. 782/1380-1381)

Kara-Koyunlular XIV. yüzyılın birinci yarısında Moğollar'a tâbiî olarak kışları Musul bölgesinde, yazları da Erciş yöresinde geçirdiği bilinmektedir. Kara-Koyunlular'ın tarih sahnesine çıkması İlhanlı tahtı için yapılan mücadeleler sırasında meydana geldi. Kara-Koyunlular'ın ilk beyi kabul edilen Bayram Hoca Musul'u ele geçirerek buranın idaresini kardeşi Birdi Hoca'ya verip, kendisi de beyliğin başına geçti⁵⁴.

Celâyirlilerden Sultan Şeyh Üveys 767/1366 baharında Mardin hükümdarı el-Melik el-Mansûr'un isteğiyle Bağdad'dan hareket edip Musul'a gelerek, bu şehrin hâkimi olan Birdi Hoca'yı esir aldı. Bu esnada Mardin kuşatması ile meşgul olan Bayram Hoca kardeşinin esir düştüğünü ve Celâyirli Sultanı'nın Musul üzerinden Mardin'e ilerlediğini öğrenince mezkûr şehirdeki muhasarayı kaldırarak Muş havalisine geldi. Kara-Koyunlular sarp ve dar olan yolları tutukları için Sultan Üveys Mardin'den ayrılarak Muş Ovası'na geldi ve burada Bayram Hoca'yı mağlup edip Kara-Koyunlular'ın ağırlıklarını yağmaladı. Mezkûr Celâyirli hükümdarı bu hadiseden sonra Tebriz'e geldi. Bu olaydan sonra Bayram Hoca'nın Celâyirli hükümdarına boyun eğdiği anlaşılıyor. Fakat Sultan Şeyh Üveys'in 1374 yılında ölümünün ardından Bayram Hoca tekrardan Musul ve Sincar'ı ele geçirmenin yanında Sürmelü, Alakilise, Hoy ve Nahcivan havalilerine de hâkim olmuştur⁵⁵.

1375 yılında Musul, Pir Baba isimli bir Türkmen emiri tarafından işgal edilmiştir. Bayram Hoca, Hısn-ı Keyfa ve Mardin emirlerinin yardımlarıyla Musul'u dört ay gibi bir zaman zarfından kuşatıp Pir Baba ile antlaşarak tekrar şehre hâkim olmuştur. Buna karşılık Bayram Hoca, Sincar'ı Pir Baba'ya bırakmış ve kızını onunla evlendirmiştir. Musul Kara-Koyunluların eline geçtikten sonra Birdi Hoca yeniden buranın yönetimini ele geçirdi⁵⁶. Bu durumdan rahatsız olan Celâyirli 778/1377 yılının ilkbaharında harekete geçtiler. Van Gölü çevresindeki Bendimâhî'yi alıp Bayram Hoca'nın yeğeni Kara Mehmed'in savunduğu Erciş'i kuşattılar. Kara

⁵⁴ Sümer, "Kara-Koyunlular", *DİA*, 1.bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 434.

⁵⁵ Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 377.

⁵⁶ İbn Hacer, *İnbâ' el-Ğumr*, I: 133; Çetin Varlık, "Karakoyunlular", *DGBİT*, 3. bs. (İstanbul: Çağ Yayınları 1992), 8: 444.

Mehmed'in Celâyirliler'e itaat edip vergi vermeyi kabul etmesi üzerine kuşatmayı kaldırdılar⁵⁷.

Bayram Hoca 782/1380-1381 yılında vefat edince⁵⁸ yerine kardeşi Birdi Hoca emaretin başına geçmiştir. Fakat kaynaklar Birdi Hoca hakkında çok az malumat vermektir. Hatta emaretin başındaki faaliyetlerinden hiç söz etmemektedir. Bu durumda Birdi Hoca'nın Kara-Koyunlu emaretinin başına ya hiç geçmediği ya da çok az kaldığı sanılmaktadır⁵⁹.

Kara Mehmed (782-791/1380-1389)

Bayram Hoca'dan sonra Kara-Koyunlu emaretinin başında Kara Mehmed'i görmekteyiz. Kara Mehmed'i bazı muasır tarihçiler Bayram Hoca'nın yeğeni ve bazıları da oğlu olduğunu kaydetmişlerdir. Ama XV. yüzyıl müverrihleri Kara Mehmed'i Türemiş'in oğlu şeklinde kaydetmişlerdir. Büyük bir ihtimalle Türemiş, Bayram Hoca'nın kardeşidir. Kara Mehmed'in Bayram Hoca'nın yeğeni olduğu hakkındaki kayıt daha doğru olmalıdır⁶⁰.

Kara Mehmed, 784/1382 yılında yaklaşık yirmi bin kişilik bir ordu ile üzerine gelen Celâyirli Şehzade Ali'yi beş bin kişilik kuvvetiyle ağır yenilgiye uğrattı. Bu başarı Kara Mehmed'e büyük şöhrat kazandı. Ayrıca kendisinden yardım istemiş olan Şeyh Ali'nin kardeşi Ahmed'in Celâyir tahtına oturmasını sağladı. Celâyir Hükümdarı Ahmed, Kara Mehmed'in kızı ile evlendirilerek aradaki dostluk kuvvetlendirildi⁶¹. Ertesi yıl, Suriye'deki Döğerlerin reisi Salim'in Musul hacılarının yollarını kesmesi üzerine Kara Mehmed, Bozdoğan kabilesi boy beyi Ziyâü'l-Mülk ile birlikte Döğerler üzerine saldırdı. Döğer beyi Salim mağlup olunca Halep naibine sığınmak zorunda kaldı⁶². Kara Mehmed 786/1384 yılında kendisine kızını vermek istemeyen Mardin hâkimi Melik İsa'nın ülkesine hücum ederek Mardin hâkimini

⁵⁷ Sümer, "Kara-Koyunlular", 24: 434.

⁵⁸ Kazvîni, *Lübdetü'l Tevarih*, 211; Gaffarî Kazvîni, *Târîh-i Cihân-ârâ*, 248; Buket Gündüz, *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Kara-Koyunlular, Ak-Koyunlular, Safevîler)*, (Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019) 41; Abbas el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyñ İhtilâleyñ el-Hükümetü'l-Türkmâniyye*, 1. bs. (Bağdad: Dâru'l-Arabiyyetü'l-Mavsuât, 1939), III: 30.

⁵⁹ Varlık, "Karakoyunlular", 8: 445; Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 377.

⁶⁰ Mirca'feri, *Tarih-i Tehevvelat-ı Siyasî*, 233; Sümer, *Kara Koyunlular*, 43.

⁶¹ Sümer, "Kara-Koyunlular", 24: 434.

⁶² Hûrîveş Ahmedî Destgerdî, "Devlethâ-yı Türkmân (Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu)", *Tarih-i Câmeg'-i İran*, Ed. Sâdik Secâdî, (Tahran: Merkez-i Pejûhişhâ-yı İrani ve İslamî, 1393/2014), X: 571.

mağlup etti. Mardin hâkimi kız kardeşini Kara Mehmed'e vermesi sonucu aralarında sulh meydana geldi. Ertesi sene Erzincan hükümdarı Mutahharten, Ak-Koyunlular'a karşı Kara Mehmed'den yardım talep etti. Kara Mehmed, Mutahharten'in yardım isteğine olumlu cevap verdi. Kara Mehmed ve Mutahharten, Ak-Koyunlular'ı dar bir yerde sıkıştırarak bozguna uğrattı. Bu yenilgi üzerine Ak-Koyunlular Kadı Burhaneddin'e sığındılar⁶³.

Bu sırada Kara-Koyunlular siyasi varlıklarını tehlikeye düşürecek bir hadise ile karşı karşıya geldiler. 789/1387 yılında Emir Timur, Kara-Koyunlu Bey'i Kara Mehmed'i hac kabilelerine ve ticaret kervanlarına saldırmakla itham edip üzerine yürüdü. Asıl sebep ise Kara Mehmed'in Timur'a itaat etmemesiydi⁶⁴. Timur Karabağ'dan Doğu Anadolu'da bulunan Kara-Koyunlu reisi Kara Mehmed üzerine yürüdü. Kara-Koyunlu Türkmenleri, Timur saldırısı karşısında geri çekilerek Çapakçur mevkiinde sarp dağlardaki geçitleri tutarak Timur'un gönderdiği kuvvetleri bozguna uğrattılar. Bu durumda Kara Mehmed'i ele geçiremeyeceğini anlayan Timur İran'a dönmeye karar verdi⁶⁵. Timur'un dönüşünün ardından Kara Mehmed, Tebriz'e gelerek burayı 18 Cemazüyel-evvel 790/25 Mayıs 1388 tarihinde Celâyirli'lerin elinden aldı ve Memlûklü Sultanı adına hutbe okutup sikke kestirdi. Rebiü'l-ahir 791/Nisan 1389 tarihinde Kara Mehmed, Türkmen emirlerinden Pir Hasan ile yaptığı savaşta katledildi⁶⁶.

Kara Yusuf (791-823/1389-1420)

Kara Mehmed'in yerine Mısır Hoca geçmiş ise de kısa bir süre sonra mevkiini kardeşi Kara Yusuf'a bırakmak zorunda kalmıştır. 793/1391 yılında Kara-Koyunlu beyi Kara Yusuf Tebriz'e geldi. Burada kendi adına sikke darp ettirdikten sonra mezkûr şehirde bir muhafız birliği bırakarak Doğu Anadolu'ya döndü⁶⁷. Bir müddet geçtikten sonra Timur 795/1393 yılında Irak-ı Arab'a ilk yürüyüşünü yaptı. Öncelikle Celâyirli Ahmed'den Bağdad'ı aldıktan sonra kuzeye yöneldi. Irak-ı Arab'ı ele geçiren Timur, Kara-Koyunlular'ında aralarında olduğu etraftaki emir ve

⁶³ Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 378; Erdem vd., *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 64; el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyn*, III: 30-31.

⁶⁴ Sümer, *Kara Koyunlular*, 49; Varlık, "Karakoyunlular", 8: 446-447.

⁶⁵ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, 4. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2017), 21.

⁶⁶ Destgerdi, "Devlethâ-yı Türkmân", X: 571-572; Sümer, *Kara Koyunlular*, 51-52.

⁶⁷ Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 379.

hâkimlere itaat etmelerini bildirdi. Önce Musul'a gelen Timur buradan Mardin'e geldi ve Res'ul-ayn'a vardığında ordusunun sağ kolunu Kara-Koyunlular üzerine sevk ederek onları yağmalattı. Daha sonra 796/1394 yılında Muş sahrasındaki Kara Yusuf üzerine yürüdü. Kara Yusuf burada durmayarak mahiyetindeki kuvvetler ile Muş'tan ayrıldı. Timur, Kara Yusuf üzerine bir birlik göndererek bu emirin takip edilerek yakalanmasını emretti⁶⁸. Kendisi de Kara Yusuf'un kardeşi Mısır Hoca'nın yönetiminde olan Avnik Kalesi'ni muhasaraya gitti. Uzun bir kuşatmanın ardından Mısır Hoca ele geçirildi ve ailesi ile birlikte Semerkand'a gönderildi⁶⁹. Timur Avnik Kalesi'ni ele geçirdikten sonra yönetimini emirlerinden Atlamış'a verdi ve kendisi de Altın Orda Hanı Toktamış'ı tedip etmek için Gürcistan üzerinden Anadolu'dan ayrıldı. Timur'un Anadolu'dan ayrılması Kara Yusuf'u tekrardan harekete geçirdi, Erciş'i zapt eden Kara Yusuf, Timur tarafından Van ve çevresinin hâkimiyeti verilen Kürt Emiri İzzeddin Şîr ve Avnik Kalesi hâkimi Atlamış'ı bir gece baskını ile esir aldı. Timur'un çok sevdiği ve değer verdiği Emir Atlamış, Kara Yusuf tarafından Memlûk Sultanı Berkuk'a gönderildi⁷⁰.

Timur'un çok geçmeden Hindistan Seferi'nden başarıyla dönüp Yakın Doğu'da gözükmesi Kara Yusuf ve Celâyirli Ahmed'i telaşlandırdı. Kara Yusuf ve Celâyirli Ahmed, Memlûklü Sultanı Ebu'l-Ferec'e iltica etmek için bir elçilik heyeti gönderdi. Fakat bu iki arkadaş elçilik heyetinin dönüşünü beklemeden Kahire'ye doğru yola çıktılar. Yolda Halep naibi Demirtaş adı geçen arkadaşların yollarını kesti ve aralarında meydana gelen savaşta Memlûklü kuvvetleri mağlup oldu. Bu durumda Kahire'ye gitmeye umutları kalmayan Kara Yusuf ve Celâyirli Ahmed, Osmanlılar'a iltica etmeye karar verdiler. Osmanlı Hükümdarı Yıldırım Bayezid gelenleri iyi bir şekilde karşıladı. Maişetlerini karşılamaları ve ikamet yeri için onlara Aksaray'ı verdi. Bayezid'in Kara Yusuf'u ülkesinde misafir etmesi Timur'un ona karşı açmak

---

⁶⁸ Sümer, *Kara Koyunlular*, 57.

⁶⁹ Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 22a-22b; Anonim, *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşâh*, 14; Minorsky, "The Qara-Qoyunlu and The Qutb-Shâhs", 56.

⁷⁰ İlhan Erdem vd., "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 1.bs. *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6: 1514.

istediği savaşın başlıca bahanesi olmuştur. Timur'un Osmanlı ülkesine gelişinden önce Kara Yusuf oradan ayrılmış Irak-Arab'a gitmişti⁷¹.

Kara Yusuf'tan önce Osmanlı ülkesinden ayrılmış olan Celâyirli Ahmed oğlunun kendi aleyhine ümerasından birçoğu ile ittifak meydana getirmesi sonucu Kara Yusuf'tan yardım talep etti. Neticede Kara Yusuf'un yardımıyla düşmanlarını bertaraf eden Celâyirli Ahmed, Kara Yusuf'a vaadini yerine getirmediğinden iki müttefikin araları açıldı⁷². Kara Yusuf bu durumda Bağdad üzerine harekete etmiş Celâyirli Ahmed Bağdad'ı bırakarak kaçmış ve Kara Yusuf geçici bir süreliğine Irak'ın önemli bir kısmına hâkim olmuştu⁷³. Bu gelişmeleri yakından takip eden Timur, Ankara Muharebesi'nden sonra iki torununun kumandasında büyük bir orduyu Bağdad'a gönderdi. Kara Yusuf, çok az bir kuvvetle Timurlu birliklerini durdurmak istediye de başarılı olamadı. Savaş sırasında kardeşi Yar Ali öldürülüp karısı da esir alındı. Kendisi de çöle kaçarak büyük zorluklarla Rebû'l-evvel 806/Eylül 1403 tarihinde Şam'a ulaşabildi. Kara Yusuf, Şam naibi Şeyh Mahmûdî tarafından iyi karşılandı. Çok geçmeden eski dostu Celâyirli Ahmed de Şam'a geldi. Fakat Şam naibi, Memlûk Sultanı Ferec'in emri üzerine onları tutukladı. Timur'un baskısı ile Kahire'den ölüm fermanları geldiği halde Naib bu emre uymadı. Kara Yusuf ile Sultan Ahmed bir yıl kaldıkları hapisshanede aralarında bir anlaşmaya vardılar. Buna göre Irak-ı Arab, Sultan Ahmed'in; Azerbaycan da Kara Yusuf'un olacaktı⁷⁴. Ayrıca bu sırada doğan Kara Yusuf'un oğlu Pîr Budak'ı Sultan Ahmed evlât edinerek dostluk pekiştirildi. Sultan olmak için isyana hazırlanan Şam naibi,

⁷¹ Varlık, "Karakoyunlular", 8: 449-451; Sümer, *Kara Koyunlular*, 60-63.

⁷² Sultan Ahmed ile oğlu arasında meydana gelen mücadelede Sultan Ahmed Kara Yusuf'tan oğlu ile savaşmak için yardım aldı. Sultan Ahmed düşmanlarını bertaraf ettikten sonra Kara Yusuf'a güvendiği bir adamını Bağdad'a göndermesini ve kendisine ganimet vereceğini söyledi. Kara Yusuf, atabeğini ona gönderdi. Bu atabeğ Bağdad'a varır varmaz, Sultan Ahmed sebebi bilinmeyen bir nedenden atabeği öldürdü. Kara Yusuf bunu duyduktan sonra Sultan Ahmet'e karşı savaş hazırlığında bulundu. O da korkusundan batıya doğru yaya olarak kaçtı. Kara Yusuf ve askerleri Bağdad'ı talan etti. Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasî*, 258.

⁷³ Anonim, *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşâh*, 15-16; Minorsky, "The Qara-Qoyunlu and The Qutb-Shâhs", 56-57; Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 379-380.

⁷⁴ Farsça kaynaklar Kara Yusuf ve Celâyirli Ahmed'in hapiste iken anlaşmaya varıp birbirlerine söz vererek Irak-ı Arab ve Azerbaycan'ı aralarında paylaştıklarını söylese de XV. yüzyıl müellifi Gıyasi bu olayın mezkûr iki dostun Timur'un ölümünden sonra Şam'dan Irak'a geldiğini ve Ruha'ya vardıklarında birbirlerine söz verip Tebriz ve amilleri Kara Yusuf'a, Bağdat ve amilleri Sultan Ahmed'e kalacağına dair yemin ettiklerini kaydetmiştir. Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasî*, 259. Krş. Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's-Safa*, VI/II: 5212; Hondmir, *Habibu's-Siyer*, III: 568; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 37b; Anonim, *Tarih-i Sultan Muhammed-i Kutbşâh*, 16; Minorsky, "The Qara-Qoyunlu and The Qutb-Shâhs", 57.

Kara Yusuf ile Sultan Ahmed'den yararlanmak için onları Receb 807/Ocak 1405 tarihinde serbest bıraktı⁷⁵.

Kara Yusuf Mısır'dan bin nökeri ile ayrıldıktan sonra Fırat kenarına kadar Memlûklü kale kûtvâlları ve şehir hâkimleri ile birçok savaş yaptı. Kara Yusuf önce Diyarbakır'a geldi orada Kara-Koyunlu ulusu tekrardan etrafında toplandı. Daha sonra Avnik Kalesini tasarrufu altına aldı. Bundan sonra Azerbaycan'da Timurlu Ebu Bekir Mirza üzerine yürüdü. Aras Nehri kenarında Cemâziyel-evvel 809/Ekim 1406 yılında meydana gelen savaşta Kara Yusuf, Ebu Bekir Mirza'yı yendi. Ebu Bekir ile Tebriz yakınlarındaki Serdrûd'da Zilkade 810/Nisan 1408 tarihinde yapılan ikinci savaşı da Kara Yusuf kazandı⁷⁶. Kara Yusuf bu başarıları ile Timurluları Azerbaycan topraklarından çıkardı ve hâkimiyetini bu topraklarda tesis etti⁷⁷.

Kara Yusuf hâkimiyetini genişletmeye çalışırken Ak-Koyunlular da Mardin'i kuşatmışlardı. Mardin Hâkimi Melik Salih, Ak-Koyunlu Kara Yülük Osman'a karşı Kara Yusuf'tan yardım talebinde bulundu. Kara Yusuf, Melik Salih'in isteğini kabul etti ve Osman Bey ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu savaşın ardından Melik Salih Musul'a gönderilerek Mardin Kara-Koyunlular'ın hâkimiyeti altına girdi. Böylelikle üç yüzyıldan fazla süren Artuklular Devleti, Muharrem 1409/Haziran 1409 tarihinde tarih sahnesinden silindi. Melik Salih ise Musul'a gittikten bir süre sonra Kara Yusuf'un nökerleri tarafından öldürüldü. Kara Yusuf daha sonra Erzincan Hâkimi Şeyh Hasan üzerine yürüdü. Kısa bir kuşatmanın ardından şehri ele geçirdi ve Pir Ömer'e "suyurgal" olarak verdi. Kara Yusuf Erzincan ile meşgul olduğu sırada eski müttefiki Ahmed Celâyir bu durumu fırsat bilerek Tebriz'e saldırdı. Eski dostunun bu saldırısına hiddetlenen Kara Yusuf, Şenb-i Gazan yakınlarında Ahmed'in ordusunu karşıladı. 28 Rebiü'l-ahir 813/30 Ağustos 1410 tarihinde meydana gelen savaşta Celâyirli'leri mağlup etti ve Sultan Ahmed öldürüldü⁷⁸.

⁷⁵ Sümer, "Kara-Koyunlular", 24: 435.

⁷⁶ Kazvîni, *Lübdetü'l Tevarih*, 213; Münşi Kazvîni, *Cevahirü'l-Ahbar*, 64; Gaffarî Kazvîni, *Târih-i Cihân-ârâ*, 248; Gündüz, *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târih-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları*, 41-42.

⁷⁷ Mirca'feri, *Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî*, 240.

⁷⁸ Erdem vd., "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", 6: 1515-1516; Destgerdî, "Devlethâ-yı Türkmân", X: 572-573; Muhsin Behrâm Nejad, *Sergûzeşt-i Kara-Koyunluhâ ve Ak-Koyunluhâ*, 1. bs. (Tahran: Müessei Freng-i Ehl-i Kalem, 1384/2005), 26-27.

814/1411 yılında Kara Yusuf bir süreden beri kendisinin emirlerini dinlemeyen Irak-ı Acem valisi Emir Bistam'ı tedip etmek için Erdebil ve Sultaniye üzerine yürüdü. Bu sırada Şirvanşah Şeyh İbrahim, Şeki⁷⁹ valisi Arlat Seyyidi Ahmed ve Gürcü Kralı Konstantin ittifak kurarak Kara Yusuf'a karşı harekete geçtiler. Kara Yusuf 15 Ramazan 815/19 Aralık 1412 tarihinde Kür Irmağı'nı⁸⁰ geçerek müttefik kuvvetlere saldırdı ve onları mağlup etti⁸¹.

Kara Yülük Osman Bey'in Kara-Koyunlu topraklarına ardı ardına saldırıları üzerine Kara Yusuf bu defa 820/1417 yılında Akkoyunlular üzerine yürüdü. Mardin-Âmid arasında meydana gelen savaşta onu yendi. Bu savaş sonrası Kara Yülük'ün Memlûk sınırları içerisine kaçması üzerin eonu kovalayarak 18 Şâban 821/20 Eylül 1418 tarihinde Mercidâbık'ta bir defa daha mağlûbiyete uğrattı. Bütün ağırlığı Kara Yusuf'un eline geçen Kara Yülük, Memlûk Sultanına sığındı. Memlûkler'in Kara Yülük'ü koruması yüzünden Memlûk Devleti'ne ait Ayıntab ile Bire (Birecik) Kara-Koyunlular tarafından yağma ve tahrip edildi⁸².

Kara Yusuf ömrünün son yıllarını sürekli mücadele ile geçirdi. Hasta olduğu halde Timurlu Hükümdarı Şahruh'un üzerine geldiğini öğrenince savaşan çekinmedi. Fakat 7 Zilkade 823/13 Kâsım 1420 tarihinde Tebriz'in güneydoğusunda bulunan Ucan'da vefat etti⁸³.

---

⁷⁹ Güney Kafkasya'nın doğu kesiminde yer alan şehir, Kafkas dağlarının bir parçasını oluşturan Salavat dağının güney eteklerinde kurulmuştur. Bu dağdan inerek Kür ırmağının kollarından Eğri çayına kavuşan Kiş çayının sol yamacında bulunur. Mustafa Aydın, "Şeki", *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 489.

⁸⁰ Azerbaycan ve Arran arasında bulunan büyük bir nehir. Hafız Abrû, *Cografya-yı Hafız Abrû*, Tas. Sâdik Seccâdi, 1. bs. (Tahran: Ayine-i Mirâs, 1378/1999), I: 161.

⁸¹ Kâzım Paydaş, "Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 21/2 (Aralık 2006): 181; Kâzım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri", *A.Ü.DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40 (Ankara: 2006): 121.

⁸² Sümer, "Kara-Koyunlular", 24: 436. Kara Yülük, Kara Yusuf'tan kaçarak Memlûklerin Halep naibi Şeyh Yaşbek'e iltica etti. Kara Yülük'ün ilticasını kabul eden Memlûklere kızan Kara Yusuf Ayıntab ve Bire (Birecik)'de birçok yeri yağma etti. Kara Yusuf daha sonra Memlûklü Sultanına ve Halep naibine gönderdiği mektupta; Kara Yülük'ün Mardin'de suretini gösterdiğini, birçok adam öldürerek kadınları ve çocukları köle olarak sattığını yazıyordu. Ayrıca Ayıntap'a girdiği için özür diliyordu ve Kara Yülük'ü koruduğu için Halep naibine sitem ediyordu. Mektubunda Şam'a girmeyeceğini ve esir aldığı Memlûk askerlerini iade edeceğini de söylüyordu. İbn Hacer, *İnbâ' el-Ğumr*, III: 169-170; Kopruman, *el-Ayni'nin İkdu'l-Cuman'ında*, 88-89; İbni Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-Zahire*, 424-425.

⁸³ Kazvîni, *Lübdetü'l Tevarih*, 213; Gaffarî Kazvîni, *Târîh-i Cihân-ârâ*, 248; Gündüz, *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları*, 41-42; el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyin*, III: 59.

İskender (832-841/1420-1438)

Kardeşleri arasında en cesur ve dirayetli olan Mirza İskender, babasının ölümünün ardından saltanat davası peşine düştü. Başlangıçta Şah Mehmed etrafında toplanan Kara-Koyunlu ulusu daha sonra Mirza İskender'in sultanlığını kabul ederek onun etrafında toplandı⁸⁴. Kara Yusuf'un ani ölümü Kara Yülük Osman Bey'i harekete geçirdi. Bu durumdan yararlanmak isteyen Osman Bey Mardin'i almak için harekete geçti. Ancak Mirza İskender Nusaybin yöresinde bulunan Şeyh Kendi mevkiinde Rebû'l-âhir 824/Nisan 1421 tarihinde Ak-Koyunlu Osman Bey'i ağır bir yenilgiye uğrattı⁸⁵. Bu hadiseden sonra Osman Bey, Timurlu Hükümdarı Şahruh'a elçi göndererek İskender'e karşı savaşmaya tahrik etti. Nihayetinde Şahruh tekrardan Erciş'e geldi. Bu sırada Kara-Koyunlu Mirzaları birçok defa Şahruh'a barış teklifinde bulundu. Fakat Timurlu Hükümdarı bu tekliflere aldırış etmedi. Kara-Koyunlu Türkmenleri 27 Recep 824/23 Temmuz 1421 tarihinde Eleşgird yakınlarında Altun Yahşi denilen mevkide saf tuttular. 29 Recep 824/30 Temmuz 1421 tarihinde başlayan savaşta Timurlular galip geldi⁸⁶. Mirza İskender bu mağlubiyetin ardından yeniden toparlanmaya çalıştı. Hükümdarlığının ilk yıllarını Şahruh'u metbû tanıyan Hakkâri ve Bitlis hâkimleriyle uğraşmakla geçirdi. Ahlat'ı alamadıysa da 828/1425 yılında Van'ı ele geçirdi. 830/1427 yılında Makü Kalesi'ni Ermeniler'den aldı. Şirvan'a bir akın düzenleyerek 831/1428 yılında Şahruh'un Sultaniye valisini yendi. Burayı Zencan ve Kazvin ile birlikte ülkesine kattı⁸⁷.

Mirza İskender'in Şirvan topraklarına saldırması ve Timurluların hâkimiyeti altındaki toprakları ele geçirmesi Şahruh'un tekrardan Azerbaycan'a sefere çıkmasına sebep oldu. Timurlu hükümdarı Şahruh'un komutasındaki ordu 5 Recep 832/10 Nisan 1429 tarihinde Herat'tan hareket etti. Timurlu ordusu savaş hazırlıklarını görerek Tebriz'e yönelerek 1 Zilkade 832/2 Ağustos 1429 tarihinde Şenb-i Gazan'da konuşlandı. Mirza İskender de Selmas Ovası'nda ordusunu toplamış Timurlu hükümdarını bekliyordu. Nihayetinde 17 Zilhicce 832/17 Eylül

⁸⁴ Behrâm Nejâd, *Sergüzeşt-i Kara-Koyunluhâ ve Ak-Koyunluhâ*, 32.

⁸⁵ Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 381; Destgerdi, "Devlethâ-yı Türkmân, X: 575.

⁸⁶ İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 1.bs. (Ankara: TTK Yayınları, 1994), 122-124; İsmail Aka, "Şahruh'un Kara-Koyunlular Üzerine Seferleri", *Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 1*, haz. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli, 1.bs. (Ankara: Berikan Yayınları, 2005), 352-353; İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, 1. bs. (Ankara TTK Yayınları, 2001), 17.

⁸⁷ Sümer, "Kara-Koyunlular", 24: 436.

1429 tarihinde başlayan savaş Kara-Koyunlular'ın mağlubiyeti ile sonuçlandı. Timurlu ordusu Mirza İskender'i ele geçirmeye muvaffak olamadı ve Şahruh, adı geçen ovada oyalanmayarak Nahcivan ve Alıncak Kalesi üzerinden Karabağ'a vardı. Şahruh burada iken Kara Yusuf'un oğlu Ebu Said buraya gelerek hükümdara bağlılığını bildirdi ve kendisine Azerbaycan bölgesinin hâkimliği tefviz edildi⁸⁸.

Ebu Said'in Azerbaycan hâkimiyeti sadece beş altı ay kadar sürdü. Mirza İskender Azerbaycan'a döndükten sonra Ebu Said'i yakalayıp katlederek Azerbaycan'a tekrar hâkim oldu⁸⁹. Mirza İskender bundan sonra Şirvan üzerine sefere çıktı. 836/1432 yılının başında Şirvan ülkesinde büyük bir tahribatta bulundu. Şirvanşah hâkimi Halil, metbû tanıdığı Timurlu Hükümdarı Şahruh'a, Mirza İskender'in ülkesinde yaptıklarını elçiler vasıtasıyla ilettili. Bu durum karşısında Şahruh Azerbaycan'a yeni bir sefer yapmaya karar verdi. Şahruh 2 Rebiü'l-evvel 838/5 Kasım 1434 tarihinde Herat'tan ayrılarak Azerbaycan üzerine yol aldı. Bu sırada Kara-Koyunlu Mirzaları arasındaki ihtilaftan dolayı Mirza İskender'in kardeşi Cihanşah Rey'de bulunan Şahruh'un yanına gelerek onun hizmetine girdi. Nihayetinde az bir kuvvetle kalan Mirza İskender Tebriz'den Erzurum'a kaçtı. Şahruh'un emri ile Erzurum'da İskender'in yolunu kesen Kara Yülük Osman Bey yapılan savaşta öldürüldü. Daha sonra Mirza İskender Osmanlı topraklarına iltica etmek için yola çıktı⁹⁰.

839/1435-1436 kışını Karabağ'da geçiren Şahruh, baharda Ucan'a geldi ve burada Cihanşah'a al tamgalı nişan ile Azerbaycan ve Arran ülkelerinin hükümdarlığını verdikten sonra 840/1436 yılı başlarında Horasan'a doğru yola koyuldu. Şahruh'un Horasan'a doğru gittiğinden haberdar olan Mirza İskender Osmanlı topraklarından ayrılarak Tebriz'e geldi. Kısa bir süre sonra Sûfiyan mevkiinde kardeşi Cihanşah ile savaştı ve yenilerek Alıncak Kalesi'ne kaçtı. Cihanşah Alıncak Kalesi'ni uzun bir süre kuşattı. Mirza İskender bu kalede iken 25 Şevval 841/21 Nisan 1438 tarihinde oğlu Şah Kubad tarafından öldürüldü⁹¹.

⁸⁸ Aka, *Mirza Şahruh ve Zamani*, 140-143; Aka, "Şahruh'un Kara-Koyunlular Üzerine Seferleri", 353-356; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 18-19.

⁸⁹ Mirca'feri, *Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî*, 251.

⁹⁰ Paydaş, "Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri", 124-126.

⁹¹ Kazvîni, *Lübdetü'l Tevarih*, 215- 216; el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyin*, III: 90.

Cihanşah (841-872/1439-1467)

Cihanşah saltanatı tam olarak ele geçirdikten sonra ilk işi Mirza İskender'i katleden yeğeni Şah Kubad'ı kısas etmek oldu⁹². İlk seferini de 844/1440 yılında Gürcistan'a yaptı. Cihanşah başarılı Gürcistan Seferi'nin dönüşünde heterodoks bir akım olan Hurufî lideri Fazlullah Âsterabâdi ve müritlerini Tebriz'de öldürttü. Ardından 847/1444 yılında tekrardan Gürcistan üzerine sefere çıktı. Gürcistan seferi dönüşünde Bağdad hâkimi olan kardeşi İsfend'in ölümüyle karışıklık yaşanan Bağdad üzerine sefere çıktı. Altı aylık bir kuşatmanın ardından şehir ele geçirildi ve oğlu Muhammedî Mirza'nın yönetimine bırakıldı⁹³.

Cihanşah, metbû tanıdığı Timurlu Hükümdarı Şahrüh'un 25 Zilhicce 850/13 Mart 1447 tarihinde ölümüyle⁹⁴ hâkimiyet sahasını doğuya doğru genişletmeye başladı. Cihanşah "sultan" ve "hakan" unvanlarını alarak öncelikle Sultaniye ve Kazvin'i topraklarına kattı. 856/1452 yılında İsfend'i muhasara etti. Bir yıl sonra da Fars ve Horasan'ı muhasara etti. 862/1458 yılında Horasan'ın merkezi Herat'ı ele geçirdi. Fakat Timurlu Hükümdarı Ebu Said'in bu bölgeye gelmesi ve Azerbaycan'da yaşanan gelişmeler buradan ayrılmasına sebep oldu⁹⁵.

Cihanşah Herat'dan dönüşünden sonra dâhili problemlerle uğraşmaya başladı. Öncelikle Azerbaycan'da isyan hareketinde bulunan oğlu Hasan Ali'yi tedip ederek Makü Kalesi'nde hapsedirdi. Diğer oğlu, Fars ve Bağdat Valisi Pir Budak'ın isyanı yıllarca sürdü. Cihanşah, 866/1462 yılında Şiraz üzerine yürüyerek oğlunu sadece Bağdad valiliğiyle yetinmeye zorladı. Fakat Pir Budak isyankâr tavrını sürdürünce Cihanşah Bağdad üzerine yürüdü. Bir yıl yedi ay süren (15 Rebiyü'l-ahir 869-1 Zilkade 870/15 Aralık 1464-15 Haziran 1466) Bağdad kuşatması sonunda Cihanşah oğlunun hayatına son verdi ve şehre beylerinden Tavacı Alpavut Muhammed'i vali tayin etti⁹⁶.

⁹² Münşi Kazvîni, *Cevahirü'l-Ahbar*, 66.

⁹³ Mükrimin Halil Yınanç, "Cihan-Şah", *İA*, 5. bs. (Eskişehir: MEB Yaymevi, 2001), 3: 175; Mirca'feri, *Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî*, 256-256.

⁹⁴ Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, 169; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 31.

⁹⁵ Hans Robert Roemer, "The Türkmen Dynasties", *The Cambridge History of Iran*, edited by Peter Jackson, 2. bs. (New York: Cambridge University Press, 1993), VI: 163-164.

⁹⁶ Sümer, "Kara-Koyunlular", 24: 437.

Bağdad muhasarasından sonra Tebriz'e dönen Cihanşah kışı burada geçirdi. Ardından 871/1467 yılı ilkbaharında Şirvan üzerine yürüdü. Şirvan hâkimi Ferruh Yesâr'i itaat altına aldı. Cihanşah böylelikle Azerbaycan, Arran, Irak-Arap, Irak-ı Acem, Fars ve Kirman'a hâkim olmuş; Ak-Koyunlular, Gürcü Kralları, Şirvanşahlar, Gilan ve Mazenderan hâkimleri kendisini metbû tanımıştı⁹⁷.

Cihanşah nihayetinde sultanlığındaki harici ve dâhili problemleri ortadan kaldırdıktan sonra Ak-Koyunlu hükümdarını tedip etmek için 10 Şevval 871/15 Mayıs 1467 tarihinde Tebriz'den ayrıldı. Bu durumdan haberdar olan Uzun Hasan hazırlıklarını görerek Kara-Koyunlu hükümdarını karşılamak üzere yola çıktı. Öte yandan Cihanşah, Hoy üzerinden Ucan yakınlarındaki Sökmenâbâd yaylağında ordugâhını kurdu. Burada iken Uzun Hasan'dan haberdar olmak için etrafa karavullar çıkardı. Bu sırada sulh için Ak-Koyunlular tarafından gelen elçiler eli boş bir şekilde geri döndüler⁹⁸.

Cihanşah ülkesinin her yerinden topladığı cephane ve askerlerle Muş Ovası'na indi. Emirlerinden Kâsım-ı Pervâneçi'yi karavul olarak çıkardı. Çapakçur mevkiinde Kara-Koyunlu karavulları ile Ak-Koyunlu karavulları savaşa tutuştular. Ak-Koyunlu karavulları galip geldi. Bu durum karşısında endişelenen Cihanşah emirleri ile meşveret yaparak kışı Azerbaycan'da geçirip baharda tekrar Uzun Hasan üzerine sefere çıkmaya karar verdiler⁹⁹. Bu esnada Uzun Hasan da Kara-Koyunlu hükümdarının Bingöl ile Kiği arasındaki Sancak mevkiinde olduğunu haber alınca altı bin kişilik kuvvetle Cihanşah'ın konakladığı yere ulaştı. Ak-Koyunlu câsûsları Cihanşah'ın az bir askerle burada olduğunu Uzun Hasan'a iletiler¹⁰⁰. Nihayetinde Ak-Koyunlu hükümdarı, Cihanşah'ın kaçış yollarını tutup 13 Rebiü'l-ahir 872/11 Kasım 1467 tarihinde ani bir baskınlar Kara-Koyunlular'ı mağlup etti¹⁰¹. Her şeyden habersiz olan Cihanşah, oğlu Muhammedî Mirza tarafından uyandırılmış ve kaçmıştı. Yolda Ak-Koyunlu askerlerinden İskender isimli birisi Cihanşah'ın elbisesi ve atına

⁹⁷ Devletşah, *Şair Tezkireleri*, Terc. Necati Lugal, 1. bs. (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 569; Yınanç, "Cihan-Şah", 3: 184-185; Destgerdî, "Devlethâ-yı Türkmân", X: 586.

⁹⁸ Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 382-383.

⁹⁹ Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 418-421; Terc. 272-274; Bağdadi, *Tarih 'ül Gıyasî*, 318-319.

¹⁰⁰ Gaffari Kazvîni, *Tarihi Cihan-ârâ*, 252; Paydaş "Kara-Koyunlular", 9: 383-384; Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Terc. Tevfik Bıyıklıoğlu, 2. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 42-43; John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Terc. Sibel Özbudun, 1.bs. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 174.

¹⁰¹ Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 71.

tamah ederek mezkûr hükümdarı öldürdü¹⁰². Cihanşah döneminde Kara-Koyunlu Devleti imparatorluk mahiyeti alarak en parlak dönemini yaşamıştı¹⁰³. Nitekim mezkûr hükümdar kendisini İlhanlıların varisi kabul ediyor ve kendisini “*ilhan*” olarak addediyordu. Bunun yanı sıra Kara-Koyunlu hükümdarları “hakan”, “noyan” ve “bahadır” unvanlarını da kullanıyorlardı¹⁰⁴.

Cihanşah’ın Ölümünden Sonra Kara-Koyunlular

Cihanşah’ın ani ölümü üzerine Kara-Koyunlu ülkesinde karışıklıklar meydana geldi. Tebriz’de Cihanşah’ın oğullarının yokluğunda İskender’in kızları Ârayiş Begüm ile Şahsaray Begüm ortaya çıkarak idareye el koydu. Ârayiş Begüm kısa bir süreliğine saltanat tahtına oturdu. Bu sırada Cihanşah’ın haremî ve kızları Meraga taraflarına göç ettiler. Burada kardeşleri Kâsım ve Hamza’yı Tebriz üzerine gönderdiler. Bu iki kardeş Tebriz’i kılıç sallamadan ele geçirdi ve şehri yağmaladıktan sonra Meraga’ya geri döndüler¹⁰⁵. Kara-Koyunlu beyleri de harekete geçerek Makû Kalesi’nde hapis bulunan Hasan Ali’yi hapisten çıkararak hükümdar ilan ettiler. Hasan Ali tahta geçer geçmez Uzun Hasan’a karşı savaş hazırlıklarına başladı. Nihayetinde Uzun Hasan ile Zilhicce 872/ Temmuz 1468 tarihinde yaptığı savaşta mağlup oldu. Hasan Ali savaş sonrası kaçarak Gence ve Berdea yöresinde oturan Karamanlı kabilesine sığındı. Daha önce yardım istediği Timurlu hükümdarı Ebu Said’in Azerbaycan sınırına geldiğini duyunca onun yanına gitti. Hasan Ali, Ebu Said’in Uzun Hasan Bey tarafından mağlûp edilip esir alınmasından sonra Hemedan taraflarına yöneldi. Şehri almak üzere iken yetişen Uzun Hasan’ın oğullarından Uğurlu Mehmed Şevval 873/Nisan 1469 tarihinde Hasan Ali’yi yendi ve önce esir aldı, daha sonra da öldürttü¹⁰⁶. Bu şekilde Kara-Koyunlu Devleti 873/1469 yılında tarih sahnesinden silindi.

---

¹⁰² Mirhond, *Tarih-i Ravzatu’s-Safa*, VI/II: 5621-5622; Hondmir, *Habubi’s Siyer*, IV: 87-88; Gıyasi, Cihanşah kaçarken el-Asfâhiye (الأسفاهية) cemaatinin hizmetinde olan kölelerin kölesi pis bir adamın hükümdarı öldürdüğünü kaydetmektedir. Ayrıca bu kölenin Mardin’de aşçı olduğunu duyduğunu söylemektedir. Bkz. Bağdadi, *Tarihü’l Gıyasi*, 322-323. Cihanşah’ın ölümü ile ilgili rivayetler hakkında toplu malumat için bkz. el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü’l Irak Beyne İhtilâleyn*, III: 178-182.

¹⁰³ Varlık, “Kara-Koyunlular”, 8: 470.

¹⁰⁴ Roemer, “The Türkmen Dynasties”, 6: 164-165.

¹⁰⁵ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 384.

¹⁰⁶ Sümer, “Kara-Koyunlular”, 24: 437.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA GÖREVLİLER, İNSAN UNSURU VE ASKERÎ DİVÂNLAR

1.1. KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA GÖREVLİLER

1.1.1. Kadıasker

Kadıaskerlik, Hz. Ömer Dönemi'nde bir müessese haline gelmiştir. Ordu kadısı olarak tanımlanan kadıaskerlik, tarih boyunca Türk-İslam devletlerinde kullanılmıştır¹⁰⁷. Kadıasker, Divân beyinin eşikhanesinde oturarak ordu ile ilgili davalarda şeriata göre karar verirdi. Ayrıca askere ait hukuki işlere de bakardı¹⁰⁸. Kaynaklarda Kara-Koyunlu Dönemi'nde kadıaskerlik müessesesi hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Fakat Memlûklü kaynakları 27 Cemaziyel-ahir 820/11 Ağustos 1417 tarihinde Memlûklü Sultanı Melik Müeyyed'e, Kara Yusuf'un Kadıasker'i Hamidüddin'in elçi olarak geldiğini, Kara Yusuf tarafından gönderilen mektup ve hediyeleri getirdiğini yazmaktadırlar. Bu da Kara-Koyunlular Dönemi'nde kadıaskerlerin asli görevlerinden başka elçilik yaptıklarını da göstermektedir¹⁰⁹.

1.1.2. Tavaçı

Moğolca *saymak, toplamak, hesaplamak* anlamındaki togacadan gelen tavaçı, Çağatay Türkçesi'nde ise *sayı sayan, asker toplama müfettişi, haberci, zâbit, dellâl, muhbir* gibi anlamlara sahiptir¹¹⁰. Askerî silâhına çağırılması lüzumu hâsıl olduğu vakit, askerler tavaçı denilen görevli tarafından toplanarak içtimaı emredilen yerde bulundurulurdu. Bunun yanında ordu geçit töreni yapacağı vakit bunun askerlere ilanı tavaçılar tarafından yapılırdı¹¹¹. Tavaçılar askerlerin defterini tutarlar ve ordu

¹⁰⁷ Mehmet İpşirli, "Kazasker", *DİA*, 1. bs. (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 140, Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 144.

¹⁰⁸ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 208.

¹⁰⁹ Makrîzî, *Kitâbu's-Sulûk*, VI: 429; İbn Hacer, *İnbâ' el-Ğumr*, III: 132; Koprıman, *el-Aynî'nin İkdu'l-Cuman'ında*, 83; İbni Tagrıberdi, *en-Nüccümü'z-Zahire*, 417; Kâzım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Melik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, 1. bs. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 193-194; Sümer, *Kara Koyunlular*, 97.

¹¹⁰ Hayrunnisa Alan, "Tavaçı", *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 177; Ensar Macit, *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum 2012), 52.

¹¹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 286; Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 401.

kuvvetinin muhafazasına da dikkat ederlerdi¹¹². “Tokaçı” olarak da bilinen bu birim XIII-XVII. yüzyıllarda var olan devlet teşkilâtlarının askerî ve idarî yapısında hükümdarların özel ve önemli buyrukları yerine getiren yaver görevindeki askere verilen unvandır¹¹³. İlhanlılar,¹¹⁴ Timurlular¹¹⁵ ve Ak-Koyunlular’da¹¹⁶ olduğu gibi Kara-Koyunlular’da da askerin toplanması kıtaların teftişi, silâh altına çağrılması ve toplanma yerlerinin tayini, ordu emirlerinin tebliği tavaçı denilen görevliler tarafından yapılırdı. Bunun yanında toplanan askerleri seferber eder, ordunun yerini bildirip, askerlerin sayısını tavaçı defterine kayıt ederdi¹¹⁷. Nitekim Şahruh’un 823/1420 yılında Tebriz üzerine Kara Yusuf’u tedip etmek için sefere çıktığı vakit Kara Yusuf da ordusunu Tebriz’de toplayarak askerlerine geçit resmi yaptırarak onları teftiş etmiştir¹¹⁸. Muhtemelen bu geçit resminin ilanı tavaçılar tarafından yapılmıştır. Kara-Koyunlu ordusu sefere çıktığında orduda tavaçılar yer almaktaydı. Cihanşah 861/1457 yılında Horasan’a yöneldiği zaman ordusunda Ebu’l Feth Bey-i Tavaçı da bulunmaktaydı¹¹⁹.

Tavaçılar nüfuzlu beyler arasından seçilirdi. Nitekim Cihanşah Dönemi’nde Kara-Koyunlu teşekkülünün önemli oymaklarından olan Alpavut cemaatinden Pir Muhammed Tavaçı ve Rüstem-i Alpavut tavaçılar arasında bulunmaktadır. Pir Muhammed Tavaçı, Cihanşah’ın yanında tavaçı idi. Pir Budak öldürüldükten sonra Cihanşah onu 10 Zilkade 870/24 Haziran 1466 tarihinde Bağdad valisi tayin etti¹²⁰. Yine Uzun Hasan Bey, Cihanşah’ı ortadan kaldırdıktan sonra, esir alıp öldürdükleri kişiler arasında Tavaçı Rüstem-i Alpavut bulunmaktaydı¹²¹.

¹¹² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 206.

¹¹³ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 280.

¹¹⁴ İlhanlı ordusunda asker toplamak ve askerî kıtaların teftişi tavaçılar tarafından yapılmaktaydı. Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Askerî Teşkilâtı*, 138; Mustafa Uyar, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 49/1 (Ankara: 2009), 42.

¹¹⁵ Mu’izz el- Ensab’a göre Emir Timur’un tavaçılarını sayısı yirmidir. Aynı şekilde Şahruh’un sekiz ve Ebu Said’in on altı tavaçısı bulunmaktaydı. Bkz., *Mu’izz el- Ensâb fî Şeceretü’l Ensâb-ı Selâtin-i Moğol*, Bibliothèque Nationale Paris, Persian 67, vr. 97a-98b, 134a, 152b.

¹¹⁶ İlhan Erdem, “Ak-Koyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15/26 (Ankara: 1991), 88.

¹¹⁷ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 280; Hadî Seyyid Hüseyinzâde, *Tarih-i Feramûş Şode İnan der Dovre-i Sultan Yakub Ak-Koyunlu*, 1.bs. (Tahran: Şirket-i Sehom-i Has, 1394/2015), 213.

¹¹⁸ Sümer, *Kara Koyunlular*, 110.

¹¹⁹ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 347; Terc. 226.

¹²⁰ Bağdadî, *Tarihü’l Gıyasi*, 360; el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü’l Irak Beyne İhtilâleyin*, III: 190.

¹²¹ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 426; Terc. 278.

1.1.3. Emirü'l Hac

Hac ibadetinin yerine getirilmesi için Mekke'ye giden kafilenin reisine “emirü'l hac” denilirdi¹²². XV. yüzyılda Hac ibadetini yerine getirmek için yola çıkan kervanlar zaman zaman güvensiz ve emniyetsiz bölgelerden geçmek zorunda kalıyordu. Emir'ül Hac'ın görevleri arasında kervanları sağlıklı bir şekilde tehlikeli bölgelerden geçirmek vardı¹²³. Vakayinamelerde Kara-Koyunlu Dönemi'nde emirü'l hac hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Fakat Cihanşah'ın 25 Zilhicce 870/8 Ağustos 1466 tarihinde verdiği bir fermana göre Nizameddin Abdü'l-Hak'ı emirü'l hac olarak vazifelendirilmiştir. Hac kervanı 871/1466-1467 yılında Hicaz'a gitmiştir. Ferman hem Arapça hem de Farsça olarak yazılmıştır. Fermanın Arapçası saf altından Farsçası ise kurşun kalem ile yazılmıştır. Hac kervanı ile mahmil¹²⁴ de gönderilmiştir. Ayrıca Kâbe'ye örtülmek için örtü de gönderilmiştir. Bu fermanın anlaşıldığı üzere Kara-Koyunlu Devleti'nde emirü'l hacların görev yaptığı anlaşılmaktadır¹²⁵. Bu dönemde gerek Timurlu hükümdarları¹²⁶ gerekse Ak-Koyunlu hükümdarları bağımsızlığını tüm İslam âlemine ilan etmek için Kâbe'ye mahmil gönderme teşebbüsünde bulunmuşlardır¹²⁷. Nitekim Cihanşah'ın emirü'l haccı, Hac kervanı için görevlendirmesi böyle bir düşünceden ileri gelmiş olmalıdır.

1.1.4. Daruga

Moğolca bir unvan olan“daruga”, hükümdar adına atandığı bölgeyi yöneten validir. Kara-Koyunlular'dan önceki Farsça metinlerde daruga ıstılâhını karşılamak

¹²² Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 398;

¹²³ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 283.

¹²⁴ “Hz. Peygamber zamanında, kendileri sefere gidişlerinde, binmiş oldukları deveye mahmil-i şerif denilirdi. Sonraları bunu takliden bazı hediyeleri hâmil, mahmil devesi tertip olunarak, bunun Mısır ve Şam kabileleri ile Mekke'ye gönderilmesi âdet olunmuştur. Mekke ve Medine'ye en büyük kervanlar Yemen'den, Irak'tan Suriye ve Mısır'dan olmak üzere dört istikametten gelirdi. Bu ülkelerden her birinin, her ene kendi hac kervanının başına mahmil adı verilen, son derece süslü bir tahtirevanı bir devenin sırtına yerleştirilmiş olduğu halde yola çıkarmaları adettendi. XIII. asırdan itibaren olmak üzere bu mahmiller, istikallerini başkalarına göstermek ve Hadim'ul-Haremeyn olduklarını beyan etmek üzere Müslüman sultanlar tarafından gönderilmeye başlanmıştır.” Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, 133.

¹²⁵ Hüseyin Müderrisî Tabâtabai, *Farmânâ-yı Türkmânân-ı Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu*, 1. bs. (Tahran: Çaphâne-i Hükümet-i Kum, 1352/1973), 44-47.

¹²⁶ Timurlu hükümdarlarının Kâbe'ye örtü gönderme istekleri hakkında geniş bilgi için bkz. Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, 68-70.

¹²⁷ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, 134.

için Arapça “şihne” ve Türkçe “baskak”¹²⁸ istilâhı kullanılmıştı¹²⁹. Moğollar tarafından *baskak*, İlhanlılar tarafından ise *şihne* istilâhı kullanılmıştı¹³⁰. Timurlular’da¹³¹ herhangi bir şehir ve bölgenin idarî ve askerî işleri daruganın sorumluluğundaydı. Darugalar istenilen durumda bölgenin askerleri ile savaşa da gitmişlerdir. Olağanüstü durumlarda ise bir yerin vergisini toplamak üzere görevlendirilirdi. Kara-Koyunlu Devleti’nde de mevcut olan bu görevli Timurlular’daki uygulamaya benzer olarak vazife görmekteydiler¹³². Ayrıca darugalar genellikle askerî eşraf arasından seçilirdi¹³³.

Kara-Koyunlu Devleti’nde darugalar şehrin muhafazasından sorumlu idiler. Örneğin Kara Yusuf, Timurlu Mirza Ebu Bekir ile yaptığı ilk mücadelede galip gelince Nahçıvan’a geldi. Burada iken Tebriz’in ileri gelenlerinden Hoca Seyyidî Muhammed-i Gececî huzura gelerek Tebriz şehrinin Ebu Bekir tarafından uğradığı yağmayı ve tahripleri anlatarak Kara Yusuf’u şehri işgale teşvik etti. Kara Yusuf ise Hoca Seyyidî Muhammed-i Gececî’ye şehir halkı için aman yazısı vererek şehrin korunması için de daruga gönderdi¹³⁴. Hükümdar şehri ele geçirdiği vakit ilk olarak şehre daruga ataması gerçekleştirirdi. Cihanşah Herat’ı ele geçirdiğinde, Pirzad Bey-i Buhariyi Herat darugası olarak tayin etmiştir¹³⁵. Bunun yanında Kara-Koyunlu mirzaları da kendilerine bağlı olan yerlere darugalar tayin etmişlerdir. Örneğin Cihanşah, İsfahan’ı oğlu Muhammedî Mirza’ya verince o da oraya Lala Muhammed’i daruga olarak göndermiştir¹³⁶.

---

¹²⁸ Baskak ve Daruga unvanının kökeni hakkında bkz. Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri*, 1. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2017), 374-389.

¹²⁹ Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1. bs. (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963), I: 319; Abdülkadir Yuvalı, “Daruga”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 505.

¹³⁰ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Askerî Teşkilâtı*, 135; Uyar, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi:”, 39.

¹³¹ Timurlularda daruganın görevleri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Beatris Forbes Manz, “The Office Of Darugha Under Tamerlane”, *Journal of Turkish Studies*, 1985, IX: 59-69; Terc. Hayrunnisa Alan, “Timur’un Saltanatı Sırasında Darugalık Müessesesi”, *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*3, (2000), 99-113.

¹³² Aka, *Timur ve Devleti*, 169; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamani*, 192; Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 397-398.

¹³³ İsmail Hasanzâde, *Hükümet-i Türkmenân-ı Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu der İran*, 6. bs. (Tahran: Semt, 1392/2013), 213.

¹³⁴ Sümer, *Kara Koyunlular*, 74; Aka, *İran’da Türkmen Hâkimiyeti*, 5.

¹³⁵ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 270.

¹³⁶ Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 501; Terc. 319.

Darugalar atandıkları vilayetlerde etkin konumda idiler. Bunun bir örneğini Cihanşah ile Pir Budak arasında yaşanan mücadeleden anlamaktayız. Cihanşah ile Timurlu Ebu Said arasında yapılan barış antlaşmasından sonra Cihanşah ağırlıklarını Herat'ta bırakarak döndü. Pir Budak da Yezd şehrine yöneldi. Halkına zulüm yaparak onların üzerine büyük vergiler yükledi. Satılmış el-Şıracı'yı bu şehirde tahsildar tayin etti. O sırada Yezd darugası ise Cihanşah'ın nökerlerinden olan Kanber el-Hazneci idi. Satılmış el-Şıracı, o sırada Cihanşah'ın yanında bulunan daruga Kanber el-Hazneci'nin eşine ve çocuklarına kötülük yaptı. Kanber el-Hazneci Yezd'e gidince olanları ona anlattılar. Olayların gerçek olduğunu anlayınca hanımının, kızının ve oğlunun kellesini keserek getirip Cihanşah'ın önüne döktü. Cihanşah'a "*sana hizmet etmeye devam etmenin cezası budur.*" dedi. Cihanşah ne olduğunu sordu ve o da olanları anlattı. Bunun üzerine Cihanşah, Pir Budak'a haber göndererek Satılmış'ı istedi. Pir Budak ise Satılmış'ı göndermemekte ısrar etti. Satılmış'ın bu kötülüğü yapması Cihanşah ve Pir Budak'ın aralarının bozulmasına ve aralarına düşmanlık girmesine sebep oldu. Bu olay darugaların atandıkları şehirde hükümdarın tam yetkili vekili olduğunu ve onlara yapılan kötülüğü hükümdarın kendine yapılmış addettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu olaydan sonra Cihanşah ile Pir Budak'ın arası düzelmemiş ve her ikisi birbiri hakkında temkinli hareketlerde bulunmuşlardır¹³⁷.

Darugaların vazifesinin ehemmiyeti, buldukları şehrin konumuna göre değişmekteydi. Nitekim İsfahan, Fars ve Tebriz gibi ehemmiyetli şehirlere önemli şahsiyetler daruga olarak atanmaktaydı. Ayrıca darugaların emrinde devriye gezen "mirsahip" bulunmaktaydı. Mirsahip geceleyin şehrin muhtelif semtlerini denetleyerek eğer geceleyin bir hırsızlık gerçekleşmişse onu darugaya rapor etmek zorunda idi¹³⁸.

---

¹³⁷ Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasi*, 342-343.

¹³⁸ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, 204-205.

1.1.5. Kûtvâl

Hintçe'den Farsça'ya geçmiş olan bu ıstılâh kale kumandanlarına verilen bir unvandır¹³⁹. Sanskritçe kota (kale) ve pâla (muhafız) kelimelerinin terkiibinden meydana gelmiştir. Bu ıstılâh, Sebüktegin'in askerleri ve Gazneli Mahmûd tarafından İran'a getirilmiştir¹⁴⁰. Bu unvan Ortaçağ'da İran, Irak, Orta Asya ve Hindistan Müslümanları tarafından kullanılmıştır¹⁴¹. Kûtvâl unvanı Kara-Koyunlular'da olduğu gibi İhanlılar'da¹⁴², Türkiye Selçuklularında¹⁴³, Timurlular'da¹⁴⁴, Ak-Koyunlular'da¹⁴⁵ ve Safeviler'de¹⁴⁶ de bulunmaktaydı. Kûtvâl, kaleyi korumak ve güvenliğini sağlamak ile görevliydi¹⁴⁷.

Hükümdar ya da Mirzalar kendi yönetim merkezleri olan yerlerdeki kalelere kûtvâl tayin ederdi¹⁴⁸. Ayrıca emirlerinde yönetimi altında olan kalelere kûtvâl tayin ettiği görülmektedir. Örneğin Kara Yusuf 810/1408 yılında Mirza Ebu Bekir'i mağlup ettikten sonra Emir Bistam Bey'i Irak-ı Acem'i fethine memur etmişti. Aynı yıl mezkûr emir Sultaniye'yi ele geçirmek için harekete geçti. Emir Bistam Bey, Mirza Ebu Bekir tarafından Sultaniye Kalesi'ne kûtvâl tayin edilen Derviş Kuşçi'ye kalenin teslimi için haber gönderdi. Fakat kalenin teslimine yanaşmayan kale kûtvâlî müdafaaya hazırlandı. Bunun üzerine Bistam Bey kaleyi takriben bir ay muhasara ederek ele geçirdi ve kardeşi Masum Bey'i kaleye kûtvâl tayin etti¹⁴⁹. Yine Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah, Herat'ı ele geçirmiş fakat Herat iç kalesi İhtiyâreddin'in muhafızı Mevlânâ Ahmed-i Yasavul kalenin sağlamlığı ve zahirenin

¹³⁹ Şemis Şerik Emin, *Ferheng-i İstilahât-ı Divan-ı Devrân-ı Moğol*, 1.bs. (Tahran: Edeb-i Hüner-i İran, 1357/1978), 204; Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 401; Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 136; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 282.

¹⁴⁰ Emin, *Ferheng-i İstilahât*, 204 n. 1; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi:", 40.

¹⁴¹ Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 401-402.

¹⁴² Bkz. Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 136; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi:", 40.

¹⁴³ Türkiye Selçuklularında kûtvâlın görevi Kara-Koyunlu Devleti'nde olduğu gibidir. Bkz. Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 2. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2018), 268-269.

¹⁴⁴ Timurlularda kûtvâl, şehrin veya kasabanın mahallî idarecisi anlamında kullanılmaktaydı. Cevat İzgi, "Kûtvâl", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları 2002), 26: 503.

¹⁴⁵ Sultan Yakub, Sultan Halil ile mücadeleye giriştiği vakit Yakub Bey, Abar menzilinde iken birçok şehir ve kasaba kûtvâlîleri ve darugaları itaat edip hazinenin anahtarlarını ona teslim ettiler. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 812; Terc. 546.

¹⁴⁶ Safevilerde de kaleler kûtvâlîm sorumluluğu altındaydı. Bunun yanında darugalar olmadığı zamanlarda kûtvâl onun işlerinden de sorumluydu. Eralp Erdoğan, *Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, 1. bs. (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 149.

¹⁴⁷ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 282-283.

¹⁴⁸ Hüseyinzâde, *Tarih-i Feramüş Şode*, 194.

¹⁴⁹ Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/I: 85; Sümer, *Kara Koyunlular*, 77.

bolluğuna güvenerek Kara-Koyunlu ordusuna karşı direnmişti. Bir müddet geçtikten sonra direnmenin faydasız olduğunu gören Ahmed-i Yasavul eman dileyerek teslim olmuştu. İhtiyâreddin Kalesi'nin idaresi Emir Bayezid-i Bistam'a verilmiş o da bu kaleye bir kûtvâl tayin etmişti¹⁵⁰. Hükümdar ile mirzalar arasında yaşanan mücadelelerde kûtvâllar emri direkt olarak hükümdardan almakta idiler. Nitekim Cihanşah, Mirza Pir Budak'ın üzerine Şiraz taraflarına asker sevk ettiği zaman kendisi de Yezd-i Hasn havalisine gelmiştir. Kendilerine zarar gelmesinden çekinen kale kûtvâlları “*padişahın geçtiği yerlerdeki kaleyi kime buyurur ise ona teslim edelim*”¹⁵¹ diye arz ettiler.

Kûtvâlların ölen hükümdarın yerine başa geçen hükümdara itaat ettikleri görülmektedir. Örneğin, Hasan Ali babası Cihanşah'ın ölümünden sonra Tebriz'e girmiştir. Alıncak Kalesi¹⁵² kûtvâli Yakub Çehre de Cihanşah'ın hazinelerini Hasan Ali'ye getirmiştir¹⁵³.

1.1.6. Yurtçi

Ordu işlerini düzenleyen kişilere verilen unvandır¹⁵⁴. Bu görevli, ordunun, mirzaların ve karavulların konaklayacakları yeri tayin ederdi¹⁵⁵. Bunun yanında yaylak ve kışlak yerlerini de belirlerdi¹⁵⁶. İlhanlı¹⁵⁷ ve Timurlu¹⁵⁸ ordularında da mevcut olan bu görevli Kara-Koyunlu Devleti ordusunda da bulunmaktaydı. Yurtçiler, Türkmen emirleri arasından ve bazen de düşük rütbeli askerlerden seçiliyordu. Ordunun başyurtçisi hükümdarın fermanı ile tayin edilirdi¹⁵⁹. Cihanşah Dönemi'nde, Rüstem-i Yurtçi, Rüstem-i Tarhan'ın Anadolu'daki ikinci savaşı

¹⁵⁰ Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 56.

¹⁵¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 628; Terc. 412; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 282-283; Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 402.

¹⁵² Bugün harabe halde bulunan ve Dede Korkut Kitabı'nda da adı geçen Alıncak Kalesi, 17. Yüzyıl müellifi Evliya Çelebi tarafından Nahçıvan bölgesinin en sağlam ve önemli kalesi olarak anılmaktadır. Kuleli bir sur ile iç ve dış hisarlardan ve her hisarı çeviren çeşitli burçlardan meydana gelen Alıncak Kalesi, Ortaçağ'daki müslüman askerî mimarinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. İdris Bostan, “Alıncak”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 370.

¹⁵³ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 677; Terc. 444.

¹⁵⁴ Hasanzâde, *Hükümet-i Türkmenan*, 185.

¹⁵⁵ Emin, *Ferheng-i İstilahât*, 268.

¹⁵⁶ Hasanzâde, *Hükümet-i Türkmenan*, 185.

¹⁵⁷ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 137.

¹⁵⁸ Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, 2. bs. (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2015), 278; Macit, *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, 57.

¹⁵⁹ Nəcəfli Tofiq Hümbətöğlü, *Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətləri*, 1. Baskı, (Bakü: Çəşioğlü, 2012), 91.

sirasında onun ordusunda bulunmaktaydı¹⁶⁰. Yurtçilerin orduda savaşa katıldıklarını kaynaklar vasıtasıyla bilmekteyiz. Nitekim 862/1457-1458 yılında Timurlu Mirza Sultan İbrahim ve Cihanşah'ın Astarâbâd'da¹⁶¹ yaptıkları savaşta yurtçilerin hamlesi oldukça etkili olmuştur. Mirza Sultan İbrahim, Baba Hasan'ın kendi önünden kaçtığını zannederek Astarâbâd'a yöneldi. Yolda kendisine yaklaşık 3 bin Türkmen süvarinin Astarâbâd'a geldiği haberi ulaştı. Her ne kadar emirler ve ordu komutanları bu haberin kesinliğini teyit edene kadar burada kalalım dediyse de, Mirza Sultan İbrahim emirlerin bu sözü korkularından söylediklerini düşündü. Mirza Sultan İbrahim, Ebu Said Mirem'i menkalay yapıp yoluna devam etti. Mirza Sultan İbrahim ile ilgili bu haberi alan Cihanşah'ın yurtçileri saldırıya saldırı şehre girip, hamamda bulunan Cihanşah'a haberi ulaştırdılar. Cihanşah da Muhammedî Mirza ve Ebu'l-Feth Çekirli'yu kendine menkalay yaparak Mirza Sultan İbrahim'in üzerine yolladı. Daha sonra da kendisi de menkalaybirliğine katıldı ve bölgede çetin bir savaş meydana geldi¹⁶².

1.1.7. Yasavul

Çingiz Han Dönemi Moğollar'da ve ardılı Türk-Moğol devletlerinde karşımıza çıkan bu görevli¹⁶³; ordu içinde, kurultaylarda, toylarda askerî hiyerarşiyi teftiş ederek mevkileri tayin ederdi. Bunun yanında sefer zamanında askerinin nasıl bir düzen içinde hareket edeceğini belirlerdi¹⁶⁴. Kara-Koyunlu ordusunda da yer alan bu görevliye Mirza Pir Budak'ın Kunaşirin idaresindeki Sircan Kalesi'ni¹⁶⁵ ele geçirmek için gönderdiği askerler arasında rastlamaktayız. Pir Budak, Sircan Kalesi'ni ele geçirmek için Muhammed Ali-yi Şeker, Deve Bey ve Barik Bey'i görevlendirmiştir. Fakat Mirza Elvend bu durumu öğrenince erken davranarak bu

¹⁶⁰ Hasanzâde, *Hükümet-i Türkmenan*, 185.

¹⁶¹ Hazar Denizi'nin güneydoğu köşesinde yer alır. Bir ova ve dağ eteği alanıdır. İçinde bulunduğu Elburz'dan ayrılan çok yüksek ve ormanlık bir dağ silsilesinin eteğindeki ova oldukça verimlidir ve kuzeyde Türkmenistan'ın Karakum çölüne kadar uzanır. Tahsin Yazıcı, "Esterâbâd", *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 437.

¹⁶² Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 348,349; Terc. 226- 227; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 566-567; Terc. 365-366.

¹⁶³ Ükten, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 173; Mu'izz el- Ensab'a göre Emir Timur'un on yasavulu bulunmaktadır ve yasavullar en alt kademedeki emirler arasındadır. Bkz. *Mu'izz el- Ensâb*, vr. 99a.

¹⁶⁴ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 137; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi:", 42.

¹⁶⁵ Fars yolu üzerindeki, Kirman bölgesinin en büyük şehirlerinden olan Sircan'ın kalesidir. Sircan yaylak mekânıdır ve müstahkem bir kalesi vardır. Abrû, *Coğrafya-yı Hafız Abrû*, III: 15-16.

emirlere ani bir baskın yaparak Muhammed Ali-yi Şeker, Deve Bey ve Yasavul Şeyh Muhammed'i esir almıştır. Yasavul Şeyh Muhammed'in Pir Budak'ın görevlendirdiği orduda yer alması bu görevlinin Kara-Koyunlu Devleti'nde de yer aldığını göstermektedir¹⁶⁶.

1.1.8. İnak

Türkçe bir ıstılâh olan “inak”, yerel kullanımlarda çeşitli anlamlara gelmektedir¹⁶⁷. Moğollar Dönemi'nde bu ıstılâh, *hükümdarın mahrem dostu, müşaviri ve nedimi* olarak kullanılmıştır¹⁶⁸. Kara-Koyunlular'da, Ak-Koyunlular'da olduğu gibi “arkadaş, yoldaş” anlamlarında Arapça, “nedim” kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır¹⁶⁹. Asil Türk evlatlarından seçilen ve hükümdarın güvendikleri adamlar arasında yer alan inaklar tarafından uygun görülen yerlere mühim ve gizli emirler bildirilirdi. İnakların başları da nüfuzlu beylerden seçilirdi¹⁷⁰.

İnaklar hükümdarın yakını ve güvendiği kişiler olduğu için önemli vazifeler kendilerine verilmiştir. Örneğin, 813/1410 yılında Kara Yusuf ile Celâyirli Sultan Ahmed arasında meydana gelen savaştan sonra Celâyirli Ahmed kaçarak bir bahçenin kovuğuna saklandı. Bahçenin sahibi yaşlı adam gelip bu durumu Kara Yusuf'a bildirince o da Şeyh Dursun'u, Şeyh Hacı-yı Mahmud İnak'ı ve Satılmış'ı Celâyirli Ahmed'i getirmeleri için göndermiştir¹⁷¹.

Hükümdarın yanında buldukları için askerî eğitim de alan inaklar, Kara-Koyunlular Dönemi'nde askerî görev alarak sefere de katılmışlardır¹⁷². Cihanşah, Timurlular ile mücadele için Horasan taraflarına yola çıktığı zaman karavullar Allaûddeve'nin oğlu Sultan İbrahim'in Astarâbâd Ormanı'na girdiği haberini getirdiler. Bu haber Cihanşah'a ulaştınca O, Muhammedî ile Ebû'l Feth'i menkalay yapıp saldırı için göndermiştir. Kendisi de emirler, inaklar ve boy nökerleri ile her

¹⁶⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 524; Terc. 335; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 47.

¹⁶⁷ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 393.

¹⁶⁸ Emin, *Ferheng-i İstilahât*, 50; Ahmet Taşağıl, “İnak”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 255.

¹⁶⁹ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 393.

¹⁷⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 205; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 254; Hüseyinzâde, *Tarih-i Feramûş Şode*, 181; Nicabât İslamova, “Kara-Koyunlu Devleti'nin Kuruluşu ve Ordusu”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29 (Temmuz 2009), 493.

¹⁷¹ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5250; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 178, 179; Terc. 83-84; Sümer, *Kara Koyunlular*, 84-85.

¹⁷² Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 254-255.

biri hızlı giden deveyle iki gün içinde Astarâbâd şehrinin kapısına vardılar¹⁷³. Bunun yanında Cihanşah ile Uzun Hasan Bey arasında yaşanan savaşta Uzun Hasan Bey, Cihanşah'ı mağlup ettikten sonra onun ordusundan esir aldıkları kişiler arasında inaklar da vardı. Bu durum inakların hükümdar ile savaşa gittiklerini gösteren deliller arasındadır¹⁷⁴.

1.1.9. Pervaneçi

Sözlükte “ışık etrafında dönerek uçan küçük kelebek” anlamına gelen “pervâne” kelimesi, ıstılâh olarak ise bazı belge türlerini ve bunları hazırlayan kişiyi ifade etmektedir. Timurlu dönemi kaynaklarında ise bu ıstılâh “pervaneçi” şeklinde geçmektedir¹⁷⁵. Timurlular¹⁷⁶ ve Ak-Koyunlular'da¹⁷⁷ olduğu gibi Kara-Koyunlular'da da bulunan bu görevli; hükümdarın emir ve fermanlarını yazıp, bildirme görevini yerine getiren memurdur. Bu görevli Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Dönemi'nde yüksek bir rütbeye sahipti¹⁷⁸. Pervaneçiler, hükümdarın fermanını yazmanın yanı sıra askerî görevlerde üstlenmişlerdir¹⁷⁹.

Cihanşah döneminde yazılan fermanlarda Kâsım Pervaneçi'nin ismi sıkça geçmektedir. Nitekim 13 Ramazan 857/13 Eylül 1453 tarihinde Cihanşah'ın Şeyh Derai'ye verdiği suyural fermanının sağ alt kısmında “*Pervaneçe eşref-i 'ala be risale-i Kâsım Pervaneçi*”¹⁸⁰, 17 Cemaziel-evvel 867/7 Şubat 1463 tarihinde yazılan fermanın sağ alt kısmında “*Pervaneçe be risale-i bende-i dergâh Kâsım Pervaneçi*”¹⁸¹, 15 Zilhicce 870/29 Temmuz 1466 tarihinde yazılan fermanında Cihanşah, Nizameddin Abdû'l-Hak'ı Emir'ül Hac olarak vazifelendirilmiş ve fermanın sağ alt kısmında “*Pervaneçe eşref-i 'ala be risale-i bende-i dergâh Kâsım Pervaneçi*”¹⁸² yazmaktadır. Pervaneçi Kâsım bu dönemde pervaneçilik görevinin

¹⁷³ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 347-348, Terc. 226.

¹⁷⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 674; 442.

¹⁷⁵ Muharrem Kesik, “Pervane”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 244.

¹⁷⁶ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, .283; Mu'izz el- Ensab'a göre Timurlu hükümdarı Ebu Said'in üç tane pervaneçisi bulunmaktadır. Bkz. *Mu'izz el- Ensab*, vr. 153b.

¹⁷⁷ Erdem vd., *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi* 180; Kâzım Paydaş, “Ak-Koyunlular”, 9: 364.

¹⁷⁸ Hasanzâde, *Hükümet-i Türkmânân*, 204.

¹⁷⁹ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 263.

¹⁸⁰ Tabâtabai, *Farmânâ-yi Türkmânân*, 26; Heribert Busse, *Untersuchungen zum Islamischen Kanzleiwesen an Hand Turkmenischer und Safawidischer Urkunden*, 1. bs (Kairo: Kommissionsverlag Sirović Bookshop, 1959), 150.

¹⁸¹ Tabâtabai, *Farmânâ-yi Türkmânân*, 43.

¹⁸² Tabâtabai, *Farmânâ-yi Türkmânân*, 52.

yanında askerî vazifelerde üstlenmiştir. Örneğin Uzun Hasan Bey'in II. Mehmed'e yazdığı bir mektupta "...Cihanşah'ın büyük emirlerinden olan Emir Kâsım Pervaneçi de otuz kişilik meşhur emirlerden ve beş bin silahlı sarsılmayan kişi ile de karavulluğa gelmişlerdir"¹⁸³ demektedir. Nitekim Kâsım Pervaneçi askerî görevlerin yanı sıra Yezd valiliği de yapmıştır¹⁸⁴. Uzun Hasan Bey, Cihanşah'ı ortadan kaldırdıktan sonra onun yakın adamlarını da ele geçirmiş ve birçoğunu öldürtmüştür. Bunlar arasında Kâsım Pervaneçi de bulunmaktadır¹⁸⁵.

1.1.10. Bukavul

Bukavul, Türkçe bir ıstılâhtır¹⁸⁶. Bu görevli daha önceleri çaşnigirlik ile vazifeliydi. İlhanlılar Dönemi'nde bukavullar, askerî işleri düzenleme, asker teftişi, asker sayısının tespiti, gelirlerin düzenlenmesi, levazımata tedariki ve dağıtım sorumluluğunu üzerine almıştır¹⁸⁷. Bukavullar, Timurlular¹⁸⁸ ve Kara-Koyunlular Dönemi'nde ise ordunun ihtiyacının karşılaması için bazı bölgelere zahire depolamak için gönderilmişlerdir¹⁸⁹. Bunun yanı sıra bukavullar, Ak-Koyunlular'da olduğu üzere Kara-Koyunlular'da da askerî alanlarda da kullanılmışlardır¹⁹⁰. Örneğin Cihanşah, Timurlu Babür'ün ölümünden sonra Timurlular arasında çıkan karışıklıklardan faydalanmak amacıyla Rey'e gelerek, ülkenin her tarafına asker toplamak ve araç gereç hazırlamak için elçiler ve bukavullar göndermiştir¹⁹¹. Bir başka örnek ise; Cihanşah'ın Uzun Hasan Bey ile mücadeleye başlayacağı zaman yanındaki orduyu yeterli görmeyerek, asker toplanması için etrafa bukavullar göndermesidir. Nitekim bu dönemde bukavullar asli vazifelerinde başka tavaçının vazifelerini de uhdelerine almışlardır¹⁹².

¹⁸³ Feridun Bey, *Münşeatu's-Salatin*, (İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1274/1858), I: 274, Abdülhüseyin Nevai, *Esnâd ve Mukâtebât-ı Tarihî-yi İran ez Timur ta Şâh İsmail*, 1. bs. (Tahran: Bungah-ı Tercüme ve neşr-i kitap, 1341/1962), 554; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 264; Nəcəfli Tofiq Hümbətoğlu, *Azərbaycan Qaraqoyunlu*, 82.

¹⁸⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 674; Terc. 442.

¹⁸⁵ Paydaş, "Karakoyunlular", 9: 394.

¹⁸⁶ Emin, *Ferheng-i İstilahât*, 73.

¹⁸⁷ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 136.

¹⁸⁸ Mu'izz el- Ensab'da Şahruh'un sekiz bukavulunun ismi kaydedilmiştir. Bkz. *Mu'izz el- Ensâb*, vr. 135a.

¹⁸⁹ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 253.

¹⁹⁰ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, 155.

¹⁹¹ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 347; Terc. 225; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 51.

¹⁹² Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 69-70.

Kara-Koyunlular Dönemi'nde bukavullar elçilik vazifesi de yürütmüşlerdir. Cihanşah ile Pir Budak arasında yaşanan anlaşmazlık sonucunda Cihanşah, Şiraz tarafına yönelmiştir. Pir Budak'ta buradan çıkarak Şuşter'e¹⁹³ gitmiştir. Cihanşah, Şuşter'de bulunan Pir Budak'a üç bukavulu elçi olarak göndermiş ve bu yolla Pir Budak'ı Bağdad'a gitmesi konusunda teşvik etmiştir¹⁹⁴. Bir başka örnekte ise, Cihanşah'ın ordusu 1466 yılında Ahlât tarafına saldırdığı haberi Uzun Hasan'a ulaşınca Uzun Hasan bu habere ilgisiz kalmıştır. Bunun üzerine Cihanşah ona elçiler gönderip anlaşmak istemiştir. Cihanşah, Uzun Hasan'a elçi olarak, Aynal adındaki bukavulu göndermiştir¹⁹⁵.

1.1.11. Yamçı

“Yam” kelimesi, “atın değiştirildiği yer” “posta menzili” anlamlarına gelmektedir. Postacılar posta menziline (yam'a) ulaştıkları vakit yorulmuş atlarını burada dinlenmiş atlar ile değiştirirlerdi. Moğol saldırıları zamanında yam kelimesi Rus diline de girmiştir¹⁹⁶. “Yamçı” ise Moğolca “yam” ve Türkçe isimden isim türeten “cı” ekinin terkibinden meydana gelmiştir¹⁹⁷. Kara-Koyunlular'da, Farsça “peyk” kelimesi ile Arapça “kâsıd” kelimesini¹⁹⁸ karşılamak için yamçı kelimesini kullanılmıştır. Asıl görevi postacılık olan yamçılar, askerlerin geçecekleri yolları göstererek askerî alanda mühim bir görevi de yerine getirmekteydiler¹⁹⁹.

¹⁹³ Huzistan'ın kasabalarındandır. Asıl ismi Tuster'dir. Fakat halk arasında Şuşter olarak maruf olmuştur. Şehrin etrafında büyük bir hendek bulunmaktadır. Bu hendek de su ile doludur. Şehrin korunaklı olmasından dolayı çok fazla esir gelmektedir. Gelen esirler bu şehirde alıkonmaktadır. Abrû, *Coğrafya-yı Hafız Abrû*, II: 93.

¹⁹⁴ Bağdadî, *Tarihu'l Gıyasi*, 345.

¹⁹⁵ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 254; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 654-655; Terc. 431.

¹⁹⁶ Bu kelimenin hangi dilde olduğu konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Edgard Blochet bu kelimenin Moğolca olduğunu öne sürmüştür. Radloff ve Doerfer ise Çağatayca olduğunu öne sürmüşlerdir. Emin, *Ferheng-i İstilahât*, 258.

¹⁹⁷ Emin, *Ferheng-i İstilahât*, 261.

¹⁹⁸ Erdoğan Merçil, “Peyk”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 262.

¹⁹⁹ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 401; İslamova, “Kara-Koyunlu Devleti'nin Kuruluşu ve Ordusu”, 494.

1.2. KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA İNSAN UNSURU

1.2.1. Başkomutan (Hükümdar)

Kara-Koyunlu hükümdarları savaşta ve barışta her zaman ordunun başkomutanıydılar²⁰⁰. Kara-Koyunlu hükümdarlarının her biri birinci sınıf savaşçıydılar²⁰¹. Özellikle Kara Yusuf cesareti ve idareciliği ile mümtaz bir hükümdardı²⁰². Başkomutan olarak hükümdar, cesaret ve dirayetle orduyu komuta ederdi. Bunun aksi yaşanması durumunda hükümdar tahtını ve tacını kaybedebilirdi²⁰³. Hükümdar sefere çıkılacağı ya da düşman saldırısı anında ülkedeki bütün mevcut kuvvetleriyle hareket ederdi. Bunun yanında savaşa girmeden önce emirler ile meşveret etmesi bir gelenektir²⁰⁴. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Kara-Koyunlular'da da hükümdar, savaşlarda ordunun merkezini kumanda ederdi. Bütün askerî işlerde en üst merci hükümdardı²⁰⁵. Kara-Koyunlu hükümdarları çetin ve zorlu savaşçı olmalarının yanında çok iyi başkumandandılar. Bu konuda özellikle Kara Mehmed, Kara Yusuf ve Cihanşah çok iyi bir asker olarak bilinmektedirler²⁰⁶.

1.2.2. Mirzalar

Kara-Koyunlu Devleti'nde şehzadelere “*Mirza*” denilmekteydi. Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Kara-Koyunlular'da da ülkenin yönetimi hanedanın ortak malı idi. Mirzalar aynı zamanda hanedan üyesi olmaları hasebiyle tâbi olarak hükümdar adayları idiler. Bunun yanında mirzalar hükümdara bağlı olarak vilayetlere vali olarak tayin edilirdiler²⁰⁷. Mirzalarintayin olduğu vilayetlerde kendilerine mahsus birlikleri bulunmaktaydı. Askerî komuta zinciri içinde ise hükümdardan sonra gelmekteydiler. Mirzalar, hükümdar ile katıldıkları savaşlarda genellikle ya ordunun kollarından birini komuta ederlerdi ya da karavul veya menkalay birliklerini komutada ederlerdi²⁰⁸. Bunun yanında hükümdarın emri ile bağımsız sefere de

²⁰⁰ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 400; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 276; Mirca'feri, *Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî*, 274.

²⁰¹ Sümer, *Kara Koyunlular*, 113.

²⁰² Mirca'feri, *Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî*, 236.

²⁰³ Hüseyinzâde, *Tarih-i Feramuş Şode*, 208.

²⁰⁴ Erdem, “Ak-Koyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru”, 86; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 276; Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 400.

²⁰⁵ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 279.

²⁰⁶ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 277.

²⁰⁷ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 392.

²⁰⁸ Hüseyinzade, *Tarih-i Feramuş Şode*, 209; Hasanzâde, *Hükümet-î Türkmenân*, 164.

çıkabilirlerdi. Nitekim Cihanşah'ın oğlu Muhammedî Mirza ve Pir Budak babasının emri ile civar bölgelere bağımsız seferlere çıkmışlardı²⁰⁹.

1.2.3. Emirler (Ümera)

Kara-Koyunlu askerî teşkilâtında emirler, yetki ve nüfuz bakımından hükümdar ve mirzalardan sonra gelmekteydi. Bunun yanında askeri kumanda etme ve eyaletlerde valilik gibi görevleri icra etmekteydi. Bu sebeple bazı eyaletleri mirzalar yönetmekteyken bazı eyaletleri de emirler yönetmekteydi. Emirlerin büyük bir çoğunluğu aşiret reisi olduğu için mahiyetlerinde hatırı sayılır bir kuvvet mevcuttu. Savaş sırasında sahip oldukları kuvvetler ile hükümdarın ya da şehzadenin ordusuna katılarak görev yaparlardı²¹⁰.

Kara-Koyunlular'da emirler yaptıkları görevlere göre sınıflandırılmıştır. Buna göre “emirü'l-ümerâ”, “ümerâ-yı ‘azam” ve “emir-i divân” gibi isimler ile derecelendirilmişlerdir²¹¹. Kara Yusuf'un Emirü'l Ümerâsı Çekirli Aşireti'ne mensup Bistam Bey idi. Bistam Bey mahiyetindeki kuvvetler ile Kara Yusuf'un ordusuna katılarak Kara-Koyunlular'a hizmet etmiştir²¹². Ümerâ-yı ‘azam ise hükümdarın savaşa iştirak etmediği durumlarda orduyu komuta ederdi²¹³.

Bunun yanı sıraordu Mete Han Dönemi'nden itibaren Türklerin kullandıkları onlu sisteme göre tanzim edilmişti. Bu sistem daha sonraları Çinggis Han ve ardılları tarafından da kullanılmıştı. Ordunun onlu sistem içinde birimleri, Moğollar Dönemi'nden itibaren bölgenin hâkim dili olan Farsça ile karşılanmaya başlanmıştı. Buna göre bu birimler; *tümen*, *hezâre*, *sede*, *dehe* şeklinde ifade edilmişti. Bu birliklerin başında bulunan emirlere; *emir-i tümen*, *emir-i hezâre*, *emir-i sede*, *emir-i dehe* denilmekteydi²¹⁴. Kara-Koyunlular'ın ordusunun böyle birimlere ayrıldığı hakkında kaynaklarda doğrudan bilgi olmamasına rağmen Abrû ve Tihârânî bazı ipuçları vermektedir. Kara-Koyunlular henüz Kara Mehmed Dönemi'nde ordu

²⁰⁹ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 277.

²¹⁰ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 401; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 277; Erdem, “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış”, İslamova, “Kara-Koyunlu Devleti'nin Kuruluşu ve Ordusu”, 489-490.

²¹¹ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 396.

²¹² Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II; 5218; Hondmir, *Habibü's siyer*, III: 571; Kazvînî, *Hold-i Berin*, 684.

²¹³ Yımanç, “Akkoyunlular”, *İA*, 5. bs. (Eskişehir MEB Yayınevi, 2001), 1: 263.

²¹⁴ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 119.

içindeki askerî birimler düzenli bir şekilde koşunlara bölünmüş, her koşunda üç yüz asker bulundurmıştı. Koşunları bir sonraki kademede otuz desteçeye bölerek her desteçede on kişi bulundurmıştı²¹⁵. Bunun yanında Kara Yusuf'un 820/1417 yılında Emir Şemseddin'e verdiği suyural fermanının başında “*ümera-yı ulusât, tümenât, hezâreât, sedeât*”²¹⁶ şeklindeki ifadesi ordunun birimlerini açıklar mahiyettedir. Aynı şekilde Tihriânî, Uzun Hasan Bey'in Cihanşah'ı ortadan kaldırdıktan sonra öldürdüğü emirlerin hepsinin “*ümerâ-yı tuğ u nekkare ve serdârân-ı tümenât-ı hezâre*”²¹⁷ olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında ordunun onluk, yüzlük binlik ve on binlik birimlere ayrıldığını ve bu birimlerin her birinin bir emir tarafından idare edildiğini söyleyebiliriz.

Emirlere hizmetlerine göre büyük toprak sahaları verilmekteydi. Emirler savaş bittikten sonra topraklarına gidip mülkî işler ile meşgul olurlardı. Hükümdar yeni bir savaşa gideceği zaman yeniden onun etrafında toplanırlardı. Cihanşah'ın savaş meydanına giderken genellikle etrafında büyük emirler bulunurdu. Hükümdar savaş durumuna göre kışlak zamanında bazen büyük emirler ile birlikte kışlarken bazen de ayrı kışlardı. Örneğin Cihanşah, Irak tarafına sefere çıktığında Dergezin Kasabası'nda kışlarken; Muhammedi Mirza, Emir Bayezid-i Bistam, Emir Şehsuvar-ı Bayram gibi birçok emir Rey'de²¹⁸ kışlamıştı²¹⁹.

1.2.4. Nökerler

Kara-Koyunlu ordusunun en dinamik unsuru olan nökerler ordunun ana nüvesini oluşturmaktaydılar. Ak-Koyunlular'da olduğu gibi Kara-Koyunlular'da da

(قرا محمد پنج هزار مرد مرتب از ترکمان بیرون کرد و هر سیصد مرد یک قوشون کرد و هر قوشون را سی دستجه کرد) Abrû, *Zeyli Camiü't Tevârih-i Reşidî*, 224; Abrû, *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî*, II: 585; Sümer, *Kara Koyunlular*, 47; Erdem, “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış”, 73; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 288; Hümbetoğlu, *Azərbaycan Qaraqoyunlu*, 93; Hamidreza Sohrababad, *Safevî İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, (Doktora Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 33.

²¹⁶ Tabâtabai, *Farmânâ-yi Türkmenân*, 20.

²¹⁷ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 428; Terc. 278.

²¹⁸ Tahran'ın 7-8 km. güney-güneydoğusunda Elburz dağlarının kuzeyindeki ovaya doğru uzanan küçük bir çıkıntı üzerinde kurulmuştur. Timurlu Hükümdarı Şahrüh 850/1447'de Rey yakınlarında vefat etti. Şehir bu dönemde tamamen harabe durumundaydı. Safevîler devrinden itibaren İran'da Şia'nın güç kazanmasıyla birlikte dinî-mezhebî öneme sahip olan Şah Abdülazim ve Bibi Şehrbânü türbelerinin civarında yeni bir yerleşim yeri kuruldu. Burası, Tahran'ın Kaçarlar devrinde başşehir olup genişlemesinin ardından şehrin dış mahallelerinden biri haline geldi ve 1990'lı yılların sonlarında inşa edilen Tahran metrosu ile başşehre bağlandı. Osman Gazi Özgüdenli, “Rey”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 40-41.

²¹⁹ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 279.

ordu içinde daimi birlik olarak faaliyet göstermekteydiler²²⁰. Moğolca bir ıstılâh olan²²¹ nöker “*samimi arkadaş, yoldaş ve sırdaş*” anlamlarına gelmektedir²²². Nökerler, bağlı bulunduğu hükümdara veya bir beye daima eşlik eden, efendisinin özel koruması olan muhariplerdir²²³. Kara-Koyunlu Devleti’nin ilk zamanlarından itibaren mevcut olan nökerler, kaynaklarda “*nökeran-ı hassa*” şeklinde geçmektedir²²⁴. Nökerler, Türkmenlerden ve önemli emirlerden seçilirdi²²⁵. Bağlı buldukları hükümdara, mirzalara veya beye koşulsuz itaat ederek hizmet ederlerdi. Örneğin; Kara Yusuf Şam’da hapisteyken nökeri olan Pir Ömer kendisine sakalık yaparak hizmet etmişti²²⁶. Pir Ömer, Kara Yusuf’a en bağlı adamlarından biri olarak onun bütün savaşlarına katılmış ve büyük yararlıklar göstermişti²²⁷. Kaynaklar Kara Yusuf’un nökerleri arasında yer alan Pir Ömer’i, Kara Yusuf’un Erzincan’ı ele geçirdikten sonra oraya vali olarak tayin ettiğini ve “Nasreddin” lakaplı Pir Ömer’in Kara Yusuf’un veziri ve naibi olduğunu da ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında nökerlerin hükümdarın en güvendiği adamlar arasında yer almaları onların zamanla devletin üst düzey kademelerinde hizmet vermelerini sağlamıştır²²⁸. Bunun yanında Kara Yusuf tarafından Erzincan valiliği kendisine taltif edilen mezkûr emirin de mahiyetinde nökerler bulunmaktaydı. Nitekim Ak-Koyunlu Kara Osman Bey, Pir Ömer’i ele geçirdiği vakit onun nökerlerinden bazılarını öldürtmüştü²²⁹.

Nökerler bağlı oldukları hükümdar, mirzalar ve cemaatlere tam itaat gösterir ve onların önemli miktarda askerî gücünü oluşturlardı. Mirza ve cemaatin saf dışı bırakılması durumunda onlar da öldürülürlerdi. Nitekim Cihanşah oğlu Pir Budak’ı

²²⁰ Erdem vd., *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 198.

²²¹ Ahmet Caferoğlu, “Türk Tarihinde Nöker ve Nökerzâdelere Müessesesi”, *IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 10-14 Kâsım 1948)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1952), IV: 253; Uzunçarşılı, bu terimin Uygurca olduğunu ifade etmektedir. Krş. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 291.

²²² Doerfer, *Türkische und Mongolische*, I: 521; Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 285; Paydaş, “Kara-Koyunlular”, 9: 401; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 281.

²²³ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 285; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi*, Terc. Abdülkadir İnan, 3.bs. (Ankara TTK Yayınları, 1995), 134; Ahmet Temir, “Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askerî Teşkilât”, *Türk Kültürü* 118, (Ankara 1972), 192.

²²⁴ Erdem, “Ak-Koyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru”, 89; Oktay Efendiyeve, “Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Safevî Devletlerindeki Mülkî ve Askerî Teşkilâta Bakış”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayı-II 21/72*, (Temmuz-Aralık 2015), 579.

²²⁵ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 281.

²²⁶ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 56; Terc. 48; Rumlu, *Ahsenü’-t-Tevârih*, I: 141; Terc. 53.

²²⁷ Sümer, *Kara Koyunlular*, 103.

²²⁸ (حوکمت آن ولایت به ناصرالدین پیر عمر که وزیر و نایب امیر یوسف بود، داد)، bkz. Abrû, *Zübdetü’-t-Tevârih-i Bâysungurî*, III: 360; Semerkandi, *Matla-ı Sa’deyn*, II/I: 124.

²²⁹ Abrû, *Zübdetü’-t-Tevârih-i Bâysungurî*, IV: 738.

ortadan kaldırdıktan sonra Pir Budak'ın ve ona bağlı bulunan el-Asfâhiye (الأسفاهية)²³⁰ cemaatinin bütün nökerlerini öldürdü²³¹. Türkmenler'den oluşan boy nökerleri hükümdara her zaman askerî destek veren birim olmuştur. Söz gelimi Cihanşah'ın Uzun Hasan Bey'e karşı koymak için yola çıktığı vakit yanında boy nökerleri bulunmaktaydı. Uzun Hasan Bey, Cihanşah'a saldırı için sefere çıktığında karavullarının “*Cihanşah Mirza göçü yola düşürdü. Kendisi de hassa ordusu, emirler, boy nökerleri ve çocukları ile birlikte yurtta kaldı*”²³² bilgisini iletmesinden nökerlerin savaşa bizzat katıldıklarını göstermektedir.

1.3. KARA-KOYUNLU DEVLETİ'NDE ASKERÎ DİVÂNLAR

1.3.1. Divân-ı 'Arız/ 'Arz:

“Divân-ı 'Arız”, veya “Divân-ı 'Arz” denilen daire, bugünkü tabirle Milli Savunma Bakanı vazifesini icra etmekte olup, vekiline “*'Arız-ı Ceyş*” veya sadece “*'Arız*” denilmekteydi. Divân-ı 'Arız askerinin maaş ve levazımatı ile meşgul olurdu²³³. Ordunun sayısı, kontrolü bu divânın sorumluluğunda idi. İlhanlılar, Selçuklular ve Ak-Koyunlular'da olduğu gibi birçok devlette bulunan bu divân Kara-Koyunlular'da da tanzim edilmiştir. Divân-ı 'Arz'ın ordu kumandanlığı ile ilgisi yoktu. Erkân-ı Harbiye reisi vazifesini gören kumandana sipehsâlâr²³⁴ denirdi²³⁵.

Ordunun bütün ihtiyaçlarının karşılanmasından Divân-ı 'Arız ve onun başkanı olan 'Arız-ı Ceyş sorumluydu. Askerlerin maaşlarını ödemek, orduyu düzenli olarak teftiş etmek ve gerektiğinde yeni asker yazmak 'Arız-ı Ceyş'in başlıca

²³⁰ Bu cemaatin ismi sadece Tarihü'l Gıyasi'de geçmektedir. Fakat Gıyasi bu cemaat hakkında geniş bilgi vermemektedir. Gıyasi, Cihanşah'ın Uzun Hasan'ın üzerine giderken Muş sahasında iken askerleri arasında el-Asfâhiye cemaatinin de bulunduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Cihanşah'ı öldüren kölenin bu cemaate hizmet ettiğini de yazmaktadır. Gıyasi'nin kayıtlarından el-Asfâhiye'nin Bağdat ve Mardin havalisinde ikamet ettiğini anlamaktayız. Bkz. Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasi*, 310, 315, 319, 323, 354. el-Azzâvî el-Mehâmîde el-Asfâhiye ile ilgili bilgileri Gıyasi'den aynen alıp nakletmiştir.

²³¹ Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasi*, 354.

²³² Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 282.

²³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 44; Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 179.

²³⁴ Farsça sipeh (ordu) ve sâlâr (kumandan) kelimelerinden oluşan sipehsâlâr (ispehsâlâr) Arapça'ya isfehsâlâr (isbehsâlâr) şeklinde geçmiştir. Irak Büveyhî Emîri Bahtiyâr'ın iki Türk kumandanına sipehsâlâr unvanını verdiği görülmektedir. Adudüddeve Dönemi'nden sonra Büveyhî eyaletlerinde yaşanan kargaşa sırasında sadece “kumandan” veya “subay” anlamında kullanılmaya başlanmış, ancak diğer hânedanlar arasında asıl anlamını korumaya devam etmiştir. Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 259. Safevi Devleti'nde ilk başlarda ordu kumandanlığı için emirü'l-ümerâ unvanı kullanılmış. Fakat I. Şah Abbas'ın ıslahatlarından sonra ordu kumandanlığı için sipehsâlâr unvanı kullanılmıştır. Erdoğan, *Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, 116.

²³⁵ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 261.

görevlerindendi. ‘Arız-ı Ceys, yılda en az bir defa orduyu denetleyerek askerlerin yoklamasını yapar, teçhizat ve hayvanlarının durumuna bakar, atların kıymetini ve çevikliğini kontrol ederdi²³⁶. Bu görevlerini yerine getirirken büyük bir ihtimalle Divân-ı İstifâ ile ortak çalışmalar yapardı²³⁷.

1.3.2. Divân-ı Emaret

Başlıca askerî işler ile Divân-ı Emaret meşgul olurdu. Bu divânın vekiline “emir-i divân”²³⁸ veya “emir’ül ümerâ” denirdi²³⁹. Emir-i divânlar askerî silsile içinde yüksek rütbeye sahiplerdi. Genellikle Türkmenlerin önemli emirleri arasından seçilirlerdi²⁴⁰. Kara-Koyunlular’da emir-i divânlar Sa’dlu, Baharlu, Çekirlu, Âyinlu, Bayramlu ve Baranî kabileleri arasından seçilirlerdi. Emir-i divânların Türkmenler arasından seçilmediği nadir görülürdü. Nitekim Türkmenler’den olmayan sadece bir kişi emir-i divân mansıbına sahipti²⁴¹. Bunun yanında Divân-ı Emâret’te birden fazla emir-i divân bulunabilirdi. Cihanşah’ın son zamanlarında dört emir-i divânı vardı. Divân emirleri en büyük beyler olup yarlıklarda imzaları yer aldığı gibi tuğ ve nakkâre sahibi idiler²⁴². Kaynaklardan tespit ettiğimize göre Kara-Koyunlular’da Kara Yusuf Dönemi’nde Bayram Bey²⁴³, İskender Dönemi’nde Şehriyar Bey²⁴⁴, Cihanşah Dönemi’nde Emir Bayezid-i Bistam-ı Çekirlu²⁴⁵, Emir Arapşah²⁴⁶, Ebu’l Feth Çekirlu²⁴⁷ ve Emir Abdurrahman-ı Buharî emir-i divân olarak görev almıştı²⁴⁸. Ayrıca Cihanşah’ın oğlu Pir Budak’ın emir-i divânı Muhammed Ali Şeker idi. Cihanşah’ın ölümünden sonra ise Tebriz’de ayaklanan İskender’in kızları Arayış Begüm ve Şahseray Begüm, Emir Şah Muhammed-i Gaverudi’yi emir-i divân

²³⁶ Umut Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu (1206-1414)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018), 195.

²³⁷ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 261.

²³⁸ Sümer, “Kara-Koyunlular”, 24: 437.

²³⁹ İslamova, “Kara-Koyunlu Devleti’nin Kuruluşu ve Ordusu”, 492.

²⁴⁰ Hüseyinzade, *Tarih-i Feramüş Şode*, 209.

²⁴¹ Hasanzâde, *Hükümet-i Türkmenan*, 182.

²⁴² Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 264.

²⁴³ Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 69; Terc. 56.

²⁴⁴ Mîrhond, *Tarih-i Ravzatü’s Safa*, VI/II: 5227; Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 157; Terc. 67; Nişaburi, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 72a; İslamova, “Kara-Koyunlu Devleti’nin Kuruluşu ve Ordusu”, 492.

²⁴⁵ Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 353; Terc. 230; Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 576 Terc. 375.

²⁴⁶ Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 595; Terc. 388; Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 360; Terc. 234.

²⁴⁷ Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 360; Terc. 235; Oktay Efendiyev, “Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Safevî Devletlerindeki Mülkî ve Askerî Teşkilâta Bakış”, 578.

²⁴⁸ Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 372; Terc. 243.

yapmışlardı²⁴⁹. Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali babasının yerine tahta geçince Mahmud Bey-i Ak-Koyunlu'yu emir-i divân olarak görevlendirmişti²⁵⁰.

1.3.3. Divân-ı Emaret-i Tavaçiyân

Askerî silsilede divân-ı emaretten sonra gelen divân-ı emaret-i tavaçiyân, askerleri vilayetin çeşitli yerlerinden toplamak, askerinin sayısını belirlemek ve askerinin düzenini sağlamakla görevli idi. Bu divânın başındaki vekile “emir-i divân-ı tavaçı” ya da “tavaçıbaşı” denirdi²⁵¹. Emir-i divân-ı tavaçıların emirleri altında görevli olan tavaçılar ya da tokaçılar bulunurdu. Emir-i tavaçı mansıbı emirlere sultan tarafından verilir ve bu emirler yaptıkları işlerde sultana karşı sorumlu olurlardı²⁵². Tavaçılar savaş için asker toplar ve askerleri seferber eder, ordunun yerini bildirir, askerlerin sayısının tavaçı defterine kayıt ederek Divân-ı Emaret-i Tavaçiyân'a bildirirdi. Cihanşah Dönemi'nde tavaçı olarak Tavaçı Pir Mehmed Bey Alpavutlu, Seyyid Ahmed-i Tokaçı, Ebu'l Feth Bey-i Tavaçı, Rüstem Bey-i Alpavut ve Lala Sefer Şah gibi kişiler görev almıştır²⁵³.

---

²⁴⁹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 675, Terc. 443.

²⁵⁰ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 678; Terc. 444; Oktay Efendiyev, “Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Safevî Devletlerindeki Mülkî ve Askerî Teşkilâta Bakış”, 579.

²⁵¹ İslamova, “Kara-Koyunlu Devleti'nin Kuruluşu ve Ordusu”, 493.

²⁵² Hasanzâde, *Hükümet-i Türkmenan*, 183; Hüseyinzade, *Tarih-i Feramuş Şode*, 213.

²⁵³ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 265.

İKİNCİ BÖLÜM

KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA SAVAŞ SÜRECİ

2.1. KARA-KOYUNLU ORDUSUNDA SEFER ÖNCESİ HAZIRLIKLAR

2.1.1. Kengeş/İstişare

Eski Türk devletlerinde ve Moğollarda bulunan kengeş meclisi, Kara-Koyunlu Devleti'nde de mevcuttu²⁵⁴. Kara-Koyunlular döneminde “kengeş” veya “meşveret” şeklinde geçen bu ıstılâh²⁵⁵ *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “danışmak, istişare ve işlerde tedbir” anlamına gelmektedir²⁵⁶. Hükümdar savaş, barış veya olağanüstü bir durumla karşılaştığı zaman kengeş meclisini toplar ve meclise katılanların görüşlerini alırdı. Genel olarak Kara-Koyunlular'da, Ak-Koyunlular'da olduğu gibi kengeş meclisine hükümdar, hükümdarın kardeşleri, oğulları, hanımları, aşiret reisleri ve askerî komutanlar katılırdı²⁵⁷.

Kara-Koyunlu Devleti'nde savaş kararı alınmadan önce hükümdar genellikle kengeş meclisi düzenlerdi. Örneğin Kara Yusuf ile Ebu Bekir Mirza arasında 809/1409 yılında meydana gelen savaş öncesi Kara Yusuf kengeş meclisini toplamıştı. Bu mecliste emirlerin isteği ile Ebu Bekir ile savaşma kararı çıkmıştı²⁵⁸. Aynı şekilde Kara Yusuf, 813/1410 yılında, Erzincan'a yönelince oğlu Şah Mehmed'i Azerbaycan'ı koruması için Ucan'da bıraktı. Kara Yusuf'un Azerbaycan'da yokluğundan istifade etmek isteyen Celâyirli Sultan Ahmed, Bağdad'dan Hemedan'a²⁵⁹ gelip oradan da Tebriz'e yöneldi. Şah Mehmed ise Celâyirli ordusuna karşı koyamayınca Hoy²⁶⁰ taraflarına kaçtı. Celâyirli ordusu Şah Mehmed'e yetişerek aralarında çetin bir savaş meydana geldi. Erzincan'da bulunan

²⁵⁴ Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 396; Mustafa Uyar, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordularının Savaş Öncesinde Yaptığı Stratejik Hazırlıklar ve Savaş Sırasında Yaptıkları Hileler”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29, (Temmuz 2009): 438.

²⁵⁵ Hümbətoğlu, *Azərbaycan Qaraqoyunlu*, 21.

²⁵⁶ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, 3. bs. (Ankara: TDK Yayınları, 2018), 703.

²⁵⁷ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, 173; Paydaş, “Karakoyunlular”, 9: 396.

²⁵⁸ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5215; Nişaburi, *Tarih-i Türkmâniye*, vr.48a-48b.

²⁵⁹ Elvend Dağı'nın eteğinde Kuruçay, Abbasâbâd, Sûmîne, gibi ırmaklarla sulanan ve aynı adı taşıyan bereketli bir ovada yer alır. Denizden yüksekliği 1800 m. olup üç yamı dağlarla çevrilidir. Tahsin Yazıcı, “Hemedan”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 183.

²⁶⁰ İran'ın kuzeybatısında, çevresi dağlarla kuşatılmış Hoy Çukuru denilen bir çöküntü havzasında yer alır. Tahsin Yazıcı, “Hoy”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 258.

Kara Yusuf bu olayı duyunca devlet erkânını toplayarak savaş veya barış konusunda meşveret yaptı. Meşveret sonucunda Celâyirli ile savaşma kararı alındı. Bu kararın neticesi olarak Tebriz’de Celâyirli Sultan Ahmed ile Kara Yusuf arasında savaş meydana geldi²⁶¹. Kara Yusuf, Şahruh’un Herat’tan ayrılıp kendi üzerine gelmekte olduğunu öğrenince de beylerini toplayarak danışma meclisi yani kengeş meclisi düzenlendi. Bu mecliste Şahruh ile muhabere kararı çıktı²⁶².

Mirzalar da bağımsız olarak hâkim olduğu bölgelere kendilerinden sonra başa geçmesini istediği kişiyi belirlemek için meşveret meclisi toplamışlardır. Örneğin; Kara Yusuf’un oğlu İsfend, kardeşi Şah Mehmed’i 17 Zilhicce 837/25 Temmuz 1434 tarihinde bertaraf ettikten sonra, Bağdad’ın idaresini ele geçirmişti²⁶³. 848/1444 yılında Huveyze’de²⁶⁴ Muşa’şa²⁶⁵ ile mücadelesinin ardından Bağdad’a döndü. Burada ağır bir hastalık geçiren İsfend; emirleri Şeyhi Bey, Emir-i Ahur Hasan, Mezid Çora ve Muhammed b. Şeyillah toplayarak ölümünden sonra Elvend’in emaretin başına geçirilmesi için istişarede bulundu. Fakat emirler İsfend’in ölümünden sonra tekrardan meşveret meclisi düzenleyerek İsfend’in oğlu Fulat’ı emaretin başına getirmeye karar verdiler²⁶⁶.

Hükümdarın kengeş meclisinde alınan kararlarda genelde çoğunluğunun görüşlerine uygun davranması beklenirdi²⁶⁷. Fakat zaman zaman hükümdarın kengeş meclisinde çıkan karara uymadığı da görülmektedir. Cihanşah, Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan’a karşı mücadele ederken başarısız olmuştur. Bunun ardından korkuya kapılan Cihanşah bu duruma son vermek ve gerekli tedbirleri almak için emirlerini ve ordunun kumandanlarını toplayarak bir kengeş meclisi düzenledi. Kengeş meclisinde, kış mevsiminin ağır şartlarından dolayı Azerbaycan

²⁶¹ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu’s Safa*, VI/II: 5249; Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 175-179; Terc. 80-83; Kazvîni, *Hold-i Berin*, 693-694.

²⁶² Sümer, *Kara Koyunlular*, 108.

²⁶³ Kazvîni, *Lübbü’t-Tevârih*, 250; el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü’l Irak Beyne İhtilâleyn*, III: 77.

²⁶⁴ Huzistan’ın meşhur kasabalarındandır. Kötü bir havası vardır. Timurlular döneminde Ömerşeyh tarafından ele geçirilmiştir. Abrû, *Coğrafya-yı Hafız Abrû*, II: 94-95.

²⁶⁵ Hanedan’ın kurucusu Seyyid Muhammed b. Felâh Vasit’te dünyaya geldi. Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin yerde ve gökte devreden bir sır, Hz. Muhammed’in bir peygamber olarak hakikatini bir perdesi, kendisinin de diğer peygamberler gibi bir peygamber ve mehdî olduğunu iddia eden Seyyid Muhammed görüşlerini önce Vâsıt yakınlarında yaşayan Arap kabileleri arasında yaymaya çalıştı. Osman Gazi Özgüdenli, ‘Muşa’şa’lar’, *DİA*, I. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 155. Kara-Koyunlular Dönemi’nde Muşa’şa’lar hakkında geniş bilgi için bkz. el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü’l Irak Beyne İhtilâleyn*, III: 110-119.

²⁶⁶ Bağdadî, *Tarihü’l Gıyasi*, 299-302; el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü’l Irak Beyne İhtilâleyn*, III: 133.

²⁶⁷ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarında Cihanşah*, 263.

kışlağına gidilerek bahara kadar bekleyip daha sonra Uzun Hasan'a karşı sefere çıkılması yönünde karar çıktı. Ancak Cihanşah kengeş meclisinde çıkan bu karara uymadı²⁶⁸.

2.1.2. Elçi gönderme

Türkçe bir kelime olan “*elçi*” (ilçi), “*halk, ülke, devlet*” anlamına gelen “*el*” (il) isim kökünden türetilmiştir. Bu şekliyle ve özel isim olarak ilk defa Uygur metinlerinde rastlanan kelime, “*haberci, peygamber*” manasına da gelmektedir. Bu anlamda Arapça karşılığı “*resul*”dür²⁶⁹. Elçilik müessesesi, insanoğlunun en büyük eseri olan devleti kurduğundan beri mevcuttur. Dolayısıyla devletler, tarih boyunca ilişkilerini karşılıklı gönderdikleri elçiler vasıtasıyla düzenlenmişlerdir²⁷⁰.

Kara-Koyunlu Devleti'nin de komşu devletler ile ilişkilerinde elçiler hakikaten mühim roller oynamıştır. Elçiler çeşitli sebepler ile komşu devletlere gönderilmişlerdir. Bunlar, genellikle ilişkilerin düzenlenmesi, metbuluk-tâbilik ilişkileri ve savaş öncesi sulh yoluyla barış yapılması için gönderilmişlerdir. Mesela Kara Yusuf, Timurlu Mirzası Ebu Bekir'e karşı kazandığı ikinci zaferden sonra yazı geçirmek için Tebriz'den Aladağ'a²⁷¹ gitti. Tebriz'den çıkmadan önce kendi Emirü'l-ümerası Bistam Bey'i Irak-ı Acem'in fethine memur etti. Bistam Bey, 810/1408 yılı sonlarında Erbil'den Sultaniye'yi ele geçirmek için harekete geçti. Bistam Bey Sultaniye Kalesi'ni muhasara etmeden önce kale kumandanına bir elçi göndererek kaleyi teslim edip serbestçe çekilip gitmesini teklif etti. Fakat kale kumandanı bu teklifi kabul etmeyerek direnme kararı aldı. Bistam Bey kaleyi yaklaşık bir ay kuşattıktan sonra ele geçirdi ve kale yönetimini kardeşi Masum Bey'e verdi²⁷². Savaşın ardından elde edilen zaferleri bildirilmek üzere komşu hükümdarlara elçiler vasıtasıyla fetihnameler gönderilirdi. Fetihnameler ile dostların sevinmesi,

²⁶⁸ Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, Terc. Mehmet Emin Borzaslan, 1.bs. (İstanbul: Ant Yayınları, 1971), 2: 117; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 671; Terc. 440.

²⁶⁹ Mehmet İpşirli, “Elçi”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 3.

²⁷⁰ Paydaş, “Emir Timur Döneminde Elçilik Teatisi”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29 (Temmuz 2009), 464.

²⁷¹ Van Göl'ünün Kuzeydoğusunda, Fırat Nehri'nin kollarından biri olan Murat Irmağı'nın menbalarını oluşturan, 3.250 m yükseklikteki dağlardır. Burası İlhanlılar'ın olduğu gibi Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlular'ın önemli yaylak mevkidir. Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 109.

²⁷² Semerkandi, *Matla-ı Sa'deyn*, II/I: 85; Sümer, *Kara Koyunlular*, 76-77.

düşmanların üzülmesi ve çekinmesi amaç edinirdi²⁷³. Elçiler kendi hükümdarlarının gönderdiği fetihnameyi ve değerli hediyeleri elçilik vazifesi ile gittiği hükümdara arz ederdi. Örneğin; Kara Yusuf, Timurlu Ebu Bekir'e karşı kazandığı ikinci zaferden sonra güvendiği adamlarından birini elçi olarak Sultan Ahmed'e gönderdi. Elçi, Sultan Ahmed'e Kara Yusuf'un gönderdiği fetihnameyi takdim etti²⁷⁴.

Ayrıca elçinin soyu, konuşma adabı, ilmî konulara vâkıf olması ile onun daha fazla itibar görüp, devleti en iyi şekilde temsil etmesi hedeflenmiştir²⁷⁵. Mesela; Kara Yusuf'un söz söylemekte mahir ve has adamlarından olan Merdânşah, Muharrem 818/Nisan 1415 yılında Herat'ta bulunan Şahruh'a elçi olarak gelmiştir. Şahruh tarafından kabul edilen elçi, Kara Yusuf'un mektubunu sultana iletmiştir. Kara Yusuf mektubunda Sultaniye'nin kendisine bağışlanmasını istemiş buna karşılık kendisini metbû olarak tanıyacağını yazmıştır. Şahruh ise Kara Yusuf'un güven ile oğullarının tamamını kendisine göndermesini, sadakat ve dostluk alameti olan elçilerin gidip gelmesini ve dostuyla dost, düşmanıya düşman olmasını; buna karşılık Sultaniye Kalesi'ne kadar olan yerleri kendisine bağışlayacağını bildirmiştir. Şahruh'un Kara Yusuf'tan oğullarının tamamının kendisine gönderilmesi isteği ise ilginçtir. Muhtemelen Şahruh'un böyle bir istekte bulunması aralarındaki barışa engel olmuştur²⁷⁶.

Aynı şekilde daha önce söylediğimiz gibi, söz söylemekte mahir ve ilmi konulara vâkıf olan Kara Yusuf'un Kadıasker'i Hamidüddin elçi olarak 27 Cemaziyelahir 820/11 Ağustos 1417 tarihinde Memlûklü Sultanı Melik Müeyyed'e gönderilmiştir. Elçi, Kara Yusuf tarafından gönderilen mektup ve hediyeleri Memlûk Sultanı'na takdim etmiştir. Getirdiği mektuba verilen cevapta "Kadı Baba"²⁷⁷ olarak zikredilen Hamidüddin, gayet iyi bir şekilde karşılanmış ve konumuna uygun bir şekilde kendisine muamele yapılmıştır²⁷⁸.

²⁷³ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 6. bs. (Ankara: TTK Yayınları), III: 142.

²⁷⁴ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5224; Kazvînî, *Hold-i Berin*, 687.

²⁷⁵ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 109.

²⁷⁶ bkz. (با دوست این جانب دوست و با دشمن دشمن باشند و بی تفکر و تردد به استظهار تمام پسر خود را پیش ما فرستد). Abrû, *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî*, III: 585-586.

²⁷⁷ Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, 194.

²⁷⁸ Makrizî, *Kitâbu's-Sulûk*, VI: 429; İbn Hacer, *İnbâ' el-Ğumr*, III: 132; Kopruman, *el-Ayni'nin İkdu'l-Cuman'ında*, 83; İbni Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zahire*, 417; Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, 194.

Elçiler savaş durumunda diplomatik faaliyetler de yürüterek barış yapılmasında önemli roller oynamışlardır. Örneğin; Cihanşah Herat'ı ele geçirmek isterken Azerbaycan'da oğlu Hasan Ali'nin isyan ettiği haberi geldi. Bu sırada Ebû Said barış teklifinde bulundu. Cihanşah, Azerbaycan'da yaşanan olaylardan dolayı Ebû Said'in barış teklifine olumlu yaklaştı. Elçiler aracılığıyla barış görüşmesi yapılmaya başlandı ve savaş olmadan diplomatik bir şekilde anlaşma sağlanmaya çalışıldı²⁷⁹.

Elçiler devletlerarası sorunların çözümü için çalışırken aynı zamanda kendi devletlerinin büyüklük ve azametini dile getirerek savaş öncesi karşı tarafın psikolojik durumunu da sarsmaya çalışırlardı. Mesela; Cihanşah tarafından Ak-Koyunlu Uzun Hasan Bey'e elçi olarak gönderilen Mehmed-i Sofracî, Uzun Hasan Bey'in huzuruna çıkıp elçilik vazifesini yerine getirdikten sonra hükümdarın gözünü korkutmayı umarak, "*Cihanşah Mirza'nın 150 bin zirhli askeri var*" ifadesini kullanmıştı. Fakat Uzun Hasan Bey ise "*Cihanşah Mirza'nın ordusunun durumunu biliyorum. Onun 30 binden fazla adamı yoktur*" diyerek elçinin onu yıldırma çabalarına karşı ödün vermemişti²⁸⁰.

Elçinin vazifelerini yerine getirirken canına kast edilmesi bütün İslam âleminde çirkin bir durum olarak görülmüş; fakat nadir de olsa böyle hadiseler ile karşılaşmıştır²⁸¹. Cihanşah öldükten sonra yerine geçen oğlu Hasan Ali dirayetsiz biriydi. Annesi ve kardeşlerini katlettikten sonra²⁸² Uzun Hasan Bey'e elçi göndermiş ve dostluk vaadinde bulunarak onun kendisine karşı saldırıya geçmesini engellemeye çalışmıştı. Fakat Uzun Hasan Bey, elçinin sözlerine aldırış etmeyerek Hasan Ali'nin üzerine yürüdü. Hasan Bey, Hasan Ali'nin ordusunun durumunu öğrenmek için Sultan Mahmud-i Hacılı'yu elçilik vazifesiyle onun yanına gönderdi. Elçi, Hasan Ali'nin yanına geldikten sonra Kara-Koyunlu emirleri birlik içinde olduklarını Hasan Ali'ye göstermek için elçiyi öldürmek istediler ve "*Eğer padişah, bu elçiyle birlikte beraberinde gelen 30 nökeri öldürmemize izin verirse, Hasan Bey, bizimle antlaşmaktan ümidi keser ve bizim ona bağlanmaya yönelmeyeceğimiz*"

²⁷⁹ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VIII: 5585; Hondmir, *Habibu's-Siyer*, IV: 76; Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, II: 115; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 294.

²⁸⁰ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 107-108; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 666; Terc. 437.

²⁸¹ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 110.

²⁸² Gıyasi, *Tarihü'l- Gıyasi*, 357.

kesinleşir” dediler. Bu istek Hasan Ali’nin hoşuna gitti. Gelen elçi ile birlikte nökerler de öldürüldü. Yalnız biri durumu anlatmak için sağ bırakıldı. Hasan Ali bu hareketiyle çirkin bir iş gerçekleştirmiş oldu²⁸³.

2.1.3. Ordunun Toplanması

Türkmen göçebe topluluklarına dayanan Kara-Koyunlu ordusunun daimi kuvvetleri arasında *hasa nökerleri* bulunmaktaydı. Ak-Koyunlular’da olduğu gibi Kara-Koyunlular’da da ordunun en muharip kısmını *hasa nökerleri* oluşturmaktaydı. Hükümdarın, mirzaların, emirlerin ve boy beylerinin *hasa nökerleri* mevcuttu. Bu *hasa nökerleri* ordunun ana nüvesini oluşturmaktaydı²⁸⁴. Bunun yanında Türkmen beylerine bağlı aşiret kuvvetleri yani “çerik kuvvetleri”²⁸⁵ ve “kara ulus” adı verilen Kürt aşiretlerinden meydana gelen bir grup ordunun askerî kuvvetini oluşturmaktaydı²⁸⁶.

Devlet savaş kararı aldığı zaman orduyu toplama işiyle genellikle tavaçılar meşgul olurdu²⁸⁷. Zaman zaman da hükümdarın güvendiği kişiler arasında bulunan elçiler ve bukavullar orduyu toplama işiyle uğraşmışlardır. Ordunun başkentte mi yoksa belirlenen bir mevkiide mi toplanıp düşman üzerine gittiği ise bizim için önemli bir bilgidir. Ordu bazı durumlarda başkentte toplanıp yola çıkarken bazı durumlarda belirlenen bir mevkiide sefer güzergâhına doğru yola çıkmıştır. Mesela; Cihanşah Zilhicce 861/Ekim 1467 tarihinde Horasan’a yönelince asker toplamları için etrafa elçiler ve bukavullar gönderdi. Ayrıca Emir Bayezid ile Muhammedî’ye “*Rey’e dönsünler, bütün orduyu orada teftiş edip Horasan’a gidelim*” diye nişan gönderdi. Cihanşah, Rey’e gelince Emir Bayezid hükümdarın huzuruna çıktı. Fakat Cihanşah ordunun tamamının toplanmasını beklemeden akına geçti. Bu bilgi ordunun hükümdarın emri ile başkentte değil de belirlenen bir mevkiide de toplanabileceğini ve ordunun tamamı toplanmadan da mevcut şartlara göre saldırıya geçilebileceğini göstermektedir²⁸⁸.

²⁸³ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 461-462; Terc. 301-302; Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, II: 686; Terc. 450.

²⁸⁴ Erdem, “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış”, 61.

²⁸⁵ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 287.

²⁸⁶ Sümer, *Kara Koyunlular*, 32.

²⁸⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 286; Hümbetoğlu, *Azərbaycan Qaraqoyunlu*, 83; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 280.

²⁸⁸ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 347; Terc. 225; Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 566; Terc. 364.

Ordu savaş kararı aldığı zaman eyaletlerde vali olarak bulunan mirzalar ve beyler de kendi askerî birlikleri ile hükümdarın kumandanlığında toplanırlardı²⁸⁹. Mesela; Kara Yusuf'un 813/1410 yılında Tebriz yakınlarında Sultan Ahmed Celâyirli ile yaptığı savaşta ordusunda Sa'dlu boyu reisi Pir Hüseyin Bey, Döğer boyu reisi Musa, Çekirlu boyu reisi Bistam Bey, Bitlis Emiri Şemseddin ve çocukları, Van-Hakkâri hâkimi Melik İzzeddin Şir, Kara Yusuf'un çocukları Pir Budak, İskender ve İsfend bulunmaktaydılar²⁹⁰. Aynı şekilde Kara Yusuf 823/1420 yılında Timurlu hükümdarı Şahruh'un üzerine doğru geldiğini haber alınca Azerbaycan, Arran, Mugan, Diyarbakır ve Irak-ı Arab'tan çok sayıda asker toplamıştı. Bunun yanında Tebriz'den yaya asker de toplamıřtı²⁹¹.

Savaş zamanı, sayılarının ne kadar olduğunu kaynaklardan tespit edemediğimiz askerî dirlik sahipleri yani tiyuldârlarda orduya katılırlardı. Örneğin; Cihanşah 871/1466-67 yılında Pir Budak'ı tedip etmek için Bağdad üzerine sefere çıkmaya karar verdiği zaman bukavullara asker toplamaları için emir verdi. Muhammedî Mirza'yı İsfahan'dan, diğer emirleri ve tiyuldârları vilayetlerin farklı yerlerinden topladı. Türkmen haşemlerini (hizmetçilerini) göç ettirerek orduda önemli miktarda asker hazırladı²⁹².

2.1.4. Ordunun Sefer Boyunca İhtiyacının Karşılanması

Ordu sefere çıkacağı zaman askerın ihtiyacının karşılanması seferin selameti için mühim bir mevzudur. Türkmen kuvvetleri sefere çağrıldıkları vakit kendilerine ait silahlarıyla sefere iştirak etmiřlerdir²⁹³. Bunun yanında Kara-Koyunlu ordusunun ilk zamanları için sefer ihtiyacının büyük bir kısmını yağma yolu ile karşıladığını söyleyebiliriz. Mesela; Kara Yusuf'un oğlu İsfend, Kara Yülük Osman Bey'in oğullarının durumunu perişan bir şekilde görünce meliklik hırsına büründü. Asker hazırlayarak²⁹⁴ Zilkade 840/Mayıs-Haziran 1437 tarihinde Ak-Koyunlu Sultanı Hamza'nın üzerine yürüdü. Mardin taraflarına yetişince askerleri ile orada kamp kurdu. İsfend ordusundan bazı emirleri, askerlerine ve hayvanlarına yiyecek ve mal

²⁸⁹ Hümbetoğlu, *Azərbaycan Qaraqoyunlu*, 86.

²⁹⁰ Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, III: 400-401; Sümer, *Kara Koyunlular*, 83-84.

²⁹¹ Semerkandi, *Matla-ı Sa'deyn*, II/I: 283; Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, IV: 730-731.

²⁹² Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 371; Terc. 242. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 646; Terc. 424.

²⁹³ Ahmet N. Özdal, *Türklerin Savaş Sanatı*, 2.bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 51.

²⁹⁴ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, I: 130; Terc. 93.

bulabilmek için Mardin'e yağma yapmaya gönderdi. Bu askerler Mardin'e doğru gidince İsfend az bir askerle kaldı. Sultan Hamza ise İsfend'in az bir askerle orduda kaldığını öğrenince, bunu fırsat bilip İsfend'in üzerine saldırdı ve onu mağlup etti. Bu olay bizlere Kara-Koyunlu ordusunun geçim kaynağının önemli bir miktarının yağma olduğunu göstermektedir²⁹⁵.

Kara Yusuf Dönemi'nde askerlerin maaş aldığı ve savaşlarda gerekli erzakın devlet tarafından ödendiğini kaynaklar vasıtasıyla bilmekteyiz. Mesela; Hasan-ı Rumlu, Kara Yusuf'un askerlerin maaş ve erzakını düzenli verdiğini ifade etmektedir²⁹⁶. Aynı şekilde Cihanşah Dönemi'nde de devletin sefer esnasında askerlerin erzak ihtiyacını karşıladığı görülmektedir. Cihanşah Horasan'a yönelince önce Rey şehrine gelmiş ve askerleri teftiş ettirdikten sonra Kum'da²⁹⁷ depolanmış olan devlet tahılını askerlere taksim ettirmiştir²⁹⁸. Ardından Kara-Koyunlu ordusu Astarâbâd'a doğru hareket etmiştir. Önden karavul çıkarılarak emirler, inak ve boy nökerleri, bir kısmı hızlı giden deve bir kısmı da palan vurulmuş binek hayvanlarıyla hareket etmişlerdir²⁹⁹.

Ordunun sefer ihtiyacının devlet tarafından karşılandığına son bir örnek vermek gerekirse; Hasan Ali, Uzun Hasan Bey'in korkusundan Azerbaycan'a giremeyince o bölgede avare bir şekilde dolaştı. Ordu yiyecek ve içecek darlığına düşünce Hasan Ali, "*altından, gümüştan, kumaşlardan mallardan, at koşum takımlarından, tahıldan ve hayvanlardan 50 bin Tebrizi tümenlik malı nökerlere taksim etti*"³⁰⁰.

Ordu mensuplarının ve ordu maiyetinde hareket eden ailelerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak esnaf ve birimler orduda bulunmaktaydı³⁰¹. Ordu sefer halinde gereken her türlü levazımatı yanında taşıyordu. Hatta gereğinden fazla levazımat taşındığını İdris-i Bitlisi, Cihanşah'ın Uzun Hasan Bey üzerine sefere çıktığında bizzat kendisi müşahede etmiştir. O, Cihanşah'ın ordusunu "*Bu fakir*

²⁹⁵ Bağdadî, *Tarihü'l-Gıyasi*, 413.

²⁹⁶ Sümer, *Kara Koyunlular*, 115.

²⁹⁷ Zağros sıradağlarının kuzeydoğu kolunun eteklerinde ve Kum Irmağı kıyısında deniz seviyesinden 930 m. yükseklikte kurulmuştur. Tahran'ın 150 km. güneybatısında bulunan bir şehirdir. Marcel Bazin, "Kum", *DİA*, 1. bs. (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 361.

²⁹⁸ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 347; Terc. 225.

²⁹⁹ Erdem, "Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış", 76.

³⁰⁰ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 454; Terc. 297.

³⁰¹ Sohrabiabad, *Safevî İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, 30.

babamın yanında bu ordunun toplandığı yere geldim ve kendi gözümle gördüm; o zamandan beri Bayındırî sultanları ile Arap ve Acemlerin ordularını görmüştüm, ama böyle kalabalık ve düzenlisini hiç görmemiştim. Bölge halkı kendinden emin bir şekilde seksen bin kişi olduğunu haber veriyordu. Çoğu ordunun levazimatından daha fazla gereklilikleri taşıyordu” şeklinde ifade etmiştir³⁰². Bitlisi, ordunun sefer esnasında ise gerekli levazimatın nakliyesini önceden gönderildiğini ifade etmektedir³⁰³. Ordu sefer sırasında geceleyin meşaleler ile aydınlanmaktaydı³⁰⁴. Ayrıca sefer sırasında orduda deve ve katırlar yük hayvanı olarak kullanılmaktaydı.³⁰⁵

2.1.5. Av Merasimi

Türk askerî geleneğinde önemli bir yeri olan av merasimi, savaş olmadığı zamanlarda askerinin eğitimini sağlamak ve orduyu savaşa hazır tutmak için yapılmaktaydı. Sefer sırasında ise askerinin gıda ihtiyacını karşılamak için av merasimi düzenlenirdi³⁰⁶. Kara-Koyunlular’da avcılık işleri ile uğraşan “kuşçu”, “parsçı” ve “bâzbâz” adlı görevliler bulunmaktaydı³⁰⁷. Av merasimi öncülü devletlerde olduğu gibi Kara-Koyunlu Devleti’nde de hem askerî tatbikat hem de askerinin ihtiyacını karşılamak için yapılırdı. Özellikle devletin ekonomisi ve halkın geçimi yarı yarıya avcılığa dayanmaktaydı³⁰⁸. Kara-Koyunlu hükümdarlarının av bölgesi olarak Bingöl yaylağını tercih ettiklerini bilmekteyiz. Nitekim Kara-Koyunlu İskender, Şahrüh Mirza ile 29 Recep 824/30 Temmuz 1421 tarihinde yaptığı Eleşgird Meydan Muharebesi’nden mağlup olarak savaş meydanını terk etti³⁰⁹. İskender Bey savaşı kaybettikten sonra Erbil, Musul, Kerkük ve Dohuk’a gitti. Oradan da Azerbaycan’a yöneldi. Yol üzerinde birkaç yere uğradıktan sonra askerleri ile Bingöl yaylağına geldi. Bingöl yaylağı Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu vilayetleri arasında bulunan büyük bir av yeri idi. O bölgede hiç yerleşim yeri bulunmadığından yabanî öküz,

³⁰² İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe*, Terc. Muhammed İbrahim Yıldırım, 2. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 22.

³⁰³ Bitlisî, *Heşt Behişt*, 24.

³⁰⁴ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 349; Terc. 227; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 568; Terc. 367.

³⁰⁵ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 357; Terc. 233.

³⁰⁶ Paydaş, “Timur’un Askerî Faaliyetlerinde Av’ın Önemi”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan*, Ed. Burak Kocaoğlu, (Ankara: Berikan Yayınları, 2019), 939; Ütken, *Buhara Hanlığı’nın Askerî Teşkilatı*, 226.

³⁰⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 206.

³⁰⁸ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 332.

³⁰⁹ Sümer, *Kara Koyunlular*, 121.

eşek, ceylan, vahşi hayvanlar ve kuşlar gibi çok miktarda av hayvanı bulunmakta idi. İskender ve askerleri orada büyük bir miktarda av yaptı. Muhtemelen bu av hayvanları ile ordunun ihtiyacının büyük bir kısmını karşıladı³¹⁰.

2.1.6. Ordunun Haber Alma Ağı

Ordunun haber alma ağı; düşmanın faaliyetlerini, durumunu, sayısını ve kurgulayacakları taktik ve stratejiyi öğrenmek³¹¹ amacı ile her ülke tarafından kullanılan genel bir yöntem olduğu kabul edilmektedir. Tarih boyunca her devlet kendi çıkarları açısından haber alma faaliyetlerinde bulunmuş ve geniş bir istihbarat ağı kurmuştur. Ülkelerarası karşılıklı yürütülen istihbarat faaliyetlerinin, ülke içerisinde mevcut düzen veya iç asayiş karşısı faaliyetler için de kullanılması, en doğal hak olarak görülmüştür³¹². Ortaçağ boyunca haber alma ağını en iyi şekilde kullanan hiç şüphesiz Emir Timur olmuştur. Emir Timur haber alma ağını câsûslar vasıtasıyla kurmuş, onun câsûsları arasında sufiler, tüccarlar, sanatkârlar, güreşçiler, müneccimler, kalenderiler, sucular, denizciler, sihirbazlar ve afsuncular gibi çeşitli meslek gruplarından ibaretti³¹³. Câsûslar, Timur'a şehirler, kasabalar, yollar, dağlar ve milletlerin önemli bilgilerini ulaştırmışlardır³¹⁴.

Kara-Koyunlu Devleti ise haber alma ağını câsûslar ve karavulların faaliyetleri ile yürütmekteydiler. Fakat câsûsluk faaliyetlerinde Timurlular kadar iyi olmadıkları görülmektedir. Örneğin; Timurlu Ömer Şeyh'in oğlu Mirza Baykara isyan ederek Fars bölgesini Şahruh'un oğlu İbrahim'den alınca, Şahruh 7 Cemazielahir 818/14 Ağustos 1415 tarihinde Herat'tan ayrılmıştır. Yolda Şeyhü'l-İslam Ahmed Cam'ın³¹⁵ türbesine ulaştığı zaman ordu içinde Kara Yusuf'un câsûsu yakalanmıştır. Yakalanan kişi tehdit ve baskıların ardından câsûs olduğunu itiraf

³¹⁰ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, I: 96; Terc. 71.

³¹¹ Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 226.

³¹² Uyar, "Hinduşâh Nahçivânî'ye Ait Düştür el-Kâtib fi Ta'yîn el-Meratib Adlı Eserde Casusluk Anlayışı", *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları* 24/38 (Eylül 2005), 284.

³¹³ Paydaş, Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları* 28/46 (Ankara 2009), 37.

³¹⁴ Mirca'feri, *Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî*, 217; Emir Timur döneminde câsûsluk faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Paydaş, Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi, 35-52.

³¹⁵ Selçuklular Dönemi'nde 440/1048 yılında Horasan'ın Kâşmir bölgesindeki Nâmek köyünde dünyaya geldi. Dönemin önemli mutasavvıflarındandır. 536/-1141 yılında Câm şehri civarında bulunan Me'dâbâd köyünde vefat etti. Hayatı ve tasavvufi görüşleri hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Abdulvahap Yıldız, *Ahmed-i Câmî Nâmekî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 1. bs. (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013).

etmiştir. Kara Yusuf'un Şahrüh'un ordusuna câsûs göndermekle düşmanının durumunu yakından takip etmek istediği anlaşılmaktadır³¹⁶. Aynı şekilde Cihanşah'ın emirlerinde olan Rüstem-i Tarhan, Uzun Hasan Bey ile mücadelesinde onun durumunu öğrenmek için ordusuna derviş kılığında câsûs göndermişti. Fakat dervişin câsûs olduğundan şüphelenen Uzun Hasan Bey durumun araştırılması için talimat vermişti. Sonunda derviş “*Rüstem Bey'in yanından câsûsluk için geldim*” diye itirafta bulununca tutuklanmıştı³¹⁷.

Kara-Koyunlular'ın haber alma ağının bir diğeri ise müttefik bölge hâkimlerinden alınan bilgilerdi. Örneğin, Eğil hâkimi İsa Bey, Cihanşah'a câsûsluk yapmaktaydı. Ak-Koyunlu beyi Uzun Hasan Bey bu sebepten dolayı İsa Bey'in üzerine sefere çıkmıştı³¹⁸.

Ordunun düşman hakkında haber alma faaliyetlerinden biri de haberciler (*kâsîd*) vasıtasıyla da gerçekleştirilmekteydi. Örneğin Kara-Koyunlu ordusu 862/1457-1458 yılında İhtiyaret Kalesi'nde bulunan Ahmed-i Yasavul'u kuşattığı zaman Cihanşah habercileri (*kâsîd*) Yasavul'a göndererek onun durumu hakkında bilgi sahibi olmalarını istedi. Haberciler Yasavul'un yanına gelerek kaledeki durum hakkında müşahede de bulunarak geri döndüler. Haberciler, Ahmed-i Yasavul'un kaleyi savunmak için tedbirler aldığını ve teslim olmayacağını Cihanşah'a bildirdiler. Cihanşah, bu durum karşısında muhasara araçlarının hazırlanmasını emretti³¹⁹.

Kara-Koyunlu hükümdarları tehlikeli olarak gördüğü grupları câsûslar aracılığı ile uzun süre takip ettiği de görülmektedir. Örneğin; Şeyh Cüneyd, Safevî tarikatı şeyhi olunca dinsel otoriteden güç alarak hükümet kurma isteği içine girmiştir. Cihanşah bu durumu fark edince Şeyh Cüneyd'i takibe almıştır. Önce kendisine bir mektup³²⁰ göndererek Erdebil Tekkesi'nden uzaklaşması yönünde telkinlerde bulunmuştur. Fakat Şeyh Cüneyd hükümet kurma niyetinde olmadığını

³¹⁶ Abrû, *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî*, III: 597-599; Semerkandi, *Matla-ı Sa'deyn*, II/I: 221.

³¹⁷ Tihârânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, I: 265; Terc. 173.

³¹⁸ Erdem vd., *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 82.

³¹⁹ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5580.

³²⁰ Cihanşah, Şeyh Cüneyd'e iki mektup göndermiştir. Cihanşah'ın Şeyh Cüneyd'e gönderdiği bu mektuplar Safevî dönemi kaynağı olan ve Kara-Koyunlu dönemi için muahhar bir kaynak olarak kabul edebileceğimiz, Âlem Arâ-yı Şah İsmail'de bulunmaktadır. Bu mektupların tercümesini için bkz. Ayşe Atıcı Arayancan, “Kara-Koyunlu Sultanı Cihanşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler” *The Journal of international Social Research* 3/1, (Bahar 2010), 73-78; Mektupların orijinali için bkz. Anonim, *Âlem Ârâ-yı Şah İsmail*, Haz. Asgar Montazer Sahib, 1. bs. (Tahran: Şirket-i İntişarat-ı Elmi ve Ferhengi, 1386/2007), 22-24.

belirtmesi üzerine Cihanşah bir müddet Şeyh Cüneyd'e dokunmama kararı almıştır³²¹. Fakat iki yıl sonra Kara-Koyunlu câsûslarının hazırladığı raporlarda Şeyh Cüneyd'in isyan teşebbüsünde bulunduğu takdirde etrafına Erdebil'de 20 bin silahlı adamı kolaylıkla toplayabileceği kaydedilmiştir. Cihanşah, câsûslar aracılığı ile kendisine ileride büyük bir tehlike olabilecek Safevî tarikatı lideri Şeyh Cüneyd'i gözetim altına almıştır. Bu şekilde muhtemel bir isyan hareketi ortaya çıkmadan önlenmiştir.³²²

Kara-Koyunlu ordusu savaş öncesi haber alma ağını aşağıda detaylı bir şekilde ele aldığımız düşman hakkında bilgi toplamakla görevli olan karavullar yani keşif birlikleri vasıtasıyla da gerçekleştirmiştir.

2.1.7. Münecimleri Kullanma ve Fal Bakma

İslamî geleneğin tezahürü olarak münecim kullanmak,³²³ öncülü devletlerde olduğu gibi Kara-Koyunlular'da da mevcuttu. Savaş için uygun zamanın belirlenmesi ve gelecek hakkında bilgiler elde etmek için münecimlere başvurulmuştur. Savaşlardan önce münecimlerin olumlu yönde görüş belirtmeleri, askerler için psikolojik bir teşviktir³²⁴. Hükümdarlar münecimlere olayların akıbeti hakkında sık sık danışmaktaydılar. Örneğin; Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ın kulağına Safevîlerin ve Şeyh Safi evlatlarının şöhreti gelince, münecimlerinden Şeyh Safi evlatlarının yıldızlarına bakmalarını istedi. Münecimler "...yakın zamanda Şeyh Safi'nin evlatlarından biri çıkacak ve İran vilayetlerinin tamamını, Hindistan ve Türkistan vilayetlerinin bir kısmını fethedecek. Mezhebi değiştirecek ve onun mezhebi revaç bulacak. Günden güne terakki edecek ve devleti zeval bulmayacak" demişlerdir. Münecimlerin bu sözleri üzerine Kara-Koyunlu hükümdarı gereken tedbirleri almaya başlamıştır³²⁵.

³²¹ Arayancan, "Karakoyunlu Sultanı Cihânşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler", 74-75.

³²² Anonim, *Âlem Ârâ-yı Şah İsmail*, 24; Arayancan, "Karakoyunlu Sultanı Cihânşah'ın Şeyh Cüneyd'e Karşı Aldığı Önlemler", 75.

³²³ Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 228.

³²⁴ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 164; Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordularının Savaş Öncesinde Yaptığı Stratejik Hazırlıklar ve Savaş Sırasında Yaptıkları Hileler", 443.

³²⁵ Anonim, *Âlem Ârâ-yı Şah İsmail*, 22.

Kara-Koyunlu Devleti'nde sefer sırasında fal bakılarak askerinin psikolojisi zinde tutulmaya çalışılmıştır. Mesela; Kara-Koyunlular, Hafız³²⁶ Divan'ından fal bakarak seferin durumu hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır. Tihriânî Cihanşah'ın Pir Budak'ın üzerine saldırmak için Şiraz taraflarına yönelip kuşatma yaptığı esnada bizzat bölgede bulunmuştur. Kuşatma sırasında yaylaklardan bıktığını söyleyen müellif göçün başında Muhammedî Mirza'nın veziri Süleyman ile tanıştığından bahsederek onunla birlikte Pir Budak ve Cihanşah'ın durumunun ne olacağı konusunda Hafız'ın Divan'ından fala baktıklarını anlatmaktadır. Ayrıca fal sonucunun iyi çıkmasını emirler meclisinde meşveret ettiklerinden bahsetmiştir. Divanda konuşulanları şu şekilde “*Bu olayın içeriği emirler meclisinde arz edildi. Bu hakir, ‘Şiraz’ın yıkımı fethine bağlıdır’ dedi. Emir Ebu’l Feth cevabında ‘Yanlış yapma, Şiraz’ın yıkımı fethin ertelenmesiyle olur. Galiba bu iki gün içinde Hafız’ın duasının bereketiyle fethedilecektir’ dedi*” nakletmiştir³²⁷.

2.2. KARA-KOYUNLU ORDUSUNUN SAVAŞ DÜZENİ

2.2.1. Karavul

Moğolca bir ıstılâh olan³²⁸ “karavul” keşif birliği anlamına gelmektedir³²⁹. Bu manasıyla öncü birlik olan menkalaydan ayrılmaktadır. Bu dönemde kurumların tam olarak kökleşmemesinden dolayı kaynaklarda karavul ıstılâhı ile menkalay ıstılâhı aynı anlama yakın bir şekilde kullanılmış ve bu ıstılâhlar girift bir hal almıştır. Fakat teşkilât yapısını büyük oranda İlhanlılar ve Celâyirliler’den alan Kara-Koyunlu Devleti için karavul ıstılâhının İlhanlılar’da kullanılan keşif birliği manasıyla aynı olduğu kanaatindeyiz³³⁰. Nitekim İlhanlılar’da keşif birliği için hem “*yezek*” hem de “*karavul*” ıstılâhı kullanılmıştır³³¹.

³²⁶ Hafız-ı Şirazî 1317-1327 yılları arasında Şiraz’da dünyaya geldi. 1390 yılında da Şiraz’da öldü ve bugün türbesinin bulunduğu Hâfizîye semtine gömüldü. Hafız’ın kaleme aldığı divan fal kitabı olarak da kullanılmaktadır. Falını öğrenmek isteyen kişi divanı eline alıp bir tür tekerlemeye benzeyen, “*Ey Şirazlı Hâfiz! Bize bakmaktasın. Ben bir sır istiyorum, sen ise bütün sırları açıklıyorsun*” cümlelerini söyledikten sonra açtığı divanın sağ veya sol sayfasını falı olarak kabul eder ve o sayfadaki gazelden kendi davranışlarıyla ilgili sonuçlar çıkarır. Bkz. Tahsin Yazıcı, “Hafız-ı Şirazî”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 25: 103-106.

³²⁷ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 363-364; Terc. 237-238; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 293-294.

³²⁸ Emin, *Ferheng-i İstilahât*, 184.

³²⁹ Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I: 399.

³³⁰ Kaynaklarda karavulun Ak-Koyunlu Devleti’nde de keşif birliği olduğunu gösteren birçok delil bulunmaktadır. Biz burada sadece bir örnek vermekle iktifa edeceğiz. Örneğin; Uzun Hasan, Ergani

Karavulların ordu içindeki asli vazifeleri düşman ordusunu takip ederek onlar hakkındaki bilgileri kendi ordularına bildirmektir³³². Örneğin; Emir Timur, Toktamış Han'ı mağlup ettikten sonra, Toktamış Han kaçış yoluna girdi. Timur onu yakalamak için peşine düştü. Timur ordusu ile Deşt-i Kıpçak'ta yağmalar yaptıktan sonra, Şehzade Pir Muhammed Ömerşeyh'in altı bin kişi ile Şiraz'a gitmesini ve Emir Şemseddin Abbas'ın ise Gıyaseddin Tarhan'ı da alarak Semerkand'a gitmesini emir buyurdu. Hareket emri alanlar, Derbend'i³³³ geçip Erdebil'e vardılar. Bu sırada Kara Yusuf'un kalabalık bir Türkmen grubu ile Aladağ'a gelip oradan Hoy'a doğru ilerlediği haberi geldi. Şehzade Pir Muhammed, Ebu Said Barlas, Bekiş, Devlet Hoca ve Tevvekül Bahadır adlı beyleri ile Tebriz'e geldikten sonra askerlerini toplayarak düşman üzerine ılgara geçti. Hoy'a geldiklerinde Kara Yusuf'un karavullarının Karadere'de buldukları haberi geldi. Kara Yusuf'un karavulları ise kaçarak bu haberi Kara Yusuf'a bildirdiler. O da bu ihbarı duyunca kaçtı³³⁴.

Kara-Koyunlular savaşa başlamadan önce müeyyen bir karavul birliğini keşif için gönderirdi³³⁵. Karavullar bir nevi câsûsluk faaliyeti de yürütmekteydiler. Örneğin; Cihanşah, Timurlu Babür Mirza'nın vefatından sonra Horasan'daki karışıklıkları fırsat bilerek oraya yürüdü. Önce Rey'e gelerek asker toplamak ve hazırlık yapmakla uğraştı. Ardından Astarâbâd'a doğru harekete geçti. Yolda etrafa karavullar gönderdi. Karavullar, "*Emirzade Alaüddeve'nin oğlu Sultan İbrahim'in ormanına girdiğini, Baba Hasan'ın şehirden dışarı çıktığını, onun Sultan İbrahim'e karşı koymak ve direnmek için Babür Mirza'nın oğlu Şah Mahmud Mirza'yı beraberine aldığı haberini getirdiler*". Cihanşah bu haberi alınca, oğlu Muhammedî Mirza ile Ebu'l Feth'i öncü birlik olarak ılgara gönderdi. Bu örnekte de olduğu gibi

---

bölgesinde Rüstem-i Tarhan ile mücadelesi sırasında Hacı ve Mihmand Bey'i haber toplamak için karavulluğa gönderdi. Tihârânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, I: 187; Terc. 126. Ayrıca karavullar Timurlu Devleti'nde de keşif birliği görevi yürütmekteydiler. Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, 189; Alan, *Timurlular*, 287.

³³¹ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 120.

³³² Emin, *Ferheng-i İstilahât*, 184-185.

³³³ Eski kaynaklara ve arkeolojik buluntulara göre şehrin kuruluşu İlkçağ'lara kadar iner. İlk yerleşme yerinin Hazar Denizi ile Büyük Kafkas sıradağlarının yamaçları arasında bulunan bir kale olduğu sanılmaktadır. Burası V-VI. yüzyıllarda Sâsâniler tarafından kale-şehir haline getirilmiştir. Şehir Ortaçağlar boyunca önemli bir ticaret limanı olarak faaliyet göstermiştir. Fakat XV. yüzyılda bu bölgede yaşanan hâkimiyet mücadeleleri ticarete büyük oranda sekte vurmuştur. Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Derbend", *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 164-165.

³³⁴ Yezdî, *Zafername*, I: 538-540; Terc. 254-255.

³³⁵ Hümbetoğlu, *Azərbaycan Qaraqoyunlu*, 99.

karavullar savaş öncesi bölgenin durumunu öğrenip orduya bildirmekle görevli keşif birlikleriydi³³⁶.

2.2.2. Menkalay

Menkalay, ordunun öncü birliği anlamına gelmektedir³³⁷. Kara-Koyunlu Dönemi'nde Ak-Koyunlular'da olduğu gibi ordunun savaş esnasında hükümdarın merkez kuvvetlerinin ön tarafındaki ilk hücum kuvvetlerine “menkalay” ismi verilirdi³³⁸.

Kara-Koyunlu Devleti ve onun muasırı diğer Türk-Moğol devletlerinde olduğu gibi düşman üzerine saldırıya ilk olarak menkalay birliğini gönderirdi. Menkalay birliği düşmanın öncü birliği ile mücadeleye girerdi. Ardından ordunun diğer birimleri menkalay birliğine yetişerek savaşa devam ederlerdi. Cihanşah Mirza Horasan tarafına yönelince orduyu toplamış ardından etrafa karavullar çıkarmıştır. Karavullar, Timurlu Sultan İbrahim'in Astarâbâd ormanına girdiği haberini Cihanşah'a bildirince, O da Muhammedî ve Ebu'l Feth Bey'i menkalay yapıp ılgara gönderdi. Kendisi de menkalay birliğinin arkasından hareket etti³³⁹.

2.2.3. Kol/Kalb

Kara-Koyunlu ordusunun merkezine “kol” ismi verilirdi. Moğolca bir ıstılâh olan *bu terim* ordunun merkezi anlamına gelmektedir³⁴⁰. Aynı zamanda kaynaklarda ordunun merkezi için “kalb” ıstılâhı da kullanılmıştır³⁴¹. Kara-Koyunlu ordusunun merkezinde başkomutan olarak sefere katılması durumunda sürekli olarak hükümdarın kendisi bulunurdu. Kara Yusuf, Timurlu Ebu Bekir ile 1 Cemazievvel 809/14 Ekim 1406 tarihinde yaptığı birinci savaşta³⁴² *kolda* bulunmaktaydı³⁴³.

³³⁶ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 347-348; Terc. 225-226; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 51-52.

³³⁷ Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I: 502; Emin, *Ferheng-i İstilahât*, 228; Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 125.

³³⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 287; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 207; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 286; İslamova, “Kara-Koyunlu Devleti'nin Kuruluşu ve Ordusu”, 494.

³³⁹ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 348; Terc. 226.

³⁴⁰ Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I: 438.

³⁴¹ Abrû, *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî*, III: 228; Semerkandi, *Matla-ı Sa'deyn*, IV/I: 82.

³⁴² Kara Yusuf ile Ebu Bekir arasındaki bu savaş hakkında geniş bilgi için bkz. Sümer, *Kara Koyunlular*, 72-74.

³⁴³ Abrû, *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî*, III: 170.

Ordunun merkezinde hükümdarın yanında mirzalar ve önemli emirler de bulunmaktaydı. Örneğin; Kara Yusuf ile Celâyirli Sultan Ahmed arasında 813/1410 yılında meydana gelen savaşta³⁴⁴ ordunun *kalbinde* Kara Yusuf, çocukları Pir Budak, İsfend, İskender, Van-Hakkâri hâkimi Melik İzzeddin Şir ve oğlu Melik Muhammed bulunmaktaydı³⁴⁵.

2.2.4. Meymene ve Meysere

Kara-Koyunlu ordusu, Yakın Doğu'nun diğer devletlerinin ordularında olduğu gibi sefer halinde ordunun sağ koluna *meymene* sol koluna ise *meysere* ıstılâhını kullanmışlardır³⁴⁶. Kara-Koyunlu ordusunun sağ ve sol kolları³⁴⁷ mirzalar, emirler ve devleti oluşturan boyların önemli beylerinden meydana gelmekteydi. Mesela; Serd-rûd Savaşı'nda³⁴⁸ Kara-Koyunlu ordusunun sağ kolunda mirzalardan Pir Budak, Şah Budak, Şah Mehmed, İskender ve İsfend, Sad'lu boyu reisi Pir Hüseyin Said, Kara Yusuf'un akrabaları olan Busat ve Esed, Urmiye hâkimi Hasan Celaledin Dizek³⁴⁹, Âyînlü ulusuna mensup Bayezid³⁵⁰ bulunmaktaydı. Sol kolda ise Sultan Ahmed, Kara Yusuf'un kardeşi Emir Mısır'ın oğlu Gazan ve kardeşleri³⁵¹, Çekirli aşireti reisi Emir Bistam ve kardeşleri Emir Mansur, Emir Masum, Döger boyu reisi Gökçe Musa, Kara Yusuf'un veziri ve eski nökeri Pir Ömer, Sultan Hoca, Mezid, Ali Paşa, Karakoç, Kara Bayezid, Koç Kara, Davud, Satılmış ve Hille hâkimi Tanrıvermiş³⁵² bulunmaktaydı³⁵³.

³⁴⁴ Kara Yusuf ile Celâyirli Ahmed arasındaki savaş hakkında geniş bilgi için bkz. Sümer, *Kara Koyunlular*, 82-86.

³⁴⁵ Abrû, *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî*, III: 401; Sümer, *Kara Koyunlular*, 84.

³⁴⁶ Ordunun bu şekilde dizilişi Hz. Muhammed'in gazvelerinde de aynı şekilde tertiplenmişti. Macid Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, Terc. Fethi Gedikli, 2. bs. (İstanbul: Ekin Yayıncılık, 2018), 98; Asgar Kâ'idân, "Sazmandehi-i Cengî der Gazavat-ı Asr-ı Peyamber", *Mutâla'ât-ı Tarih-i Ceng* 2/3, (Bahar 1397/2018), 83. Memlûklü Devleti'nde de ordunun tertibi bu şekilde idi. Bkz. Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, 1. bs. (İstanbul: Eren Yayıncılık 2007), 169-172; İlhanlı Devleti de ordunun sağ ve sol kollarını bu şekilde tanzim ederdi. Bkz. Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 168-170; Timurlu ordusunda ordunun sağ koluna Moğolca barangur sol koluna ise carangur ıstılâhını kullanmıştır. Macit, *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, 32-33.

³⁴⁷ Mirhond ve Hondmir Kara-Koyunlu ordusunun Timurlu kollarından bahsederken bazen meysere ve meymene bazen de barangur ve cavangur ıstılâhını kullanmıştır. Biz Kara-Koyunlu ordusunun kollarını Tihriânî ve Abrû'nun kayıtlarından yola çıkarak Meymene ve meysere olarak ele aldık.

³⁴⁸ Bu savaş hakkında bkz. Sümer, *Kara Koyunlular*, 74-78.

³⁴⁹ Sümer, *Kara Koyunlular*, 31.

³⁵⁰ Sümer, *Kara Koyunlular*, 30.

³⁵¹ Feridun Bey, *Münşeatu's-Salatin*, I: 160.

³⁵² Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 133; Terc. 95.

³⁵³ Abrû, *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî*, III: 227-228; Semerkandi, *Matla-ı Sa'deyn*, II/I: 82.

2.3. TAKTİK VE STRATEJİ

2.3.1. Pusu Birlikleri

Çingiz askerî geleneklerinde pusuya yatan bir askerî birliğin oluşturulmasına ehemmiyet verilmişti. Bu birlik çatışma sırasında ortaya çıkarak düşmanı yanıltıp, savaşın kaderini değiştirebilecek hamlelerde bulunabilirdi³⁵⁴. Kara-Koyunlu Devleti'nin de bu şekilde pusu birliği oluşturduğunu Kara Yusuf'un Şahrüh ile mücadeleye³⁵⁵ başlamadan evvel Osmanlı hükümdarı I. Mehmed'e gönderdiği mektubundan anlamaktayız. Mektupta “*İlhanlı melikleri Amu suyunu geçip İsfahan yakınlarında toplanmışlar. İtaatin faydası yoktur ve biz Allah'ın inayetiyle kendi canımızı herkesten önce canana adamışız. Muhterem oğlum Cihanşah'ı Sultaniye'yi muhafazaya gönderdim. Kıvanç duyduğum evlatlarım Emir Şah Mehmed Bahadır'ı İsfend Bahadır ile birlikte bir menzillik öne karavulluğa yolladım, kendimde elli bin mükemmel süvari ile Tebriz yakınlarında toplanıp Ucan Yaylağı'na yöneldim. Yiğit oğlum Kara İskender, kin dolu kılıçla kuşanmış 20 bin süvari ile arkada pusudadır*” yazmaktadır. Bu mektuptan da anlaşıldığı üzere savaş zamanında Kara-Koyunlu ordusunda pusu birlikleri kullanılmaktaydı³⁵⁶.

2.3.2. Kuşatma Sırasında Kullanılan Taktikler

Kara-Koyunlu ordusu ilk zamanlarında Ak-Koyunlular'da olduğu gibi atlı Türkmen göçebe gruplarına dayanıyordu³⁵⁷. At üzerinde seferden sefere koşan ordu ilk dönemlerinde kuşatma usullerini gereği gibi bilmiyordu³⁵⁸. Bunun neticesi olarak da kale kuşatmalarında başarı sağlayamıyorlardı. Kaynaklar 810/1408 yılı içerisinde Kara-Koyunlu ordusunun böyle bir başarısızlığını zikretmektedir. Nitekim Kara Yusuf, Türkmen emirlerinden Busâd'ı³⁵⁹ Gâverûd Kalesi'ni kuşatmaya gönderdi. Kalenin hâkimi Baba Hacı kaleyi savunmaya geçti. Kale kuşatması için gereken matkap, arrade ve mancınık gibi kuşatma aletlerini bilmeyen Türkmenler kalenin

³⁵⁴ Ükten, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 239.

³⁵⁵ Şahrüh'un Kara-Koyunlular ile mücadelesi hakkında bkz. Aka, “Şahrüh'un Kara-Koyunlular Üzerine Seferleri”, 334-366.

³⁵⁶ Feridun Bey, *Münşeatu's-Salatin*, I: 158-159; Nevaî, *Esnâd ve Mukâtebât*, 195-196.

³⁵⁷ Erdem, “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel Bir Bakış”, 60.

³⁵⁸ Sümer, *Kara Koyunlular*, 77.

³⁵⁹ Bu isim hakkında kaynaklarda ve yayımlanan nüshalarda farklılık vardır. Ahsenü't-Tevârih'te bu isim Yusâd (يوساد) şeklinde, eserin tercümesinde ise Busat şeklindedir. Tarih-i Ravzatu's Safa'nın yayımlanan taş bakışında Bukâ (بوقا) bizim kullandığımız neşirde ise Barzâ (برضا) şeklinde, Hold-i Berin'de Busâ (بوصا) ve Tarih-i Türkânîye'de Busâd (بوساد) olarak kaydedilmiştir.

yanındaki hendeğin etrafında saf tutup ok atışına başladı. O sırada bir ok Busâd'a isabet etti. Ok darbesiyle yaralanan Busâd hayatını kaybetti. Ondan sonra Kara Yusuf'un kendisi kalenin önüne geldi. Fakat kalenin müstahkem olduğunu görünce kuşatmadan vazgeçti³⁶⁰.

Ortaçağ Yakın Doğu ordularında kullanılan kuşatma taktiklerinden en dikkat çeken, kuşatma süresini uzun tutarak, dışarıyla bağlantısı kesilen kale sakinlerinin yiyecek ve içecek stoklarının tükenmesini sağlamaktı. Bu durumda çıkan kıtlık neticesinde düşmanın psikolojisi yıpratılarak teslim olması beklenirdi³⁶¹. Bu yöntem genellikle kuşatmalarda zaferi getirirdi. Kara-Koyunlu ordusu da bu taktiği başarıyla uygulamıştı. Kara Yusuf'un oğlu Mirza İsfend 834/1430-31 yılında Erbil ve Musul'u ele geçirdikten sonra Hille'ye yöneldi. Hille, Celâyirli Sultan Hüseyin'in hâkimiyeti altında idi. İsfend ile Sultan Hüseyin arasında yapılan savaşta İsfend mağlup oldu. İsfend ardından tekrar asker toplayarak ikinci defa Hille'ye yöneldi. İsfend, Sultan Hüseyin'in emirlerinden Emir Halil ve Emir Yar Ali ile ittifak kurarak 7 Şaban 834/20 Nisan 1431 tarihinde şehri çember içine alarak kuşattı. Hasat zamanına denk gelen kuşatma 6 ay boyunca devam etti. Şehre hiçbir şey girmemeye başladı. Şehirdekiler açlık içine düştüler, hatta köpek ve kedileri bile yediler. Durum öyle bir hal aldı ki bir ekmek buğdayın ölçüğü 12 bin dinara ulaştı. Şehirdeki koyunlar, keçiler ve eşekler yok oldu. İnsanlar birbirlerini yiyecek duruma geldiler. Şehrin ileri gelenleri Sultan Hüseyin'den İsfend ile barış anlaşması yapmasını istediler. Sultan Hüseyin, İsfend'den canına dokunulmayacağına dair eman aldıktan sonra şehri 27 Muharrem 835/5 Ekim 1431 tarihinde teslim etti³⁶².

Bir başka örnek vermek gerekirse; Cihanşah 871/1466-1467 yılında Bağdad'da bulunan oğlu Pir Budak üzerine sefere çıkmıştı. Mirza Pir Budak'ın adamları kale aletlerini sağlamca yerleştirip savunmaya geçmişlerdir. Cihanşah'ın askerleri hisarın etrafını çember gibi kuşatıp kaleyi nokta gibi çevirmişlerdi³⁶³.

³⁶⁰ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 156; Terc. 66; Mîrhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5225-5226; Kazvîni, *Hold-i Berin*, 688; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr.69b-70a.

³⁶¹ Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 241.

³⁶² Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasi*, 282-285; Rumlu, bu olayı 833/1429-1430 yılı olaylarında anlatmaktadır. Ayrıca İsfend'in Erdebil üzerine yürüyerek Sultan Hüseyin'i kuşattığını ifade etmektedir. Bkz. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 330; Terc. 200.

³⁶³ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, II: 648; Terc. 426.

Havanın sıcak olmasından dolayı askerler sıkıntı çekmeye başlamışlardı³⁶⁴. Durum öyle bir hal almıştı ki Pir Budak isteyenlerin kaleden çıkıp gitmekte özgür olduğunu beyan etmişti. Aynı zamanda kuşatma uzadıkça askerinin motivasyonu düşmüş ve Pir Budak'ın emirlerinden bazıları kaleden kaçıp Cihanşah'a sığınmışlardı³⁶⁵. Kalede bulunanların erzak stokları tükenmiş, açlık ve kıtlık ciddi raddeye ulaşmış, köpek ve kediler bulunmaz olurken, birçok hayvan kesilmiştir. Bağdad halkının sıkıntısı neticesinde elçiler aracılığı ile barış yapılmıştır³⁶⁶.

Kale kuşatmalarında izlenen bir diğer strateji ise hendek ile korumaya alınmış kalenin etrafındaki hendeklere odun doldurup ateşe vermek ve kale duvarına delik açmaktır. Nitekim Kara-Koyunlu ordusu Damgan Kalesi'ni kuşattıkları vakit kaleyi çember gibi sarıp, kalenin etrafındaki hendeklere odun doldurarak ateşe vermişlerdi. Bununla birlikte kale duvarında delik açmaya çalışmışlardı³⁶⁷. Aynı zamanda Kale kuşatmaları sırasında yüksek duvarlar örülerek bu duvarlara okçular yerleştirilip kuşatma sırasında kaledekilerin dirençleri kırılmaya çalışılırdı³⁶⁸.

Kale kuşatmalarında çeşitli görevliler de kullanılmıştır. Bu görevliler hisarın duvarlarına zarar vererek ordunun kaleye girip ele geçirmesini sağlardı. Mesela; Cihanşah, İsfahan'ı ele geçirirken ordunun emirlerinden Seyyid Ahmed-i Tokaçı suru yıkmak için İsfahan'a göndermiştir. O, vilayetten 50 bin kazmacı (*bil-dâr*) ve keserciyi (*tişe-dâr*) beraberinde götürüp kale duvarını yıkmıştır³⁶⁹.

2.3.3. Ilgar ve Gece Baskınları

Ilgar, Türk-İslam devletlerinde sıkça karşımıza çıkan; genellikle seçilmiş süvari birliklerin kuşatma ve savaş sırasında hızlı gidip düşman kamp ve karargâhına saldırarak yıpratma eylemidir³⁷⁰. Kara-Koyunlu ordusunun da kullandığı bu yöntem hakkında kaynaklarda oldukça fazla örnek bulunmaktadır. Burada sadece bir örnek vermekle iktifa edeceğiz. 851/1447-1448 yılının sonlarında Kara-Koyunlu İskender'in oğlu Elvend, amcası Cihanşah'a başkaldırdı ve Erdebil'i yönetimi altına

³⁶⁴ Devletşah, *Şair Tezkireleri*, 567; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5619.

³⁶⁵ Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasi*, 350; Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 372; Terc. 243.

³⁶⁶ Semerkandi, *Matla-ı Sa'deyn*, II/II: 953; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5619; Hondmir, *Habibu's Siyer*, IV: 87; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 296.

³⁶⁷ Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 343; Terc. 222.

³⁶⁸ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 295.

³⁶⁹ Tihârî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 329; Terc. 214; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 501; Terc. 319.

³⁷⁰ Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 242.

aldı. Cihanşah onu tedip etmek için Rüstem-i Tarhan komutasında bir ılgar birliğini üzerine gönderdi. Ilgar birliği, Elvend'e ulaşınca iki topluluk arasında savaş meydana geldi. Elvend ılgar birliği karşısında mağlup olarak Ak-Koyunlu Cihangir Mirza'ya sığındı³⁷¹.

Kara-Koyunlu ordusunun kullandığı taktiklerden bir diğeri de gece baskınlarıdır. Düşmanın en hazırlıksız olduğu saatlerde ani gerçekleşen baskınlarla düşman yıpratılırdı. Özellikle kale kuşatmalarında savunması zayıflayan surlar rahatça aşılabilirdi³⁷². Örneğin; Mirza İsfend, Hille'de³⁷³ Celâyirli Sultanı Hüseyin'i ortadan kaldırdıktan sonra askerleri ile Vasıt'a³⁷⁴ yöneldi. Oradan da Selman-ı Farisi'ye geçtiler. Askerleri ile birlikte bir süre Numaniye'de kaldıktan sonra burada merdivenler yaparak 18 Şaban 836/9 Nisan 1433 tarihinde gece yarısı Şah Mehmed'in hâkimiyeti altında bulunan Bağdad'ın surlarına geldiler. Gece yarısı merdivenleri kurarak şehrin Halbe (ال حلبية) kapısına giderek kapıyı kırdılar ve askerler içeri girdi. Gece vakti gerçekleşen ani baskınla Şah Mehmed'in askerleri gafil avlandı ve şehir kısa bir sürede İsfend'in askerleri tarafından ele geçirildi³⁷⁵.

Kale kuşatmaları sırasında yapılan gece baskınlarının yanında meydan muharebelerinde de askerler akşam olup, ordugâhlarına gittikleri zaman düşmanın gece baskınlarına karşı tedbirler alırlardı. Mesela; Kara-Koyunlu İskender ile Timurlu hükümdarı Şahrüh arasında yapılan Eleşgird Meydan Muharebesi'nin ilk günü iki tarafın birbirlerini ok atışıyla yoklamaları şeklinde geçmiştir. Şahrüh, o günün akşamı ordunun saflarının önüne hendekler kazdırmış ve Kara-Koyunlu ordusunun gece baskınından korunmak için şafak vaktine kadar bir kısım askerine nöbet tutturmuştur³⁷⁶.

³⁷¹ Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 178; Terc. 120-121.

³⁷² Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 243.

³⁷³ Fırat'ın batısında, Bağdat ve Küfe arasında Selçuklular döneminde kurulmuştur. Abrû, *Cografya-yı Hafız Abrû*, II: 49.

³⁷⁴ Emevîler'in Irak valisi Haccâc b. Yûsuf tarafından h. 84 yılında Güney Irak'ta Batîha adı verilen bataklık bölgesinin kuzeydoğu ucunda kurulmuştur. Küfe ve Basra'nın ortasında bulunmaktadır. Abrû, *Cografya-yı Hafız Abrû*, II: 85-86; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Vasıt", *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 54.

³⁷⁵ Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasi*, 272-273; el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyin*, III: 87-88.

³⁷⁶ Sümer, *Kara Koyunlular*, 122.

2.3.4. Muharebelerde Savunma Tedbirleri

Kara-Koyunlu ordusu öncülü ve ardılı birçok devlette olduğu gibi muharebelerde alan tahkimatı oluşturup ordugâhın etrafına hendekler kazarak güvenliği sağlamaya çalışırdı³⁷⁷. Bu stratejiyi henüz Kara Yusuf Dönemi'nden itibaren uygulamaktaydılar. Kara Yusuf, Ebu Bekir ile yaptığı Serd-rûd Muhaberesi'nden önce ordugâhın etrafını hendekler ile çevirmiş ve diğer mâniyalarla ordugâhı emniyete almaya çalışmıştı. Bu şekilde düşman tarafından yapılacak ani saldırılar önlenmeye çalışılmıştı³⁷⁸.

Kara Yusuf'un oğlu Mirza İskender de babasının uyguladığı ordugâhın etrafına hendekler kazıp güvene alma stratejisini uygulamıştır. O, Recep 824/Temmuz 1421 tarihinde Eleşgird taraflarında Şahruh ile muharebeye başlamadan evvel Yahşi denen mevkiide bir çay kenarında ağırlıklarını bırakarak etrafına hendekler kazdırmış ve iki fersah öne gelerek savaş düzeni almıştır. Bu faaliyeti ile ordunun ağırlıklarının yağma edilmesini önlemeye çalışmıştır³⁷⁹. Aynı şekilde, 832/1428-1429 yılında Şahruh ile ikinci karşılaşmasında Urmiye Gölü'nün batısındaki Selmas'a göç edip sağı dağ ile solu ise su olan bir yere yerleşerek ordugâhın etrafını da hendekler ile çevirmiştir. Bu şekilde hem doğal mâniyalardan hem de hendek kazarak ordugâhın güvenliğini sağlamaya çalışmıştır³⁸⁰.

Kara-Koyunlu İskender, Selmas'taki bu muharebede başka bir savunma tedbiri daha almıştı. Şahruh, Kara-Koyunlular'ın üzerine giderken ordusunda filler de bulunmaktaydı. Türkmen kuvvetleri Şahruh'un ordusundaki fillerden çekiniyordu. Kara-Koyunlu Türkmenleri, Faruk Sümer'in ifadesiyle "... *belki tarihte ilk defa olarak, bir tedbire başvurdular.*" Türkmenler, iri gövdeli öküzlerin sırtına saman dolu çuvallar yükleyip üstlerini de bezler ile örtmek ve ağaç parçaları koymak suretiyle bu öküzleri harp fillerine benzetmeye çalışmıştır. Ayrıca çamurdan fil heykeli yaparak bunların üzerine silahlı adamlar yerleştirdikten sonra atları bu fil heykellerinin üzerine sürerek atlara fillerden ürkmemesi için talim yaptırmışlardır.

³⁷⁷ Göçebe topluluklar eski zamanlardan beri bu savunma stratejisini uygulamaktaydı. Bkz. Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 5.

³⁷⁸ Sümer, *Kara Koyunlular*, 75; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 152; Terc. 62.

³⁷⁹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 250; Terc. 139; Sümer, *Kara Koyunlular*, 121.

³⁸⁰ Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, Terc. İsmail Aka, 1.bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 91; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 326; Terc. 197.

Bu şekilde savaş sırasında atların ürküp binicisini tehlikeye düşürmesi engellenmeye çalışılmış ve Kara-Koyunlular'ın savaşçı askerleri için önemli bir tedbir alınmıştır³⁸¹.

2.3.5. Su Mânialarının Aşılması

Kara-Koyunlu ordusunun deniz kuvvetine sahip olduğuna dair kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Fakat su üzerinde ulaşım ve sevkiyatı sağlamak için nehirlerle köprüler kurmuşlardır. Cihanşah, oğlu Pir Budak'ı tedip etmek için çıktığı Bağdad seferinde şehri ada gibi sarıp Dicle Nehri üzerinde köprü kurduştur. Bu köprü vasıtasıyla Mirza Muhammedî ile emirlerden kalabalık bir topluluk nehri geçip şehri kuşatmıştır³⁸².

2.4. KARA-KOYUNLU DEVLETİ'NDE SAVAŞ HUKUKU

2.4.1. Askerlerin Ödüllendirilmesi ve Cezalandırılması

Savaşta gösterilen üstün gayret, cesaret ve başarı sağlayan askerler hükümdar tarafından ödüllendirilirdi. Hatta kendilerine suyural ve iktâ' tevcih edilirdi. Üstün hizmet gösteren askerlere terfiin alameti olarak altın kemer ve hilat giydirilirdi. Bazen de işlemeli kılıçların yanında değerli atlar bağışlanırdı³⁸³. Mirza İsfend Bağdad'ı kuşatınca Bağdad hâkimi Şah Mehmed oradan kaçıp önce Hadise'ye³⁸⁴ yöneldi. Yanında oğlu Şah Budak ve Mahmud el-Hamal vardı. Yolda binekleri ölünce Mahmud el-Hamal, Şah Mehmed'i Hadise'ye kadar sırtında taşıdı. Şah Mehmed, Hadise hâkiminden asker ve savaş araç gereçleri temin etikten sonra Musul ve Erbil'e yöneldi. Bu iki şehri ele geçiren Şah Mehmed buraların yönetimini oğlu Mirza Ali'ye verdi. Mahmud el-Hamal'a da gösterdiği başarılarından dolayı yaldızlı altın kemer vererek ona emirlik mansıbı verdi³⁸⁵.

Bunun yanında Kara-Koyunlu hükümdarları kendilerine bağlanıp itaat eden beylere de önemli mevkiiler tevcih etmişlerdir. Mesela; Kara Yusuf, 809/1406 yılında Ebu Bekir'i mağlup ettikten sonra Merend kışlağına geldi. O burada iken Emir

³⁸¹ Sümer, *Kara Koyunlular*, 121; İslamova, "Kara-Koyunlu Devleti'nin Kuruluşu ve Ordusu", 495.

³⁸² Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, II: 371; Terc. 243.

³⁸³ Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 248.

³⁸⁴ Bu dönemde bu isimde iki yer bulunmaktadır. Biri Fırat Nehri yalınlarında bulunmaktadır. Diğeri ise Musul yakınlarında Dicle Nehri'nin doğu tarafında olup Musul'a takriben 84 km uzaklığındadır. Abrû, *Cografya-yı Hafız Abrû*, II: 28.

³⁸⁵ Bağdadî, *Tarihu'l Gıyasi*, 273; el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyn*, III: 88.

Bistam Bey, Erbil'den gelip Kara Yusuf'a bağlandı. Kara Yusuf, Bistam Bey'e emirü'l ümeralık mansıbı tevcih etti ve Bistam Bey'in yanında bulunan diğer emirlere büyük ikramlarda bulundu³⁸⁶.

Başarı gösteren emirler ödüllendirildiği gibi başarısız olan emirler de cezalandırılmaktaydı. Mesela; Ak-Koyunlu Beyi Cihangir, kardeşi Uzun Hasan ile mücadelesinde Cihanşah'tan yardım istedi. Cihanşah, Arapşah Âyinlu komutasındaki bir orduyu 861/1457 yılı baharında Cihangir'e yardıma gönderdi³⁸⁷. Fakat Emir Arapşah Âyinlu Uzun Hasan ile savaşmaktan korktu. Cihanşah bu haberi duyunca öfkeleni ve birini Arapşah Âyinlu'yu hapsetmesi için gönderdi. Ayrıca bu emirin mallarına da el koydu³⁸⁸.

Türk-İslam hukuku geleneğine uygun bir savaş hukuku uygulayan Kara-Koyunlu Devleti hukuk dışı uygulamalarda ordu mensubu askerleri cezalandırırdı. Örneğin; Muhammedî Mirza'nın Damgan Kalesi kuşatmasında kale Tihirânî'nin elçiliği ile barış yoluyla alınmıştı. Fakat Muhammedî Mirza az bir rızık için askerden 300 süvariye etrafa salmıştı. Bu duruma içerlenen Tihirânî durumu Emir Bayezid-i Bistam'a bildirmiş O da Mirza Muhammedî'ye serzenişte bulunmuş ve bu duruma sebep olan askerleri de cezalandırmıştı³⁸⁹. Hükümdara ihanet eden askerler de ölüm ile cezalandırılırdı. Cihanşah'ın ölümünden sonra hükümdar olan oğlu Hasan Ali önce Uzun Hasan Bey ile antlaşma yoluna gitti, fakat ardından antlaşmadan yüz çevirdi. Uzun Hasan Bey bu durum karşısında onun üzerine yürüdü. Hasan Ali Merend'de karargâh kurup etrafını da hendekle çevirdi. Hasan Bey, Hasan Ali'ni üzerine askerler gönderdi. Kuşatma uzadıkça Hasan Ali'nin emirlerinden Emir Şah Ali-yi Bayramî, Mansur-i Şehsuvar Bey ve Emir İbrahim Şah ondan yüz çevirip Uzun Hasan Bey'e sığındı. Bu durumdan haberdar olan Hasan Ali, o emirlerle bağlantısı olanların bazılarını öldürdü. Büyük emirlerinden Sulan Bey-i Ali Paşa'yı da cezaya çarptı³⁹⁰.

³⁸⁶ Kazvîni, *Hold-i Berin*, 684; Sümer, *Kara Koyunlular*, 74.

³⁸⁷ Woods, *Akkoyunlular*, 150.

³⁸⁸ Tihirânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 260; Terc. 170.

³⁸⁹ Tihirânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 345-346; Terc. 224-225.

³⁹⁰ Tihirânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 461-464; Terc. 301-304.

2.4.2. Teslim Olan Düşmana Karşı Muamele

Türk-İslam devletlerinin savaş öncesi bir geleneği olarak elçiler vasıtasıyla teslimiyet istemek³⁹¹ Kara-Koyunlu Devleti'nin de uyguladığı faaliyetlerdendi. Bu vesile ile askerî zayıflık vermeden anlaşma yoluyla düşmanın teslim olması beklenirdi. Karşılıklı antlaşmalarda en önemli noktalardan biri iki tarafında birbirine sunduğu şartlarda anlaşabilmektir³⁹². Antlaşma yoluyla teslim olan düşmana gerekli inamlarda bulunulur ve genellikle yönettiği yerin yöneticisi olarak yerinde bırakılırdı. Mesela, Kara Yusuf, 816/1413 yılında kendisine başkaldıran sabık emirü'l-ümerâsı Bistam Bey'i tedip etmek için Sultaniye üzerine yürüdü. Sultaniye ve Kazvin'de tahribat yaptıktan sonra Ömerşeyh'in oğlu Mirza İskender'in üzerine doğru geldiği haberini aldı. İskender'i karşılamak için Nihavend'e gelen Kara Yusuf'un askerleri arasında bir hastalık zuhur etti. Bu sebepten dolayı Tebriz'e geri dönmek zorunda kalan Kara Yusuf yol üzerinde bir süreden beri kendisine müstahkem kalesinden dolayı itaat etmeyen Gâverûd Kalesi hâkimi Emir Baba Hacı üzerine yürüdü. Fakat Gâverûd Kalesi hâkimi bu sefer mücadele yolunu seçmeyerek hediyeler ile Kara Yusuf'un yanına gelerek itaatini arz etti. Bu durumdan memnun kalan Kara Yusuf Gâverûd havalisini Emir Baba Hacı'ya vererek askerlerini terhis ettirdi³⁹³.

Elçiler vasıtasıyla barış yolunu seçen düşmana kaleyi bırakıp istedikleri yere gitme fırsatı da verilirdi. Daha önce belirttiğimiz gibi Muhammedî Mirza, Damgan kalesini kuşattığı vakit Tihârânî elçi olarak kaleye gitmiş kale hâkimi Emir Nasireddin-i Simmanî “*eğer şehzade ve emirler, bu yakınlardan şehre üç fersah uzaklıkta olan Astane'ye giderlerse, ben şehri ona teslim ederim. Çoluk çocuğumu alıp kaçma yoluyla bir köşeden dışarı çıkarırım. Ancak şartım, benim arkamdan gelmemeleri ve benim ve çoluk çocuğumun kanına girmemeleri için büyük emirlerin Kur'an-ı Kerim üzerine yemin etmeleridir*”³⁹⁴ demiştir. Bu şartlar ile kale savaşız olarak ele geçirilmiş ve kale hâkimi emin bir şekilde kaleden çıkıp gitmiştir.

³⁹¹ Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 252.

³⁹² Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 252.

³⁹³ Sümer, *Kara Koyunlular*, 92-93.

³⁹⁴ Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 343-344; Terc. 222-224.

2.4.3. Teslim Olmayan ve İhanet Edenlere Karşı Muamele

Teşkilât yapısını büyük oranda İlhanlı ve Celâyirli devletlerinden alan Kara-Koyunlular'ın savaş hukukunda da Türk-Moğol geleneklerini benimsedikleri görülmektedir. Teslim olmayan düşmana muamele Türk-Moğol geleneklerine uygun bir şekilde gayet şiddetli olmuştur³⁹⁵. Mesela; Timurlu Sencer Mirza, Ali Kulderviş ve Yar Ahmed ile birlikte ordu toplayarak Kara-Koyunlular'ın ele geçirdiği Şiraz'a gitmeye niyetlendi. Fakat Pir Budak'ın Şiraz üzerine yola çıktığını duyunca onunla savaşmaya cesaret edemeyerek kaçtı. Pir Budak silahlanıp onu takibe gitti. Pir Budak Yar Ahmed'i Sircan tarafında kuşattı. Yar Ahmed kuşatıldığı kalede çok zor durumda kaldığı için *pişkeş* (hediyeler) ile birlikte yeğenini Pir Budak'ın yanına yolladı. Gelen hediyeler ve verilen sözler üzerine Pir Budak onun sözüne itimat edip, oradan ayrıldı ve Kirman yakınlarına gitti. Fakat şehrin darugası Şeyh Celeleddin şehri Pir Budak'a teslim etmeye yanaşmadı. Pir Budak burada birkaç gün kalarak, çevreyi yağmaladı ve hâkimiyeti altına aldı. Bu arada, Mirza Sencer ise hazırlıklarını tamamlayarak Laver bölgesinde Pir Budak'ın gelmesini bekliyordu. Pir Budak'ın bölgeye gelmesi ile orada büyük bir savaş gerçekleşti. Bu savaşın sonucunda Mirza Sencer kaçtı. Savaş sonrası ele geçirilenler sert bir şekilde cezalandırıldı. Kulderviş ve Mirza Sencer'in yanındaki emirlerden Emir Şerif, Pir Mahmud-i Şirazî, Kara Ahmed gibi yaklaşık 3 bin kişi öldürüldü. Öldürülenlerin yaklaşık bininin kellesi Hace Hasan-ı Mâzî havalisinde bulunan Cihanşah'ın ordusuna gönderildi³⁹⁶. Kara-Koyunlu savaş hukukunda affedilmeyen mevzulardan biri de şehir ele geçirildikten sonra halkın başkaldırmasıydı. Böyle bir hadise İsfahan'ın ele geçirilmesinden sonra meydana gelmişti. Cihanşah, İsfahan'ı itaat altına aldıktan sonra halk ayaklanmış ve

³⁹⁵ Çinggis Han Dönemi Moğollarda savaş öncesi düşmana teslim olması için elçiler göndermek savaş hukuku esaslarındandı. Savaşı teslim olmayan düşman şiddetli bir şekilde cezalandırılırdı. Burada örnek olması açısından Çinggis Han'ın Tirmiz kuşatmasını kaynaktan aktarmak yerinde olacaktır. Çinggis Han Tirmiz'e önlerine gelince “*halkın teslim olması ve kaleyi yıkması için elçiler gönderdi. Bir tarafı Ceyhun nehrine dayanan kalenin sağlamlığına, askerî kalabalık oluşuna ve silahların çokluğuna güvenen Tirmiz halkı Çinggis Han'a boyun eğmeyi reddederek karşı koymaya karar verdi. Karşılıklı mancınık atışlarıyla başlayan savaş on bir gün ve gece devam etti. Sonunda Moğollar şehri ele geçirdiler. Halkı şehrin dışına çıkarıp adetleri olduğu üzere onları onar kişilik gruplara ayırarak askerlerin ellerine verdiler. Esirlerin tamamını katlettiler.*” Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Terc. Mürsel Öztürk, 1. bs. (Ankara: TTK Yayınları, 2013), 152. Bu usul Türk-Moğol savaş hukukunu benimseyen birçok devlet tarafından kullanılmıştır. Mesela bkz. Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 253-255.

³⁹⁶ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 337-340; Terc. 218-220; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 520-523; Terc. 332-334; Arayanca, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 138; Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti*, 45-46.

Cihanşah oraya ordu gönderip “şehri yağmalamalarını, yakmaları ve geri dönen her askerînin kestiği başı yanında getirmelerini emretmiş. Askerler bu emri özenle yerine getirmişler. Öyle ki; askerlerin kestikleri başlarını yanlarında götürmeye güçleri yetmemiş, sultanın emrini yerine getirebilmek için başlarını kestikleri kadınların saçlarını tıraş etmişler ve yanlarında götürmüşlerdir. O askerler Sultan’ın emri ile bütün şehri harap etmişlerdir”³⁹⁷. Böylece ayaklanan halk şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır.

2.4.4. Esirlerin Durumu

Savaşlarda ele geçirilen esirler devlete büyük miktarda gelir olarak dönmekteydi³⁹⁸. Ganimetin bir parçası olarak savaş esiri alma çok eski ve antikiteye kadar giden bir uygulamaydı³⁹⁹. Böylelikle esirlerin bir kısmı fidye karşılığı bırakılır bir kısmı ise ölümlerle cezalandırılırdı. Şöyle ki Şirvanşah Şeyh İbrahim, Şeki valisi Arlat Seyyidî Ahmed ve Gürcü Kralı Konstantin ittifak kurarak Kara Yusuf’a karşı harekete geçtiler. Kara Yusuf âdet olduğu üzere mücadeleye başlamadan önce Şirvanşah Şeyh İbrahim’e elçiler göndererek barış teklif etti. Fakat bu teklif onun cüretini arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Kara Yusuf 15 Ramazan 815/19 Aralık 1412 tarihinde Kür Irmağı’nı⁴⁰⁰ geçerek müttefik kuvvetlere saldırdı ve onları mağlup etti. Savaş sonunda Şirvanşah Şeyh İbrahim, kardeşi Şeyh Behlül, Şirvan Kadısı Mevlana Zahiruddin, Gürcü Kralı Konstantin ve ordunun önemli bir miktarı esir alındı. Şirvanşah Şeyh İbrahim, Şeyh Behlül ve Şirvan Kadı’sının hayatlarına dokunulmadı. Fakat Gürcü Kralı, kardeşleri ve çok sayıda Gürcü aristokratı öldürdü⁴⁰¹. Şeyh Behlül 200 Irak tümeni, Kadı Mevlana Zahiruddin ise 100 Irak tümeni fidye karşılığında 17 Zilhicce 815/20 Mart 1413’te serbest bırakılmıştı⁴⁰². Şirvanşah Şeyh İbrahim ise 1200 Irak tümeni karşılığında serbest bırakıldı. Kara-

³⁹⁷ Josaphat Barbaro, *Anadolu’ya ve İran’a Seyahat*, Terc. Tufan Gündüz, 3, bs. (İstanbul Yeditepe Yayınevi 2016), 77-78.

³⁹⁸ Ütken, *Buhara Hanlığı’nın Askerî Teşkilatı*, 256.

³⁹⁹ Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, 137.

⁴⁰⁰ Azerbaycan ve Arran arasında bulunan büyük bir nehir. Abrû, *Cografya-yı Hafız Abrû*, I: 161.

⁴⁰¹ Paydaş, “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenlerinin Gürcistan’a Yaptıkları Seferler”, 181; Paydaş, “Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri” 121; Sümer, *Kara Koyunlular*, 91-92; Kazvîni, *Lübbü’t- Tevârih*, 213.

⁴⁰² Abrû, *Zübdetü’t-Tevârih-i Bâysungurî*, III: 486-487; Semerkandi, *Matla-ı Sa’deyn*, II/I: 172.

Koyunlular bu savaş sonunda esirlerden önemli miktarda gelir elde ettiler⁴⁰³. Hükümdarın merhametiyle bazen esirler fidye alınmadan da serbest bırakılabiliyordu. Kara Yusuf, Ebu Bekir ile yaptığı ikinci savaştan sonra ele geçirdiği esirlere yol azığı ve gereçleri verdikten sonra serbest bırakmıştı⁴⁰⁴.

Bunun yanında muhtemelen fidye verecek parası olmayan bazı esirler köle olarak satılmıştır. Mesela Cihanşah oğlu Hasan Ali'nin isyanı bastırdıktan sonra 1461 yılında Bitlis emiri Melik Şerif'e kızarak Ahlât'a doğru 12.000 kişilik büyük bir ordu sevk etmiştir. Bitlis'e ulaşan bu ordu, Bitlis'i ve civar bölgeleri tahrip edip, büyük miktarda ganimet topladıktan sonra kaleyi kuşatmıştır. Bitlis, Muş ve Ahlât'tan kadın, erkek ve ruhani olarak 1.500 esir ele geçirilmiş ve bunların her biri 500 tumara (tümene?) satılmıştır⁴⁰⁵.

Kara-Koyunlu Devleti'nde hükümdarın inisiyatifıyla esirlere iyi davranıldığı gibi kötü de davranılmaktaydı. Memlûklü kaynakları böyle bir olaydan bizleri haberdar etmektedir. Memlûklü kaynaklarına göre Kara-Koyunlu hükümdarı İskender, Rebiül-evvel 839/Ekim1435 tarihinde Şirvan ülkesine girmiş şehri tahrip etmiş ve daha sonra Şirvan ülkesinde av yapmak için ordugâhtan ayrılmıştı. Bu durumdan haberdar olan Şirvan hâkimi Halilullah, İskender'in ordugâhını basarak mezkûr hükümdarın eşini, oğlunu ve kızını esir etmişti. Halilullah, İskender'in oğlunu Timurlu hükümdarı Şahrûh'a göndermiş kızını ve hanımını yanında tutmuştu. Bu duruma öfkelenen İskender Şirvan'ın her yerini yağmalatmış ve Halilullah'ın hanımı ile kızını da ele geçirmişti. Kara-Koyunlu hükümdarı esir ettiği Halilullah'ın hanımı ile kızına kötü kadın muamelesi yaparak elli askerini bu esirlere tecavüz etmesi için zorlamıştı⁴⁰⁶.

---

⁴⁰³ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5311; Hondmir, *Habibu's Siyer*, III: 605; Kazvînî, *Hold-i Berin*, 702.

⁴⁰⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 152; Terc. 64.

⁴⁰⁵ Andreasyan "Kronolojiler ve Kolofonlar", 128; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 155.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *İnbâ' el-Ğumr*, IV: 20-21; Makrizî, *Kitâbu's-Sulûk*, VII: 292.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARA-KOYUNLU ORDUSUNUN MALİ KAYNAĞI VE TEÇHİZATI

3.1. ORDUNUN MALİ KAYNAĞI

Kara-Koyunlu ordusunun mali kaynağının temeli, Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin tamamında var olan iktâ⁴⁰⁷ sistemine dayanmaktaydı. İktâ‘ ıstılâhı Kara-Koyunlular döneminde suyurgal ve tiyul ıstılâhına dönüştü. Bunun yanında orduda aynî ve nakdî ödeme alan askerler de mevcuttu.

3.1.1. Askerî Dirlik: Suyurgal ve Tiyul Sistemi

3.1.2. Suyurgal Sistemi

Devlet hizmetinde bulunan yüksek rütbeli askere, büyük başarılar karşılığı mükâfat olarak arazi temlik yapılmıştır. Selçuklular’da bu tür arazi bağışlarına “*iktâ‘-i temlik*” denilmiştir. İlhanlılar ve diğer Moğol uluslarında temlik, iktâ‘ ve tımarların verilmesine Uygurca “*suyurgamak*” sözünden alınarak “*suyurgal*” tabiri kullanılmıştır. Suyurgal, hükümdarın bir kimseye hibede bulunması, armağan vermesidir. Suyurgal sistemi, toprak sahipliğinin gelişmesi sonucu meydana çıkmış, İran ve komşu ülkelerin feodalleşmesinde önemli rol oynamıştır⁴⁰⁸.

Suyurgal tevcihi Moğollar Dönemi’nde ortaya çıkmış, Timurlular ve ondan sonra Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlular Dönemi’nde gelişerek devam etmiştir. Göçebe askerî aristokratlara tevcih edilen suyurgallar, merkezî devletin bünyesinde tehlikeler oluşturmuştur⁴⁰⁹. Suyurgal sahipleri kendi topraklarında bağımsız olarak

⁴⁰⁷ Hükümdar veya onun adına yetki kullanan merci tarafından, özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet, işletme yahut faydalanma hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsis etmesidir. Mustafa Demirci, “İktâ”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 43. İslam fetihlerinin başlangıcında ele geçirilen memleketler askerlerin mülkü olarak telakki edilmişti. Hz. Ömer Dönemi’nden toprağın geliri beytü’l-mal adına toplanıp askerlere maaş olarak tahsis edilmeye başlandı. Osman Turan, “İktâ”, *İA*, 5. bs. (Eskişehir: MEB Yayınevi, 2001), 5/2: 950. İktâ sistemi Selçuklular Dönemi’nde tam anlamıyla tekâmül etti. Tafsilatlı bilgi için bkz. Erkan Göksu, “İkta Sisteminin Tekâmülünde Selçukluların Rolü”, *Tarih Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/1, (Mart 2009), 83-96.

⁴⁰⁸ Paydaş, “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması 36, *Bilig*, (Kış 2006), 195.

⁴⁰⁹ Rıza Habibînejâd, “Mefhum-u Suyurgal be Müsâbe-i Kilid-i Fehm-i Mâlikiyet-i Arzî der Devre-i Timurî”, *Fasıl-nâme-i Pârsa* 15/25, (Sonbahar ve Kış 1393/2014), 39; Emir Timur Refî‘î, “Suyurgal der Uhde-i İlhânî ve Timurî”, *Fasıl-nâme-i İlmi-i Pejûhiş-i Tarih* 4/12, (Kış 1387/2008), 51.

hareket etmişlerdir. Bunun yanında vergi memurlarının o topraklardan vergi alması fermanlarla yasaklanmıştır⁴¹⁰.

İktâ‘ uygulaması ile suyurgal uygulaması arasındaki en önemli fark, suyurgalın irsen intikal etmesiydi. Suyurgal tevcih edilen kişi bütün vergi ve resimlerden muaf tutulmuş ve kendisine daha önce devlet hazinesine ödenmekte olan vergileri toplama hakkı tanınmıştı⁴¹¹. Hükümdar tarafından suyurgal verildiği zaman hüküm yazılmakta ve ona “*ahkâm-ı suyurgal*” veya “*nişan-ı suyurgal*” verilmekteydi. Suyurgal sahipleri kendi topraklarında bağımsızlardı ve vergi memurlarının buralardan kalem ve kademlerini çekmeleri fermanlarda belirtilmişti⁴¹².

Kara-Koyunlular Dönemi’ne kadar suyurgal tabiri ile daha çok arazi kastedilmiştir. Nitekim Celâyirli Dönemi’nde hükümdarlar şairlere böyle bağışlarda bulunmuşlardır. Örneğin Sultan Üveys, şair Hâce Selmân-ı Sâveci’ye Rey ve Sâve vilayetlerinde suyurgaller ihsan etmiştir⁴¹³.

Kara-Koyunluların egemenliği döneminde tüm vilayet ve bölgeler göçebe askerî aristokratlara suyurgal olarak tevcih edilmekteydi⁴¹⁴. Burada hemen belirtmemiz gerekir ki; bu suyurgal ihsanları Kara-Koyunlular’dan önceki dönemler olduğu gibi şair, ulema ve diğer gruplara değil daha ziyade askerî aristokratlara verilirdi⁴¹⁵. Aşağıda vereceğimiz örnekler bu fikri destekler mahiyettedir. Kara Yusuf 28 Rebiü’l-evvel 813/30 Ağustos 1410 tarihinde Celâyirli Sultan Ahmed’i mağlup ettikten sonra Tebriz’e gelmiş ve buradaki ilk faaliyeti göçebe askerî aristokratlara suyurgal tevcih etmek olmuştur⁴¹⁶. Aynı şekilde Kara Yusuf 820/1417 yılında Emir Şemseddin’e Bitlis, Ahlât, Muş, Hınus ve bunlara tabi olan yerleri

---

⁴¹⁰ Busse, *Untersuchungen zum Islamischen Kanzleiwesen*, 152; Paydaş, “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, 196.

⁴¹¹ Paydaş, “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması, 195-196.

⁴¹² Busse, *Untersuchungen zum Islamischen Kanzleiwesen*, 151-152.

⁴¹³ İlya Pavloviç Petruşevskiy, “K istorii instituta soyurgala” *Sovetskoe Vostokovedenie VI*, (Moskova 1949), 229; Bert Fagner, “Social and Internal Economic Affairs”, *The Cambridge History of Iran*, edited by Peter Jackson, 2. bs. (New York: Cambridge University Press, 1993), VI: 507; Devletşah, *Şair Tezkireleri*, 339.

⁴¹⁴ Paydaş, “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması, 201.

⁴¹⁵ Efendiyevev, “Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Safevî Devletlerindeki Mülkî ve Askerî Teşkilâta Bakış”, 581.

⁴¹⁶ Paydaş, “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması, 201; Petruşevskiy, “K istorii instituta soyurgala”, 229.

suyurgal olarak vermiştir⁴¹⁷. Kara-Koyunlu hükümdarı tevcih ettiği suyurgaller ile hem göçebe askerî aristokratları ordusuna katmayı hem de bu şekilde askerın giderlerini bu suyurgaller ile devletin bütçesine yük olmadan karşılamayı düşünmüş olmalıdır. Bununla birlikte Emir Şemseddin'e verilen suyurgal ile ona bazı muafiyetler tanınmıştı. Bu ayrıcalıklar Yakın Doğu ve Orta Asya ülkeleri için tamamen yeni bir şey gibi görünmüyordu. Suyurgal ayrıcalıklarının, eski iktâ' sistemi ile ilişkili feodal ayrıcalıkların daha da gelişmiş hali olduğunu düşünüyoruz. Bu şekilde iktâ' sistemi önemli bir evrim geçirmişti⁴¹⁸.

Kara-Koyunlular Dönemi'nde suyurgallerin daha çok iktâ'ya benzer şekilde askerî hizmet mukabilinde verildiğine dair en önemli kaynak Cihanşah'ın 13 Ramazan 857/13 Eylül 1453 tarihinde Şeyh Deraî'ye verdiği suyurgal fermanıdır. Bu ferman metnine göre Şeyh Deraî teçhizatlı nökerleri hazır bulundurma mükellefiyeti ile görevlendirilmişti⁴¹⁹. Burada suyurgal tevcih edilen kişinin iktâ' arazi verilen kişiden daha geniş haklara sahip olduğunu tekrar belirtelim. Örnek olması açısından Cihanşah'ın Şeyh Deraî'ye verdiği suyurgal fermanın tercümesini vermeyi uygun buluyoruz.

---

⁴¹⁷ Tabâtabai, *Farmânâ-yi Türkmânân*, 20; Bitlisi, *Şerefname*, I: 435-436; Petruşevskiy, "K istorii instituta soyurgala", 231; Paydaş, "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", 202; Vladimir Minorsky, "A Soyurghal of Qasim b. Jahangir Aq-qoyunlu (903/1498)", *BSOAS*, University of London, IX (1939), 952.

⁴¹⁸ Petruşevskiy, "K istorii instituta soyurgala", 232.

⁴¹⁹ Busse, *Untersuchungen zum Islamischen Kanzleiwesen* 149; Paydaş, "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", 202.

Huve'l- 'Aziz

(Güç ve Kuvvet Sahibi O'dur)

Ebu'l Muzaffer Cihanşah Sözüümü

Culah mevkii kelanterleri, kethudaları ve reayası -dünya onun fermanında olan- hükümdarın emrine vâkif oldukları zaman bilsinler ki; onların mal ve vergilerini Tavuk Yılı başlarından itibaren büyük insanların önderi Şeyh Deraî'ye suyural olarak bağışladık. Onu hâkim ve daruga bilmeliler, onun sözünü kabul edip ona karşı gelmemeliler. Kendi mal, vergileri kırılmadan ve kusursuz bir şekilde ona vermeler.

Hükümdarın emri üzere silah ve nöker ile kutlu ordugâhta hazır bulunsunlar. Bu konuda hiçbir şekilde kusur etmemeliler. Yüce ferman onun damgasıyla teyit edilip doğrulandığından ona itimat etsinler. [daha önce oradan alınan vergilerin geri verilmesi kararlaştırılmıştır.]Bu yüce ferman -Yüce Tanrı onu yükseltsin ve etkisini ölümsüzleştirsin- 13 Ramazan el-mübarek 857 senesinde yazıldı.

[Mühür:]

Kim adil olursa hükümdarlık eder

Kim zulmederse yok olur

Cihanşah

Allah hayır ve güzellik ile sonuçlandırın.

[Haşiyeye:]

Bu yüce pervaneçe Kâsım Pervaneçi eliyle yazıldı⁴²⁰.

⁴²⁰ Busse, *Untersuchungen zum Islamischen Kanzleiwesen*, 149-150; Tabâtabai, *Farmânâhâ-yi Türkmânân*, 25-26. Fermanın orijinal metni için bkz. Ek-5.

Fermandan görüldüğü gibi Culah mevki Şeyh Deraî'ye suyurgal olarak başıslanmıştır. Bölgenin mal ve vergileri ona bırakılarak bölgenin darugası olarak da tayin edilmiştir. Bunun yanında kendisine teçhizatlı nökerler ile gerektiğinde ordugâhta hazır olma mesuliyeti yüklenmiştir. Böylelikle ordunun mali giderlerinin bir kısmı devlet hazinesinden para harcanmadan karşılanmaya çalışılmıştır.

Kara-Koyunlara ait diğer bir suyurgal fermanı ise Cihanşah tarafından 3 Recep 859/19 Haziran 1455 tarihinde emirü'l-'azam Celaleddin Tarhan'a İran'ın Bavenat ve Herat-Mervest bulûküne⁴²¹ ait arazi tevcihidir⁴²². Fermanda Celaleddin Tarhan'a suyurgal tevcih edilen bölgeyi şeriat kanunlarına göre yönetme ve yetkilerini âdil bir şekilde kullanma hakkı verilmiştir. Bunun yanında Celaleddin'e önceki fermanda da gördüğümüz gibi vergi toplama hakkı da tanınmıştır. Fakat bu fermanda suyurgal sahibinin askerlik hizmeti yapıp yapmayacağı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır⁴²³.

Bu iki fermanda da görüldüğü gibi suyurgal sahibinin vergi ve yönetim konusunda elde ettiği ayrıcalıklar ile birlikte vergi memurlarının suyurgal bölgesinden kalem ve kademlerini çekmeleri de emredilmektedir. Bu fermanlardan da anlaşılacağı üzere, suyurgal sahipleri birçok alanda elde ettikleri haklar ile ülke içinde yarı bağımsız bir hale gelmişlerdir. Suyurgalın irsi niteliğinin vergi ve yönetim ayrıcalıklarıyla birleşmesi, suyurgal sahiplerine “*sahib-i suyurgal*”, “*erbab-ı suyurgal*”, “*ehl-i soyurgal*” olarak geniş topraklara sahip olma imkânı verdi. Suyurgal arazilerinin irsi niteliği sayesinde, devlet sınırları içerisinde bağımsız yönetimler meydana geldi. Bu uygulamanın yaygınlaşmasıyla da devlet hâkimiyeti zaafa uğradı; devlet vergilerden yoksun kaldı, mahkeme ve askerî işler tamamen göçebe aristokratların eline geçti. Bu durum da devletin birliğine karşı bir tehdit unsuru içeriyordu. Çünkü suyurgalların mevcudiyeti, devlet merkezîyetçiliğinin önünde büyük bir engeldi⁴²⁴.

⁴²¹ Bulûk, onlarca köyü kapsayan nahiye anlamındadır. Hasan Enverî, *Ferheng-i Ruz-i Sohen*, 8.bs. (Tahran: İntişârât-ı Sohen, 1393/2014), 176.

⁴²² Jean Aubin, “Un Soyurghal Qara-Qoyunlu Concernant le Buluk de Bawanat-Harat-Marwast”, *Documents from Islamic Chanceries*, Ed. S. M. Stern, (Oxford: Bruno Cassirer, 1965), 163.

⁴²³ Aubin, “Un Soyurghal Qara-Qoyunlu Concernant le Buluk de Bawanat-Harat-Marwast”, 169-170.

⁴²⁴ Paydaş, “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması, 202-203.

3.1.3. Tiyul Sistemi

“Tiyul” kelimesinin Çağatay Türkçesi’nde “*ülke, arazi, toprak*” anlamına gelen yatuldan geldiği tahmin edilmektedir. İran coğrafyasında tiyul ıstılâhı XV. yüzyıldan itibaren giderek iktâ’ ıstılâhının yerini almıştır. Kaynaklarda XV. yüzyıldan önce kullanıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Kaynaklarda tiyulât askerî dirlikler, tiyuldârın dirlik sahipleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır⁴²⁵.

Tiyul, genellikle emirlere, boy beylerine ve ordu komutanlarına ödül olarak verilmekteydi⁴²⁶. Kara-Koyunlular Dönemi’nde muhtemelen Ak-Koyunlular’da olduğu gibi vilayetlerdeki kuvvet sahipleri hükümdarın talimatına göre belirli miktarda atlı ve yaya kuvvet toplayıp emrolunan yere gitmek zorunda idiler. Tiyuldârların çıkaracakları kuvvetler kendilerine verilen tiyulâtın gelirinе göre hesaplanırdı⁴²⁷. Tiyulun suyurgaldan farkı, belirli bir müddette tâbi olmasıydı. Bu sebeple vasiyet edilemezdi. Tiyulâtı elde tutabilmek için belirli hizmetler yapılması gerekmektedir. Bu hizmetler memuriyetin icrası ve gerektiğinde orduya asker ile katılmaktı⁴²⁸.

Istılâh olarak tiyul XV. yüzyılda ortaya çıksa da sistem olarak Yakın Doğu coğrafyasında yüzyıllardan beri uygulanan iktâ’ geleneğine dayanmaktaydı. Bu gelenek, temelde askerî masrafların karşılanmasında çekilen nakit para sıkıntısının çözümünü hedeflemekteydi⁴²⁹. Daha önce belirttiğimiz gibi Kara-Koyunlular Dönemi’nde Cihanşah’ın Bağdad kuşatması sırasında ordusunda tiyuldârlar yer almıştır. Nitekim Cihanşah 871/1466-67 yılında Pir Budak’ı tedip etmek için Bağdat üzerine sefere çıkmaya karar verdiği zaman bukavullara asker toplamaları için emir vermiştir. Muhammedî Mirza’yı İsfahan’dan, diğer emirleri ve tiyuldârları vilayetlerin farklı yerlerinden toplamıştır⁴³⁰.

⁴²⁵ Osman Gazi Özgüdenli, “Tiyûl”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 207.

⁴²⁶ Erdoğan, *Safevi Devleti’nin Askerî Teşkilatı*, 154.

⁴²⁷ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 236.

⁴²⁸ Fragner, “Social and Internal Economic Affairs”, 513; Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 237.

⁴²⁹ Özgüdenli, “Tiyûl”, 207.

⁴³⁰ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 371; Terc. 242. Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, II: 646; Terc. 424.

3.1.4. Aynî ve Nakdî Ödemeler

Kara-Koyunlu Devleti ordu mensuplarına aynî ve nakdî ödemeler yapmaktaydı. Aynî ödemelerin savaşlarda sağlanan ganimetlerden olduğunu söyleyebiliriz. Ordunun çoğunluğu ganimetlerden nasiplenirdi. Örneğin, Kara Yusuf ile Timurlu Ebu Bekir arasındaki Serd-rûd Muharebesi'nde (810/1408) Kara-Koyunlu ordusunun eline önemli miktarda ganimet geçmişti. Bu ganimetler arasında bin tane samur kürk de bulunmaktaydı. Kara-Koyunlu askerleri bu kürklerin kıymetini anlayamamış ve ucuz bir fiyata satmıştı. Kara Yusuf mezkûr savaşta hiç kimsenin ganimetine dokunmamış ve ganimetler askerlere kalmıştı⁴³¹. Muhtemelen askerlerin büyük bir kısmı bu ganimetler ile geçinmekteydi. Kaynaklara baktığımızda başka türlü aynı ödemelere rastlayamadık.

Bunun yanında orduda eğitimli ve maaş alan askerler de mevcuttu⁴³². Rumlu, Kara Yusuf'un askerlerin ulûfelerini⁴³³ ve hak sahiplerinin geçimlerini sağlaması konusunda gayret gösterdiğini kaydetmiştir⁴³⁴. Aynı şekilde Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali de babasının katlinin ardından hükümdar olunca yüz seksen bin süvariye ulûfe vermişti. Hatta Semerkandî, Çingiz Han zamanından şimdiye kadar hiçbir hükümdarın bu sayıda süvariye ulûfe vermediğini kaydetmiştir⁴³⁵.

Askerlere verilen ulûfeler muhtelif vergilerden⁴³⁶ ve esir olan düşmanlardan alınan fidyelerden karşılanmaktaydı. Toplanan paralar kalelerde muhafaza edilerek gerekli durumlarda başta askerler olmak üzere ordunun diğer mensuplarına

⁴³¹ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5223; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 152; Terc. 62; Kazvînî, *Hold-i Berin*, 686; Sümer, *Kara Koyunlular*, 76.

⁴³² Sümer, "Kara-Koyunlular", 24: 438

⁴³³ Ulûfe ıstılâhı Arapça sözlükte "binek hayvanlarına verilen yem" mânasına gelen alef kelimesinin çoğuludur. İslam Devletlerinde ulûfe kelimesi mevâcib terimiyle de karşılanmıştır. Askerlere, saray hizmetlilerine ve rütbelilere ödenen maaşı ifade etmektedir. Mehmet Mert Sunar, "Ulufe", *DİA*, 1. bs. (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 124; Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilâtı*, 210.

⁴³⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 242; Terc. 133; Sümer, *Kara Koyunlular*, 115.

⁴³⁵ Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, c. II/II, 962; Mirhond ve Hondmir, Cihanşah'ın mezkûr oğlunun ismini hatalı olarak Hüseyin Ali olarak kaydetmiştir. Bunun yanı sıra adı geçen müellifler de Cihanşah'ın oğlunun hâkimiyeti ele geçirdikten sonra yüz seksen bin süvariye maaş (mevâcib) verdiğini kaydetmektedir. Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5622; Hondmir, *Habibu's Siyer*, IV: 88.

⁴³⁶ Kara-Koyunlular Dönemi'nde vergi türleri için bkz. Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 299-303.

dağıtılırdı⁴³⁷. Askerlere verilen ulûfenin miktarını ise kaynakların birçok konuda olduğu gibi bu konuda da sessiz kalmasından dolayı bizim için meçhuldür.

3.2. KARA-KOYUNLU ORDUSUNUN SAVAŞ ARAÇ-GEREÇLERİ

Kara-Koyunlu askerî yapısında kaynakların en az bahsettiği mevzu ordunun savaş araç-gereçleridir. Bu konuda kaynaklarda bilgi yok denecek kadar sınırlıdır. Kara-Koyunlu ordusunun diğer Ortaçağ Yakın Doğu ordularının kullandığı madeni silahları kullandığını söyleyebiliriz. Kaynaklarda ateşli silah kullandıklarına dair ise hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Kara-Koyunlu ordusunun savaş araç-gereçlerinden bahsederken yer yer öncülü olan Türk-Moğol, çağdaşı olan Memlûklü, Timurlu, Ak-Koyunlu ve ardılı olan Safevî devletlerinin kullandıkları savaş araç-gereçleri ile mukayese ederek anlatılmaya çalışılacak.

3.2.1. Kuşatma Makineleri, Vasıtaları ve Silahları

3.2.2. Mancınık ve Arrade

Muhasaralarda kullanılan ilk mekanik savaş aracı olarak mancınık, germe, bükme, çekme ve karşı ağırlık kullanma şekliyle bir direğin eksenini etrafında dönmesi ile işleyen ve dengeli bir hareketle büyük bir güçle taş, neft, ok ve sair cisimleri fırlatan savaş aletidir⁴³⁸. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin tamamında kullanılan bu kuşatma aracının daha küçük olanına ise arrade denilmektedir⁴³⁹.

Kara-Koyunlular'ın ilk dönemlerinde kuşatma araçlarına sahip olmadıklarını daha önce belirtmiştik⁴⁴⁰. Fakat daha sonraları kuşatma araçlarına sahip olduklarını kaynaklar vasıtasıyla bilmekteyiz. 822/1419 yılında Kara-Koyunlular'ın Erzincan valisi Pir Ömer, Kara Yülük Osman Bey'in oğlu Yakub Bey'in karargâhı olan Kemah Kalesi'ni kuşatıp, Yakub Bey'i esir aldıktan sonra Kara Yusuf'tan yardım istemiştir. Kara Yusuf, Emir-i Divân Bayram Bey, Baba Hacı Bey-i Gaverudî, Bayzid Bey-i Âyinlu ve Emir İlyas-ı Hacılu'yu 20 bin süvari ile Pir Ömer'e yardıma

⁴³⁷ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 304.

⁴³⁸ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 280-281; Nebi Bozkurt, "Mancınık", *DİA*, 1. bs. (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 565.

⁴³⁹ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 282-283; Özdal, *Türklerin Savaş Sanatı*, 88.

⁴⁴⁰ Ak-Koyunlular da ilk dönemlerinde mancınık ve arrade gibi kuşatma araçlarına sahip değildi. Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 301. Fakat 1473 yılında Memlûklere karşı yapılan seferde Ak-Koyunlu ordusunda iki mancınık bulunmaktaydı. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 93.

gönderdi. Anılan emirler donanımlı bir ordu ve arradeler ile Mardin’de kışlamak niyetiyle Aladağ’a vardılar⁴⁴¹.

Kara-Koyunlu hükümdarı Mirza İskender 832/1437 yılında Timurluların hâkimiyeti altındaki Sultaniye Kalesi’ni kuşatmıştı. Kara-Koyunlu ordusu mezkûr kalenin önüne mancınık yerleştirerek kalenin burçlarından birkaçını tahrip etti⁴⁴².

3.2.3. Çeper

Kale kuşatmalarında huruç harekâtını kırmak için karşıdan gelebilecek saldırılara karşı korkulukların kullanılması çok önceden bilinen bir yöntemdir. Bu usul bozkır savaş geleneğinin bir parçası olarak birçok devlet tarafından kullanılmıştır⁴⁴³. Kaynaklarda Kara-Koyunlular’ın kale kuşatmalarında barikat/çeper kurduklarına dair direkt bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat kale savunmasında bu yöntemle başvurdukları bilinmektedir. Örneğin; Şahrüh’un 823/1420 yılında Kara Yusuf’un üzerine sefere çıktığında Sultaniye’nin savunması ile Kara Yusuf tarafından görevlendirilen oğlu Cihanşah⁴⁴⁴, Şahrüh’un hareket ettiği haberini alınca zahire toplama ve savaşmak için çaba harcadı. Türkmenler bu bahane ile Sultaniye’yi yağmaladılar. Cihanşah’ın emriyle sarayların kapılarını, dükkânların tahtalarını barikat/çeper çekmek için kaleye getirdiler. Kalenin kapılarına barikat/çeper çektiler⁴⁴⁵. Kara-Koyunlular’ın kale savunmalarında barikat/çeper çekerek kale savunmasında bulunması bu usule vâkıf olduklarını göstermektedir. Muhtemelen kale kuşatmalarında da bu usulü uyguladıklarını söyleyebiliriz.

3.2.4. Kule

Muhasara savaşlarında sık kullanılan aletlerden biri de “kule” ismi verilen alettir. Mancınıktan daha kadim olduğu anlaşılan kule, eski Mısırlılar ve Asurlular tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Genellikle kalın ve sıkı ağaçtan yapılan, ancak bazı bölgeleri kurşun, demir ve bakır gibi madenlerle kaplanan kuleler, tekerlekler üzerinde hareket ettirilen seyyar bir kaleye benzetilebilir. Muhtelif aletler

⁴⁴¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 228; Terc. 120.

⁴⁴² el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr*, 91.

⁴⁴³ Ütken, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı*, 275; Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 157.

⁴⁴⁴ Nevâî, *Esnâd ve Mukâtebât*, 196; Feridun Bey, *Münşeatu's-Salatin* I: 159.

⁴⁴⁵ Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, IV: 724; Semerkandi, *Matla-ı Sa'deyn*, II/I: 280; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5339; Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, 118.

ile sair savaş araç-gereçlerinin yerleştirildiği kuleler, surların tahribi için kullanılmanın yanı sıra içerisine savaşçılar yerleştirilmek suretiyle surlar üzerinde bulunan müdafilere hücum ederek üstünlük sağlanmaya çalışılırdı⁴⁴⁶. Kara-Koyunlular'da kale kuşatmalarında böyle kulelerden yararlanmışlardır. Cihanşah 862/1457-1458 yılında İhtiyaret Kalesi önlerine gelerek kale hâkimi Ahmed-i Yasavul'a kalenin teslimi için haberciler (*kâsıd*) gönderdi. Ancak Ahmed-i Yasavul kalenin müstahkemliğine güvenerek direnme yolunu seçti⁴⁴⁷. Bu durum karşısında Cihanşah muhasara ve muharebe araçlarının hazırlanmasını emretti. Kara-Koyunlu emirleri kalenin etrafını çember gibi kuşattılar. Kalenin etrafına 10 gez⁴⁴⁸ yüksekliğinde bir duvar yani kule kurdular. Ayrıca kurulan kule üzerindeki her bir mazgala okçu 10 asker yerleştirdiler. Bu durumda Kara-Koyunlu ordusu karşısında direnme gücü olmadığını anlayan Ahmed-i Yasavul elçiler göndererek eman talep etti⁴⁴⁹.

3.2.5. Merdiven ve Kemend

Merdiven ve kemend kuşatmalarda kullanılan en eski muhasara aletlerinden olduğu tahmin edilmektedir. Kuşatmalarda merdiven kullanılması M.Ö. 2400 yılına kadar dayanmaktadır⁴⁵⁰. Kale muhasaralarında genellikle burçlara kementler atılarak duvarlara tırmanma, merdivenler ya da muhasara arabalarını dayayarak surlar aşılmaya çalışılırdı⁴⁵¹. Kara-Koyunlu ordusunun da muhasaralarda merdivenlerden yararlandığını bilmekteyiz. Örneğin; Mirza İsfend, Hille'de Celâyirli Sultanı Hüseyin'i ortadan kaldırdıktan sonra askerleri ile Vasıt'a yöneldi. Oradan da Numaniye'ye geçtiler. Askerleri ile birlikte bir süre burada kalarak merdivenler yaptılar. 18 Şaban 836/9 Nisan 1433 tarihinde gece yarısı Şah Mehmed'in hâkimiyeti altında bulunan Bağdad'ın surlarına geldiler. İsfend'in askerleri merdivenler ile kaleye çıkarak kısa bir sürede kaleyi ele geçirdiler⁴⁵². Mirza İsfend'in askerleri merdiven yapmak için gerekli odunları muhtemelen Bağdad ve Vasıt arasında Dicle

⁴⁴⁶ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 311.

⁴⁴⁷ Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5580.

⁴⁴⁸ İran'da arşın için kullanılan tabirdir. 1 gez takriben 1 metre civarındadır. Bkz. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Terc. Acar Sevim, 1. bs. (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990), 76.

⁴⁴⁹ Semerkandi, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/II: 831; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 576, Terc. 375.

⁴⁵⁰ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 324.

⁴⁵¹ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 295.

⁴⁵² Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasi*, 272-273; el-Azzâvî el-Mehâmî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyn*, III: 87-88.

Nehri'nin yanında bulunan münbit araziye sahip Numaniye'den temin etmiş olmalılarıdır⁴⁵³.

3.2.6. Nakkab ve Lağımçı

Kuşatma sırasında duvarları delmekle görevli olan kişilere “nakkab”, tünel kazma işi ile meşgul olanlara ise “lağımçı” denilmektedir. Fakat çoğu zaman bu iki kelime aynı anlamda kullanılmıştır. Muhasaralarda mühim rolleri olduğu anlaşılan nakkab ve lağımçılar, kale duvarlarına doğru tüneller kazarak kalenin temelini oyarlardı. Kazılan tüneli desteklemek için tahta direkler yerleştirilir ve daha sonra bu direkler yakılırdı. Yerleştirilen direklerin yakılması ile duvar bir müddet sonra kendiliğinden çökerdi⁴⁵⁴. Ortaçağ'da sâir Türk-Moğol devletlerinde nakkab ve lağımçıların mevcut olduğu bilinmektedir⁴⁵⁵.

Kara-Koyunlular da kale kuşatmalarında duvar delicilerden (*nakkabçıyân*) istifade etmekteydi. Mesela 862/1457-1458 yılında İhtiyaret Kalesi kuşatmasında nakkabçılar duvarları delmekle meşgul olmuşlardı⁴⁵⁶. Cihanşah'ın oğlu Muhammedî Mirza'nın Damgan kuşatması sırasında da Kara-Koyunlu askerleri kale duvarlarında delik (*sûrâh*) açmaya çalışmıştı⁴⁵⁷. Keza Cihanşah da oğlu Pir Budak'ı Bağdad'da kuşattığı sırada lağım kazma ve başka türlü muhasara yöntemleri ile Pir Budak'ı tazyik etmişti⁴⁵⁸.

Kara-Koyunlu ordusu kuşatmalarda kale duvarını yıkmak için kazmacı (بیل دار) ve keserci (تیشه دار) de kullanılmaktaydı. Örneğin Cihanşah 857/1453 yılında ordunun tokaçısı Seyyid Ahmed-i Tokaçı'yı İsfahan surunu yıkmak için gönderdi. Tokaçı, vilayetten yaklaşık 50 bin *bil-dâr* ve *tîşe-dârı* beraberinde götürüp İsfahan Kalesi'nin surunu yerle bir etti⁴⁵⁹.

⁴⁵³ Abrû, *Cografya-yı Hafız Abrû*, II: 85.

⁴⁵⁴ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 326.

⁴⁵⁵ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 327; Osmanlı askerî teşkilâtında da geri hizmet kıtalarından biri olarak lağımçı ocağı bulunmaktaydı. Osmanlılarda genellikle kale surlarını yıkmak için yer altından tünel açma işi ile uğraşan askerler lağımçı ocağına mensuptu. Osmanlı Devleti'nde Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde lağımçıların var olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Lağımçı Ocağı”, *DİA*, 1. bs. (Ankara: TDV Yayınları 2003), 27: 49.

⁴⁵⁶ Semerkandi, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/II, 831-832; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu's Safa*, VI/II: 5580-5581.

⁴⁵⁷ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 343; Terc. 222.

⁴⁵⁸ Andreasyan “Kronolojiler ve Kolofonlar”, 88.

⁴⁵⁹ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, II: 329; Terc. 214; Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, I: 501; Terc. 319.

3.3.ORDUDA KULLANILAN SİLAHLAR

3.3.1. Ok ve Yay

Tarih öncesi dönemlerden beri savaş ve av aleti olarak ok ve yay kullanılmaktaydı. Okçulukla ilgili bazı kaynaklarda ok ve yayın kullanımı Hz. Âdem ile başlatılmıştır⁴⁶⁰. Nitekim İlhanlılar döneminde yazılmış bir okçuluk risalesi de ok ve yayın kullanımının Hz. Âdem ile başladığını kaydetmektedir⁴⁶¹.

Hafif donanımlı süvari olmanın gereği olarak Kara-Koyunlu ordusu, öncülü ve ardılı atlı göçebe devletlerinde olduğu gibi orduda ok ve yayı etkin bir biçimde kullanılmaktaydı. Rumlu, Şahruh'un İskender üzerine yöneldiği ilk seferinde aktardığı manzum rivayette Kara-Koyunlu ordusunu “*Hepsi kemân-keş, savaşa giren, ok atan; hepsi muharip, demir eriten ve zırhlı*” olarak tasvir etmektedir⁴⁶². Tihirânî de Kara-Koyunlu Devleti'nde okun kullanıldığını, Cihanşah'ın 851/1447-1448 yılında Diyarbakır tarafına yönelip Ak-Koyunlular ile mücadelesini anlatırken kaydetmektedir. Nitekim mezkûr müellif, Rüstem-i Alpavut ve Cihanşah Mirza'nın nökerlerinden seksen kişinin Uzun Hasan'ı ok yağmuruna tuttuğunu aktarmaktadır⁴⁶³.

Kolofonlarda geçen kayıtlarda Kara-Koyunlular için “*okçu millet*”⁴⁶⁴ tabiri geçmektedir⁴⁶⁵. Mesela Cihanşah için “... *okçu milletten emir Cihanşah*” ibaresi, öncülü Türk-Moğol devletlerinde olduğu gibi Kara-Koyunlu ordusunda da ok ve yayın etkin olarak kullanıldığını göstermektedir⁴⁶⁶.

⁴⁶⁰ Nebi Bozkurt, “Ok”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları 2007), 33: 333.

⁴⁶¹ Şucâ‘u’-d-Din Dorûd-Bâşî-yi Beyhakî, *Câmi ‘u’l-Hidâyet fi ‘İlmi’r-Rimâyet (Okçuluk Sanatı)*, Terc. İbrahim Duman, 1. bs. (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2020), 16.

⁴⁶² (همه کمانکش و رزم آزمای و تیرانداز همه مبارز و آهن گداز و جوشن رو)bkz. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 253; Terc. 143.

⁴⁶³ (آن هشتاد نفر صاحب قران را تیر باران کردند) bkz.Tihirânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, I: 200; Terc. 133.

⁴⁶⁴ Eski kaynaklarda bazı doğulu kavimler için “*okçu kavimler*” tabiri geçmektedir. Batı ve YakınDoğu Hristiyan tarihçileri Hunları, Avarları ve daha sonra Moğolları ve Türkleri zaman zaman bu tabirle anmışlardır. Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, 1. bs. (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999), 1. Türklerin okçulukta mahareti birçok araştırmacı tarafından takdir edilmiş ve bu konuda müstakil eserler kaleme alınmıştır. Mesela bkz. Erkan Göksu, *Okla Yükselen Millet*, 2. bs. (İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları, 2018); Paul E. Klopsteg, *Türk Okçuluğu*, 1. bs. (İstanbul: Erdem Yayınları, 2019).

⁴⁶⁵ Andreasyan “Kronolojiler ve Kolofonlar”, 105.

⁴⁶⁶ Andreasyan “Kronolojiler ve Kolofonlar”, 127.

Dönemin kaynakları ok kelimesini farklı sözlükler ile kaydetmişlerdir. Mesela ok için, *tîr* (تیر)⁴⁶⁷, *hadeng* (خندنگ)⁴⁶⁸ ve *sihâm* (سهام)⁴⁶⁹ kelimeleri geçmektedir. Yay için *kemân* (کمان)⁴⁷⁰ sözcüğü kullanılmaktadır. Ok atan anlamında *tir-endâz* (تیر انداز)⁴⁷¹, yay çeken / ok atan anlamında *kemân-keş* (کمانکش)⁴⁷² ve *kemân-dâr* (کماندار)⁴⁷³, ok temreni anlamında *peykân* (پیکان)⁴⁷⁴, ok kabı için ise *tirkeş* (ترکش)⁴⁷⁵ sözcükleri kullanılmıştır. Ayrıca kaynaklardaki *sehâm-ı çahâr por* (سهام چهار پر)⁴⁷⁶ ve *hadeng-i çahâr por* (خندنگ چهار پر)⁴⁷⁷ kayıtları Kara-Koyunlular'ın dört kanatlı okları kullandıklarını göstermektedir.

Ortaçağ'da handeng, ok⁴⁷⁸ ve yay⁴⁷⁹ imal edilen bir ağaç türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta ok ile hadeng o kadar özdeşleşmiştir ki çoğu zaman hadeng kelimesi ok yerine kullanılmıştır. Hadeng oku Büyük Selçuklular⁴⁸⁰, İlhanlılar⁴⁸¹ ve Ak-Koyunlular⁴⁸² tarafından da kullanılmaktaydı.

Ortaçağ'da ok ve yay tipolojilerinde farklılıklar bulunmaktaydı⁴⁸³. Fakat kaynaklarda bilgilerin sathî olduğundan dolayı Kara-Koyunlular Dönemi'nde ok ve yay çeşitlerinin tespitinde daha detaylı bilgi verilememiştir. Ortaçağ'da devletler silah üretimi için gerekli malzemeleri öncelikle buldukları coğrafyadan temin ediyorlardı. Bunun yanında gerekli silahları ithal da edebilirlerdi⁴⁸⁴. Kara-Koyunlular'ın da silah ithal ettikleri Basibrinalı Adday'ın rivayetinden

⁴⁶⁷ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, I: 80, 111, 200, 276, 430; II: 361; Terc. 62, 81, 133, 180, 235, 283; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/I: 400, 401; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 156, 351, 521; Terc. 66, 214, 332.

⁴⁶⁸ Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, III: 401; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/I: 398, II/II: 831; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 141, 252, Terc. 55, 141; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 28b, 29a, 32a, 34b, 46a.

⁴⁶⁹ Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, IV: 780; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/I: 311; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 178, 230; Terc. 82, 121.

⁴⁷⁰ Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/I: 448; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 26b, 32a.

⁴⁷¹ Abrû, *Zeyli Camiü't-Tevârih-i Reşidî*, 224; Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, II: 585.

⁴⁷² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 253; Terc. 143.

⁴⁷³ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, I: 87, Terc. 66.

⁴⁷⁴ Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, I: 201, 230, Terc. 133, 150.

⁴⁷⁵ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 251; Terc. 140.

⁴⁷⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 230; Terc. 121.

⁴⁷⁷ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 252; Terc. 141.

⁴⁷⁸ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 82.

⁴⁷⁹ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 65.

⁴⁸⁰ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 82.

⁴⁸¹ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 143.

⁴⁸² Tihriânî, *Kitâb-i Diyârbakriyya*, I: 246; Terc. 165.

⁴⁸³ Mesela Büyük Selçuklular Dönemi'nde ok, yay ve ok temreni çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 78-87.

⁴⁸⁴ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 62.

anlaşılmaktadır. Bahsi geçen müellif, “Kara Yusuf’a Halep’ten, Dimaşk’tan ve başka yerlerden malzeme, yiyecek ve silah gelirdi” kaydını düşmüştür⁴⁸⁵. Aynı şekilde Ermeni müellif Toma, Kara Yusuf’un 810/1408 yılında Bitlis Emiri Şemseddin’in yanına gelerek mezkûr emirin Kara Yusuf’a “yiyecek, katır, at, silah her çeşit savaş levazımatı” verdiğini kaydetmektedir⁴⁸⁶. Bunun yanında kaynaklarda Kara-Koyunlular Dönemi’nde ok ve yay imali ile ilgili bilgiye rastlanılmamıştır.

3.3.2.Kılıç

Kılıç, Türklerin ok ve yaydan sonra kullandıkları en mühim savaş aletidir. Kılıcın meydan muhaberelelerinde kullanılan silahların başında gelmesi, rüzgârlı havalarda hedefini şaşırması muhtemel olan ok ve mızrak gibi silahlara nazaran daha kullanışlı olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁸⁷.

Ortaçağ’ın diğer ordularında olduğu gibi Kara-Koyunlu ordusu da kılıç kullanmaktaydı. Kılıç dönemin kaynaklarına, *tiğ* (تیغ)⁴⁸⁸, *şimşîr-şemşîr* (شمشير)⁴⁸⁹, *seyf* (سیف)⁴⁹⁰, *hüsâm* (حسام)⁴⁹¹ gibi kelimeler ile kaydedilmiştir⁴⁹². Şimşîr, İran (Fars) silah kültürüne ait süvari kılıcıydı. Bu kılıcın şekli kıvrık aslan kuyruğu biçimindeydi⁴⁹³. Dekhoda sözlüğüne göre şimşîr, “Keskin kenarlı, uzun ve eğilimli bir namlusu olan çelik bir silahtır. Namlu şim (شم) ve şir (شیر) adlı iki farklı parçadan oluşmaktadır. Şim kuyruk veya pençe anlamlarına gelir ve her iki anlamda kullanılabilir. Dolayısıyla bu silah, aslanın kuyruğu veya aslanın pençesi

⁴⁸⁵ Basibrinalı Adday, *Basibrinalı Adday Vakayinamesi*, 28.

⁴⁸⁶ Metsopski, *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, 27.

⁴⁸⁷ Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 175.

⁴⁸⁸ Semerkandi, *Matla’-ı Sa’deyn*, II/I: 280, 283, 315, 397, 398; Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 169, 178, 198; Terc. 76, 83, 97; Hondmir, *Habibu’s Siyer*, III: 605; Kazvîni, *Hold-i Berin*, 690, 697, 699, 708, 712; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 13b, 18a, 21b, 34a, 42b, 46a, 52a.

⁴⁸⁹ Bağdadî, *Tarihü’l Gıyasi*, 273; Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 144, 385; Terc.102, 251; Abrû, *Zübdetü’t-Tevârih-i Bâysungurî*, III: 401, 403, IV: 781; Semerkandi, *Matla’-ı Sa’deyn*, II/II: 818; Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 144, 154; Terc. 56, 64; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu’s Safa*, VI/II: 5251, 5307, 5352; Hondmir, *Habibu’s Siyer*, III: 578, 611, 612, IV: 87, 90; Kazvîni, *Hold-i Berin*, 696, 712; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 32a, 44b, 52b, 62a, 71a, 71b.

⁴⁹⁰ Bağdadî, *Tarihü’l Gıyasi*, 267, 306, 323, 335, 336, 337, 353; Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 244; Terc. 134; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 44a.

⁴⁹¹ Semerkandi, *Matla’-ı Sa’deyn*, II/II: 829; Rumlu, *Ahsenü’t-Tevârih*, I: 178; Terc. 82.

⁴⁹² Bu isimlendirmeler İslami dönemden itibaren kullanılmıştır. Bkz. Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 175. Bütün Türk lehçelerinde ise “kılıç” nadiren de “kılınç ve kilic, kilis, kiliş” gibi şekillerde kullanılmıştır. Nebi Bozkurt, “Kılıç”, *DİA*, 1. bs (Ankara: TDV Yayınları 2002), 25: 405.

⁴⁹³ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 108. Şimşîr kılıcının terminolojisi hakkından bkz. Manouchehr Moshtagh Khorasani, “İran Shamsgir’nin (Şimşîr) Tarihi”, *Tarihe Yön Veren Silah Kılıç*, Ed. Tolga Akay-Süleymen Tekir, 1. bs. (İstanbul İdeal Kültür Yayıncılık, 2019), 255-257.

anlamına gelir”⁴⁹⁴. Şimşir kılıcı İran coğrafyasında Safeviler Dönemi’nde revaç bulmaya başladı⁴⁹⁵. Bunun yanında İran coğrafyasında düz kılıçlar da kullanılmaktaydı. VIII. yüzyıla kadar mezkûr coğrafyada en yaygın kullanılan kılıç çeşidi düz kılıçtı. Düz kılıçlar XIV. ve XV. yüzyıla kadar hâlâ kullanılmaktaydı. Bu yüzyıllardan sonra ise adı geçen coğrafyada kavisli kılıçlar yayılmaya başladı⁴⁹⁶.

Ortaçağ İslam dünyasında kılıç tipolojilerinde farklılıklar bulunmaktaydı. Kılıçlar genellikle üretildikleri yer, madenin cinsi ile usta adları gibi etkenlerle isimlendirilirdi⁴⁹⁷. Ortaçağ’da Hint kılıçları çok meşhurdu. Kaynaklarda Kara-Koyunlu Dönemi’nde Hint kılıcının kullanımı hakkında doğrudan bilgi bulunmamaktadır. Fakat Hint kılıçları Kara-Koyunlular’ın öncülü olan Büyük Selçuklular⁴⁹⁸, Türkiye Selçukluları⁴⁹⁹ ve İlhanlılar⁵⁰⁰ tarafından kullanılmaktaydı. Kara-Koyunlular’ın çağdaşı olan Timurlular da Hint kılıçlarını kullanmaktaydılar⁵⁰¹. Tihriânî manzum bir rivayette Ak-Koyunlular’ın iki ağızlı Hint kılıçlarını kullandıklarını kaydetmektedir⁵⁰². Timurlu Devleti’nin inhitatı sürecinde mezkûr devletin sınırlarında kurulan Buhara Hanlığı (1500-1868) da Hint kılıçları kullanılmaktaydı⁵⁰³. Görüldüğü üzere Kara-Koyunlu öncülü ve ardılı devletlerinde Hint kılıçları kullanılmaktaydı. Bunun yanında Kara-Koyunlular Dönemi’nde kaynaklarda geçen *tiğ-i abdâr* (تیغ ابدار)⁵⁰⁴, *tiğ-i pulad* (تیغ پولاد)⁵⁰⁵, *şimşir-i abdâr* (شمشیر ابدار)⁵⁰⁶ kayıtları, karbürize edilerek çelikleştirilmiş demir kılıçların kullanıldığını göstermektedir⁵⁰⁷. Su verilmiş çelikten yapılmış kılıçlara genel

⁴⁹⁴ Khorasani, “İran Shamsgir’nin (Şimşir) Tarihi”, 246-247.

⁴⁹⁵ Khorasani, “Tarih-i Tekâmül-i Şimşir”, *Mecelle-i Hüner û Merdom* 15, (2013), 40.

⁴⁹⁶ Khorasani, “İran Shamsgir’nin (Şimşir) Tarihi”, 252.

⁴⁹⁷ Ortaçağ İslam dünyasında kılıç çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 100-110.

⁴⁹⁸ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 101.

⁴⁹⁹ Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 322.

⁵⁰⁰ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Askerî Teşkilâtı*, 145.

⁵⁰¹ Macit, *Timurlu Devleti’nin Askerî Teşkilatı*, 75.

⁵⁰² Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 157; Terc. 109.

⁵⁰³ Ütken, *Buhara Hanlığı’nın Askerî Teşkilatı*, 264.

⁵⁰⁴ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 86; Terc. 66; Abrû, *Zübdetü’t-Tevârih-i Bâysungurî*, III: 486; Semerkandi, *Matla’-ı Sa’deyn*, II/I: 172; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 77b, 79b.

⁵⁰⁵ Abrû, *Zübdetü’t-Tevârih-i Bâysungurî*, IV: 780.

⁵⁰⁶ Semerkandi, *Matla’-ı Sa’deyn*, II/II: 727; Mirhond, *Tarih-i Ravzatu’s Safa*, VI/II: 5620; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 49a, 49b, 52b.

⁵⁰⁷ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 109.

itibariyle Hint kılıcı denilmekteydi⁵⁰⁸. Bu bilgiler bize Kara-Koyunlular Dönemi'nde Hint kılıcının kullanıldığını göstermektedir.

Ortaçağ'da Dımaşkî kılıçları da meşhurdu⁵⁰⁹. Muhtemelen Kara-Koyunlular Dımaşkî kılıçlarını da kullanmışlardı. Yukarıda Kara Yusuf'a Halep ve Dımaşk'tan malzeme yiyecek ve silah geldiğini belirtmiştik⁵¹⁰. Bu bilgi Kara-Koyunlular'ın Dımaşkî kılıçlarını da kullandıkları fikrini destekler mahiyettedir⁵¹¹.

Kara-Koyunlular Dönemi'nde kılıç üretimi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda bilgi olmaması mezkûr devlet döneminde kendileri ile ilgili müstakil bir eserin olmamasından kaynaklanmalıdır. Kara-Koyunlular'ın hâkim olduğu coğrafyada daha önceleri İlhanlılar ve Timurlular hüküm sürmekteydi. Kara-Koyunlu Devleti'nden sonra ise hâkim oldukları coğrafya Ak-Koyunlular'ın hâkimiyeti altına girdi. İlhanlılar Dönemi'nde Abaka tarafından başkent ilan edilen Tebriz önemli bir çelik üretim merkezi idi. Tebriz'in yanında Horasan, Kirman, İsfahan ve Şiraz da İlhanlıların diğer çelik üretim merkezlerindendi⁵¹². Bu topraklar daha sonraları Kara-Koyunlular'ın hâkimiyeti altına girmiş hatta Tebriz mezkûr devletin inhitatına kadar başkent olarak kalmıştır. Ak-Koyunlu Uzun Hasan Bey, Kara-Koyunlular'ı yenip tarih sahnesinden sildikten sonra Ak-Koyunlu başkentini Diyarbakır'dan Tebriz'e taşımış ve Tebriz artık Ak-Koyunlular'ın yönetim merkezi olmuştur⁵¹³.

Tebriz hem İlhanlılar hem de Ak-Koyunlular Dönemi'nde önemli bir silah üretim merkezi idi. Tebriz'de çeliği işleyebilecek yüksek oktanlı yakıtın olması ve taş kömürünün bu şehirde bulunması Tebriz'i önemli bir çelik merkezi haline getirmişti⁵¹⁴. Ak-Koyunlular döneminde de Tebriz silah üretim merkezi idi. Venediklilerin Uzun Hasan Bey'e elçi olarak gönderdikleri Barbaro, Tebriz civarında "Beşköy" mevkiinde mezkûr devletin silah imalathanesinden bahsetmektedir⁵¹⁵.

⁵⁰⁸ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 145.

⁵⁰⁹ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 107.

⁵¹⁰ Basibrinalı Adday, *Basibrinalı Adday Vakayinamesi*, 28.

⁵¹¹ Kara-Koyunlular Dönemi'nde kaynakların kılıç tipolojileri hakkında geniş bilgi vermemesi ve elimizde görsel malzeme bulunmaması kılıç tipolojilerini tam olarak ortaya koymamızı engellemektedir.

⁵¹² Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 144.

⁵¹³ Erdem, vd., *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 103.

⁵¹⁴ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 144.

⁵¹⁵ Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, 71; Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, 300.

Tebriz'in Kara-Koyunlular Dönemi'nde yönetim merkezi olması ve devletin Cihanşah Dönemi'nde imparatorluk seviyesine ulaşması, Tebriz'de kılıç üretimi için gerekli madenlere sahip olması bize Kara-Koyunlular Dönemi'nde mezkûr şehirde silah üretim merkezi olduğu fikrini vermektedir.

3.3.3.Hançer

Arapça asıllı bir kelime olan *hançer* (خنچر), ortalama 30-35 cm. uzunluğunda eğri, sivri uçlu, iki tarafı keskin bir savaş aletidir. Namlu uzunluğu 45 santimetreyi geçenler kısa kılıç kabul edilmektedir. Namlusu “kın” denilen bir mahfaza içinde ve kabzası kolaylıkla ele gelebilecek şekilde bel kuşağına sokularak veya kemere asılarak taşınırdı. Hançer, savaş alanından daha çok teke tek çarpışmalarda kullanılmaktaydı⁵¹⁶.

Kara-Koyunlu ordusunda hançer kullanıldığına dair birçok kayıt mevcuttur. Kara Yusuf ile Timurlu Ebu Bekir Mirza arasında 809/1406 yılında meydana gelen savaşta Kara-Koyunlu askerleri kılıç ve hançerle savaşımlardı⁵¹⁷. Bunun yanında hükümdarların da her daim yanlarında kılıç ve hançerleri bulunmaktaydı. Nitekim Kara-Koyunlu hükümdarı İskender Mirza, Alıncak Kalesi'nde iken karısı Leyla onun kılıcını ve hançerini ondan gizlemiş ve İskender'in oğlu Şah Kubad bir kısım askerlerle babasına suikast düzenlemişti⁵¹⁸.

3.3.4.Mızrak

“Mızrak”, Arapça sözlükte “*dürtmek, atmak, fırlatmak ve delmek*” gibi anlamlara gelen “zerk” kökünden türetilmiş bir savaş aletiisimidir. Mızrak sert ve esnemeyen uzun-ince ahşap olup ucuna takılmış taş kemik, boynuz, bakır, tunç, demir veya çelikten mamül bir temrenden oluşmaktadır. Dürtücü-delici bir yakın ve uzak dövüş silâhı olarak hedefe doğrudan fırlatılarak kullanılmaktaydı⁵¹⁹.

⁵¹⁶ Tulin Çoruhlu, “Hançer”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 548; Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 128.

⁵¹⁷ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 144; Terc. 56.

⁵¹⁸ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 144; Terc. 101-102.

⁵¹⁹ Mustafa Zeki Terzi, “Mızrak”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları 2005), 30: 3.

Kara-Koyunlu ordusunda ok-yay ve kılıçtan sonra en çok kullanılan savaş aleti mızraktı. Mesela, Kara-Koyunlu hükümdarı İskender Mirza ile Timurlu hükümdarı Şahruh arasında 29 Recep 824/30 Temmuz 1421 tarihinde meydana gelen Eleşgird Muharebesi'nde⁵²⁰ Kara-Koyunlu ordusu fillerle donatılmış Timurlu ordusunun karşısında durup ok, mızrak ve hançerle savaşa asıldılar⁵²¹. Kaynaklarda daha çok *nîze* (نیزه) şeklinde tanımlanan mızrak⁵²², bazen de zırh için tasarlanan mızrak temreni olan *senân* (سنان) kelimesiyle karşılanmıştır⁵²³. Mesela Semerkandî manzum bir rivayette Timurlu hükümdarı Şahruh'un karşısındaki Kara Yusuf'un askerlerini “*Türkmen askerleri ok-yay, mızrak (سنان) ve kılıç ile süslenmişlerdi*” şeklinde tasvir etmektedir⁵²⁴.

3.3.5. Gürz ve Teber

Gürz, Ortaçağ'da önemli savaş aletlerinden birisiydi. Bu savaş aletinin belli bir ağırlığa sahip olması düşman üzerindeki tesirini arttırmaktaydı⁵²⁵. Farsça gürz adının yanı sıra Arapça *debbûs*, *amûd* ve *mitraka* adlarıyla ve Türkçe topuz ve bozdoğan isimleriyle adlandırılmaktadır⁵²⁶. Teber ise geniş yüzlü bir baltadır⁵²⁷. Kara-Koyunlu ordusunda gürz ve teber kullanıldığını Gıyasi'nin kaydından anlamaktayız. Mezkûr müellif, İsfend Mirza'nın 18 Şaban 836/9 Nisan 1433 tarihinde kardeşi Şah Muhammed'i Bağdad'da kuşattığı esnada askerlerinin *debbûs* ve *teber* kullandığını kaydetmiştir⁵²⁸.

3.3.6. Zırh, Kalkan ve Miğfer

Zırh, kalkan ve miğfer savaşlarda düşmanın saldırı silâhlarının darbe ve atışlarına karşı vücudun zarar görmesini engelleyen savunma teçhizatlarındandır⁵²⁹. Kara-Koyunlu ordusu Ortaçağ'ın diğer ordularında olduğu gibi savaşlarda savunma teçhizatlarından istifade etmişti. Kara-Koyunlu Dönemi'nde kaynakların belirttiği

⁵²⁰ Sümer, *Kara Koyunlular*, 121.

⁵²¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 254; Terc. 143.

⁵²² Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 145.

⁵²³ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 118.

⁵²⁴ (برآسته مردم ترکمان به تیغ و سنان و به تیر و کمان) bkz. Semerkandi, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/I: 280.

⁵²⁵ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 119.

⁵²⁶ Tülin Çoruhlu, “Gürz”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 14: 397; Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 121; Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 212.

⁵²⁷ Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, 228.

⁵²⁸ Bağdadî, *Tarihü'l Gıyasi*, 288.

⁵²⁹ Aydın Usta, “Zırh”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 391.

zırh çeşitleri; *cebe* (جبه)⁵³⁰, *cevşen* (جوشن)⁵³¹, *zereh* (زره)⁵³² ve *heftân* (خفتان)⁵³³ olarak tespit edilmiştir⁵³⁴. At zırhı için ise *kecem* (كجم)⁵³⁵ kelimesi kullanılmıştır. *Cebe* (*jebe*), “*savaşta giyilen zırh, ok ve mızrak temreni, pusat, silah ve savaş atı*” anlamlarına gelmektedir⁵³⁶. Dönemin kaynakları genel olarak *cebe* ve *cevşeni* birlikte kullanmışlardır⁵³⁷. Kaynaklarda geçen *cebe-pûş* (جبه پوش)⁵³⁸ ve *cebe-dâr* (جبه دار)⁵³⁹ kayıtları bu dönemde cebenin zırh için kullanılan bir ıstılâh olduğunu göstermektedir.

Cebe'nin nasıl bir zırh türü olduğu kaynakların sathî bilgilerinden dolayı tam olarak tespit edilememiştir. “*Cevşen*” isimli zırhı ise araştırmacılar, küçük metal plakaları bulunan halkalardan müteşekkil ve sırt kısmı olmayıp, göğüs kısmının bulunduğunu belirtmektedir⁵⁴⁰. Bunun yanı sıra mezkûr zırhın Orta Asya menşeli olup Türkler tarafından Yakın Doğu'ya getirildiği bilinmektedir⁵⁴¹. Kaynaklarda geçen “*zereh*” kaydının ise genel olarak zırhı mı ifade ettiği yoksa bir zırh türünü mü ifade ettiği konusunda bir ipucu bulunmamaktadır⁵⁴². “*Heftân zırhı*” ise diğer zırh türleri üzerine giyilen bir savunma teçhizatıdır⁵⁴³. Kaynaklar 823/1420 yılında Timurlu hükümdarı Şahruh'un Kara Yusuf üzerine yürüdüğü vakit Kara Yusuf'un ordusunu “*seçkin gençlerin hepsi zereh, cevşen, kılıç ve mızrak ile süslenmişlerdi*”

⁵³⁰ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 271, II: 411; Terc. 177, 267; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 245, 541, II: 666; Terc. 134, 346, 437.

⁵³¹ Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, III: 401, IV: 731; Semerkandi, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/I: 283; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 577; Terc. 375.

⁵³² Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, III: 400, IV: 731; Semerkandi, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/I: 283; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 46a.

⁵³³ Abrû, *Zübdetü't-Tevârih-i Bâysungurî*, IV: 785.

⁵³⁴ Ortaçağ'da zırh çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 141-150.

⁵³⁵ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya* II: 450, Terc. 293; Nişaburî, *Tarih-i Türkmâniye*, vr. 59a.

⁵³⁶ Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung*, 1. bs. (Helsinki: Publications of the Institute for Asian and African Studies, 2006), 272; Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, Terc. Günay Karaağaç, 2. bs. (Ankara: TDK Yayınları), 2017, 1225; Tuncer Gülensoy-Paki Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, 1. bs. (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), 101; Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I: 284.

⁵³⁷ Mesela bkz. Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 262, 279, II, 284, 418, 454, Terc. 171, 179, 182, 272, 297. Osmanlı kaynaklarında da *cebe* ve *cevşen* genel olarak birlikte kullanılmıştır. Bkz. Tülin Çoruhlu, “Zırh Türk Devletlerinde”, *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 44: 394.

⁵³⁸ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 279, II: 411, Terc. 182, 267; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, I: 245, 541, II: 666, Terc. 134, 346, 437.

⁵³⁹ Tihriânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 271, Terc. 177.

⁵⁴⁰ Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, 240; Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, 253.

⁵⁴¹ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 142.

⁵⁴² Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 144.

⁵⁴³ Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 146.

şeklinde tasvir etmişlerdir⁵⁴⁴. Aynı şekilde Şahruh ile Kara-Koyunlu hükümdarı arasında 824/1421 yılında meydana gelen savaşta Abrû, Timurlu ve Kara-Koyunlu ordusunu “*her iki ordu çelik dağ gibi saf kurdular*” şeklinde tasvir etmiştir⁵⁴⁵. Abrû’nun bu tasviri Kara-Koyunlu ordusunun savaşta çelik zırh, miğfer ve kalkan kullandığını göstermektedir.

Kara-Koyunlu ordusunda zırh kullanıldığına dair diğer bir örnek ise Cihanşah’ın Uzun Hasan Bey üzerine gönderdiği ordudan anlaşılmaktadır. Nitekim 861/1457 yılı baharında Ak-Koyunlu Cihangir Mirza kardeşi Uzun Hasan Bey ile yaptığı mücadelede yardım istemek için Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah’ın yanına gitti. Kara-Koyunlu hükümdarı Emir Arapşah-ı Âyinlu kumandanlığında 12 bin kişilik kuvveti Cihangir Mirza’nın hizmetine verdi. Erzincan hududuna kadar yol alan mezkûr emir, Uzun Hasan Bey’in yaklaştığını öğrenince kaçtı. Cihangir Mirza da bu durumu Cihanşah’a bildirmek ve yeni bir yardım kuvveti temin etmek için kardeşi Üveys Bey’i, mezkûr hükümdara elçi olarak gönderdi⁵⁴⁶. Cihanşah, Üveys Bey’in yanına Rüstem-i Tarhan komutasında 20 bin süvariye emrine verdi. Ayrıca daha önce Mu’sa’şa ile mücadeleye gönderdiği Emir Ali Şeker Bey de adı geçen hükümdarın emri ile Erdebil’de Rüstem-i Tarhan’ın ordusuna katıldı. Bu sırada Mardin taraflarında bulunan Uzun Hasan Bey’e, Kara-Koyunlu kuvvetlerinin Irak’tan silah, savaş araç gereci, cebe ve cevşen ile donatılmış çelik ve demirden bir deniz gibi Diyarbakır tarafına hareket ettiği haberi geldi⁵⁴⁷.

3.4.ORDUDA KULLANILAN HAYVANLAR

3.4.1.At

Ortaçağ boyunca at hareket, hız ve ulaşım aracı olarak kullanılmıştı. Savaşlarda temel vasıtalardan biri olarak uzun yıllar orduların en hayati unsuru olmuştu⁵⁴⁸.

⁵⁴⁴ (همه جوانان نوحاسته و سراسر به زره و جوشن و تیغ و سنان آراسته) bkz. Semerkandi, *Matla’-ı Sa’deyn*, II/I: 283; Abrû, *Zübdetü’-t-Tevârih-i Bâysungurî*, IV: 731.

⁵⁴⁵ Abrû, *Zübdetü’-t-Tevârih-i Bâysungurî*, IV: 788.

⁵⁴⁶ Woods, *Ak-Koyunlular*, 150.

⁵⁴⁷ Tihârânî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, I: 262; Terc. 171.

⁵⁴⁸ Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, 248.

At, göçebe kültürde sadece binek hayvanı değil, aynı zamanda savaş aracı, giyecek, yiyecek ve içecek kaynağı idi⁵⁴⁹. Göçebe kültürden gelen Kara-Koyunlular için de at vazgeçilmez bir binek hayvanı olmuştu. Kara-Koyunlular göçebe hayatın tezahürü olarak uzun yıllar at üzerinde hareket halinde olmuşlardı, onların bu şekildeki yaşamları atlı kuvvetlerin diğer birimlere göre daha da güçlü olmasını sağlamıştı. Kara-Koyunlular ilk dönemlerinde eski Türk-Moğol orduları gibi hafif atlı birliklerinden oluşmaktaydı, bu durumda ordunun hareket kabiliyetini ve manevra yeteneğini arttırmaktaydı⁵⁵⁰.

Ordunun çoğunluğunun atlı kuvvetlere dayanması tâbi olarak at yetiştiriciliğinin de gelişmesini sağlamaktaydı. Nitekim Kara-Koyunlu atlarının ünü Hitay (Çin)'a⁵⁵¹kadar ulaşmıştı. Timurlu hükümdarı Şahruh tarafından 1419'da Çin'e gönderilen elçilik heyetinde mezkûr hükümdarın oğlu Baysungur adına elçilik heyetinde bulunan Gıyâseddin Nakkaş'ın 1422'de kaleme aldığı "Acâibü'l-lefâ'if"⁵⁵² adlı eserde, Çin hükümdarının elçilik heyetine "Kara Yusuf'a elçi göndermek istiyorum. Çünkü orada iyi atlar olur. Yolda güvenlik var mı?" şeklindeki sorusu bu dönemde Kara-Koyunlu atlarının ünü ve kalitesi hakkında önemli bir kayıttır⁵⁵³.

Kara-Koyunlu askerlerinin savaşlarda kaç at kullandıklarına dair kaynaklarda bilgilere rastlayamadık. XIII. yüzyılda İlhanlı askerleri muharebelerde takriben üç at kullanmaktaydı⁵⁵⁴. Muhtemelen XV. yüzyılda Kara-Koyunlu askerleri de muharebelere yedek atlar ile gitmekteydi. Tihârânî, Cihanşah'ın Herat'ın işgali sırasında oğlu Hasan Ali'nin isyanı haberini duyunca Timurlu hükümdarı Ebu Said ile anlaşma yaparak Azerbaycan'a doğru yola çıktığını; ordunun takipten, ardı ardına

⁵⁴⁹ Kayrat Belek, "Eski Türklerde At ve At Kültürü", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 16, (Bahar 2015), 114.

⁵⁵⁰ Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihanşah*, 284.

⁵⁵¹ Hitay veya Hitâ, Sarı Nehir ile Çin Seddi arasındaki bölgenin adı olup merkezi Pekin idi. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügâti't-Türk'te* Hitay için "Orta Çin" ifadesini kullanır: "Çin aslında üç bölüktür: Birincisi "Yukarı Çin"dir ki, doğudadır; buna "Tawgaç" derler. İkincisi "Orta Çin"dir; burası "Xıtay" adını alır. Üçüncüsü "Aşağı Çin"dir, "Barxan" adı verilir; bu Kaşgar'dadır." Kaşgarlı Mahmud'un "Orta Çin"i ifade etmek için kullandığı Hitay adı, çeşitli dönemlerde Çin'in kuzeyinde yaşayan farklı etnik grupların yaşadıkları bölgeleri karşılarken daha sonraları Çin'i ifade eder hale gelmiştir. Betül Mutlu, "15. Yüzyılda Hitay'da Bir Timurlu Sefir: Gıyaseddin Nakkaş'ın Hitay Gözlemleri", *Folklor/Edebiyat* 17/67, (2011/3), 128.

⁵⁵² Ahmet Taşağıl, "Hitâyname", *DİA*, 1. bs. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 405.

⁵⁵³ Gıyaseddin Nakkaş, *Hitay Sefaretnamesi*, haz. Betül Mutlu, TTK Yayınları, 1.bs. (Ankara: TTK Yayınları 2013), 61; Abrû, *Zübdetü't-Tevârîh-i Bâysungurî*, IV: 841; Semerkandi, *Matla'-ı Sa'deyn*, II/I: 338-339; Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, I: 272-273; Terc. 165.

⁵⁵⁴ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 158.

yer değiştirmekten ve goçten dolayı 20 bin deve, 10 bin at ve katırının telef olduğunu kaydetmiřtir⁵⁵⁵. Gorldğ gibi orduda nemli miktarda at ve sair hayvan bulunmaktaydı.

XV. yüzyıl müellifi Gıyasi de Cihanşah'ın atını bizzat gordğn kaydetmiştir. Uzun Hasan'ın Kara-Koyunlular'ı mağlup ettikten sonra Cihanşah'ın kellesini Memlûk sultanına gonderdiğini ve Cihanşah'ın kellesinin ve atının 7 Cemaziel-evvel 872/4 Aralık 1467 tarihinde Halep'e geldiğini o sırada kendisinin de orda olduğunu kaydetmiştir. Maktl hükümdarın küçük ve rahvan bir atı olduğunu ve bu atın değerinin 50 bin pile (پله) olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında Cihanşah'ın yanındaki her bir atın bir memleket değerinde olduğunu belirtmiřtir⁵⁵⁶. Gıyasi'nin kaydı Kara-Koyunlular'ın kullandıkları atların daha nce aynı coğrafyada hüküm sürmüş İlhanlı Devleti'nde kullanılan atlar ile aynı olduğu fikrini bizlere vermektedir. Nitekim İlhanlılar da küçük yani midilli tipi atlar kullanmıştır. Bu atların seçkinliği Asyalı kavimlerin başarılarında nemli roller oynamıştır. Bu tip atlara modern tabirle "Prjewalski" denilmektedir⁵⁵⁷. Kara-Koyunlu ordusunda atların bazı savaşlar ncesinde eğitildiği de gorlmektedir. Kara-Koyunlu hükümdarı İskender, Timurlu hükümdarı şahruh ile yaptığı Eleşgird Muharebesi ncesinde atlarının Timurlu ordusunda bulunan fillerden rkmemesi için eğitim vermişti. Kara-Koyunlu ordusu savaş ncesi çamurdan fil heykelleri yaparak ve iri govdeli kzlerin üzerlerine saman vulları koyarak atları talim ettirmişti. Bu şekilde savaş sırasında atların ürküp binicisini üzerinden düşürmesi engellenmeye alıřılmıřtı⁵⁵⁸.

3.4.2. Deve ve Katır

Kara-Koyunlu ordusunda deve ve katırlar genellikle ordunun araç-gereçlerinin taşınma ve nakliyesinde kullanılmaktaydı. Develergerek ordunun silah ve cephanesi gerekse hantal hacimli ticar mallar gibi her türlü ağır yükü taşımak için kullanılan araçtı. Develer atlara gore daha fazla yük taşıyabilmelerindendolayı daha çok tercih ediliyordu. Bir deve ortalama 250 kilo civarında, yani atın iki katı kadar bir yükü nispeten düşük bir maliyete taşıyordu. Bu nedenle Kara-Koyunlu ordusu

⁵⁵⁵ Tihran, *Kitâb-ı Diyârbakriyya*, II: 357; Terc. 233; Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 297-298.

⁵⁵⁶ Bağdadî, *Tarih'l Gıyasi*, 324-325.

⁵⁵⁷ Uyar, *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, 158.

⁵⁵⁸ Sümer, *Kara Koyunlular*, 121.

develeri hem ordunun hem de kalelerin ikmali için gerekli un, buğday ve arpa gibi yiyecekleri taşımak için kullanıyordu. Netice itibariyle deve ve katır Kara-KoyunluDönemi'nde taşıma ve lojistik hizmetleri bakımından en önemli araçlar olarak kullanılmıştı. Nitekim Cihanşah 868/1463-1464 yılında Save kışlağında çıkıp, baharda Pir Budak'ın üzerine Bağdad'a gitmek için Irak yaylağından ilerlemeye başladığında kışlamak için Bağdad taraflarında konakladı. Rey'den Arap develerinin üzerine tahıl yükleyerek Hemedan vilayetine geldiler. Oradan beratçılar yükleri kendi hayvanları ile taşıyıp ordugâhlarına götürdüler⁵⁵⁹.

3.5.ASKERÎ MUSİKÎ TAKIMI (MEHTER)

Kara-Koyunlu Devleti daha önce Yakın Doğu devletlerinin tamamında var olduğu gibi, savaş sırasında komutayı sağlamak ve düşmanın moral seviyesini düşürmek için kös/nekkâre çaldırmıştır⁵⁶⁰. Askerî musikî takımı içerisinde davul, boru, zurna, kös/nekkâre bulunmaktaydı. Kara-KoyunluDönemi'nde hükümdar, mirzalar ve büyük emirler boru ve nekkâre çaldırırlardı. Timurlular da olduğu gibi⁵⁶¹ savaş başlangıcında burgu yani boru kullanılıyordu. Bunun yanında büyük kösler de hücum mehterine katılıyordu. Ayrıca hükümdar savaşta iken otağ-ı hümayun önünde ve sair zamanlarda saray içinde, kale ve kulelerde her ikinci vakti nevbet vuruldu. Hükümdarlar savaş yerlerinden zafer haberleri alınca nevbet vuruldu. Bunun yanı sıra orduya eşlik eden râdendazlar ise savaş zamanında ordudaki askerleri cesaretlendirmekteydi. Savaş esnasında râdendazların görevi büyük önem arz etmekteydi. Mesela, Kara-Koyunlu hükümdarı İskender Mirza ile Timurlu hükümdarı Şahruh'un aralarında meydana gelen savaşta Timurluların 200 bin kişilik ordusunu kendilerinin dörtte biri olan Kara-Koyunlular karşısında mağlup olmak üzereyken Şahruh'un râdendazlarının hileli nârelerinden dolayı İskender'in kardeşi İsfend Mirza'nın Şahruh askerleri tarafından yakalandığını davullar çalarak ilan ettiler. Bunun üzerine Kara-Koyunlu ordusu bozularak, kazanmak üzere oldukları muharebeyi kaybettiler⁵⁶².

⁵⁵⁹Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 297.

⁵⁶⁰ Uyar, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, (Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 205.

⁵⁶¹ Timurlu ordusunda askerî musikî takımı için bkz. Macit, *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, 98-102.

⁵⁶²Arayancan, *Karakoyunlu Hükümdarlarından Cihânşah*, 298; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 206.

SONUÇ

Kara-Koyunlu Devleti, öncülü olan Selçuklular, İlhanlılar ve Celâyirliler'in daha önce hüküm sürdüğü coğrafyada takriben bir asra yakın bir süre hüküm sürmüştü. Kara-Koyunlular hâkimiyetini tesis ettiği coğrafyada Yakın Doğu coğrafyasında bulunan devletlerin teşkilat yapısından ziyadesiyle etkilendiler. Bu etkileşim askerî müessesede de ziyadesiyle göze çarpmaktadır.

Kara-Koyunlu Devleti'nin askerî teşkilat yapısı Asyaî menşee sahip olmakla birlikte Türklerin meydana getirdiği kurum ve teşkilattan da önemli ölçüde istifade etmişlerdi. Türk teşkilat yapısının izlerini, hükümdarın mahrem dostu anlamına gelen inak, danışma anlamındaki kengeş ve elçi gibi ıstılâhlardan anlamaktayız. Bunu yanında teşkilatta İlhanlı yani Moğol askerî teşkilat yapısı daha ziyade görülmektedir. Askerî teşkilatta görülen Moğolca daruga, karavul, menkalay ve kol ıstılâhları Moğol teşkilat yapısının etkisini gösterir mahiyettedir.

Türk-Moğol askerî yapısına dayanan Kara-Koyunlu teşkilatında unvan sahibi kişiler askerî görevleri üzerine almaktaydı. Ordu sefer halindeyken hükümdarın orduda olması durumunda hükümdar her daim başkomutandı. Ordudaki görevliler savaş sırasında mevkilerine uygun vazifeler icra ederdi. Ordunun insan unsurunu çoğunlukla yarı-göçebe Türkmen aşiretleri meydana getirirdi. Bunun yanında hükümdarın, şehzadelerin ve boy beylerinin yanındaki nökerler ordunun ana nüvesini oluşturmaktaydı.

Kara-Koyunlu ordusunun savaş nizamı Türk-Moğol geleneğinden intikal etmişti. Savaş sırasında merkez, sağ kol, sol kol, öncü birlik ve keşif birliği şeklinde ordu tanzim edilmişti. Ordunun bu şekilde dizilimi hiç şüphesiz Kara-Koyunlular'a öncü devletlerden miras kalmıştı. Ortaçağ'da Yakın Doğu devletlerinin hemen hemen tamamında bu düzen tatbik edilmekteydi.

Kara-Koyunlu ordusu Türk-İslam hukuku geleneğine uygun bir savaş hukuku uygulamaktaydı. Orduda yaşanan hukuk dışı uygulamalarda yaşanan olumsuz duruma sebep olan emirler cezalandırılırdı. Ayrıca savaş hukukunda Türk-Moğol etkisi de görülmekteydi. Bunun bir neticesi olarak teslim olmayan düşman şiddetle cezalandırılırdı. Savaş sırasında ele geçirilen esirler bazen fidye karşılığı serbest

bırakılıp bazen de köle olarak satılmıştır. Bazı durumlarda da Kara Yusuf gibi merhametli hükümdarların inisiyatifıyla esirler fidye alınmadan serbest bırakılırdı.

Kara-Koyunlu ordusunun gelir kaynağının başlıcası Ortaçağ Yakın Doğu devletlerinin hemen tamamında görülen iktâ‘ sistemine dayanmaktaydı. Fakat iktâ‘ıstılâhı kısmî değişikliklerle Kara-Koyunlu Devleti’nde suyural ve tiyulıstılâhına dönüşmüştü. Kara-Koyunlu ordusu silah ve teçhizat bakımından ise kaynakların belirttiğine göre dönemin devletlerine göre çağın gerisinde kalmıştı.

KAYNAKÇA

Abrû, Hafız. *Cografya-yı Hafız Abrû*, Tas. Sâdık Seccâdî, 1. bs. III Cilt. Tahran: Ayine-i Mirâs, 1378/1999.

_____ *Zeyli Camiü't Tevarih-i Reşidî*, Nşr. Hanbaba Beyanî, 1.bs. Tahran: Çaphane-yi İlmi, 1317/1938.

_____ *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî*, Nşr. Seyyid Kemâl Hac Seyyid Cevadî 1. bs. IV Cilt. Tahran: Sazman-ı Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslami, 1380/2001.

Adday, Basibrinalı. *Basibrinalı Adday Vakayinamesi*, Terc. Kutlu Akalın, 1.bs. İstanbul: Peywend, 2015.

Aka, İsmail. “Şahruh’un Kara-Koyunlular Üzerine Seferleri”, *Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 1*, hzl. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli, 1.bs. Ankara: Berikan Yayınları, 2005, 335-366.

_____ *İran’da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, 1. bs. Ankara TTK Yayınları, 2001.

_____ *Mirza Şahruh ve Zamanı*, 1.bs. Ankara: TTK Yayınları, 1994.

_____ *Timur ve Devleti*, 4. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2017.

Alan, Hayrunnisa. *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, 2. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

_____ “Tavacı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 40: 177-178. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Aliev, Saleh Muhammedoğlu. “Derbend”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 9: 164-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Andreasyan, Hrand D. “XIV ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 3 (1973): 83-149.

Anonim, *Âlem Ârâ-yı Şah İsmail*, Haz. Asgar Montazer Sahib, 1. bs. Tahran: Şirket-i İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1386/2007.

Anonim, *Târih-i Sultân Muhammed-i Kutbşâh*, Ed. Zerrine Pervin, 1.bs. New Delhi: Dilli Kitâb-ı Ghor, 2015.

Arayancan, Ayşe Atıcı. “Kara-Koyunlu Sultanı Cihânşah’ın Şeyh Cüneyd’e Karşı Aldığı Önlemler” *The Journal of international Social Research* 3/1, Bahar 2010, 73-78.

_____ *Kara-Koyunlu Hükümdarlarından Cihânşah ve Dönemi (Siyaset-Teşkilat-İktisad-Din ve Kültür) 1438-1467*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Aubin, Jean. “Un Soyurghal Qara-Qoyunlu Concernant le Buluk de Bawanat-Harat-Marwast”, *Documents from Islamic Chanceries*, Ed. S. M. Stern, (Oxford: Bruno Cassirer, 1965), 159-170.

Aydın, Mustafa. “Şeki”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 38: 489-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Barbaro, Josaphat. *Anadolu’ya ve İran’a Seyahat*, Terc. Tufan Gündüz, 3, bs. İstanbul Yeditepe Yayınevi 2016.

Bazın, Marcel. “Kum”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 26: 361-362. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Behrâm Nejâd, Muhsin. *Sergûzeşt-i Kara-Koyunluhâ ve Ak-Koyunluhâ*, 1. bs. Tahran: Müessei Freng-i Ehl-i Kalem, 1384/2005.

Beyhakî, Şucâ’u’-d-Din Dorûd-Bâşî-yi. *Câmi’u’l-Hidâyet fi ‘İlmi’r-Rimâyet (Okçuluk Sanatı)*, Terc. İbrahim Duman, 1. bs. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2020.

Bitlisî, İdris-i-Heşt *Behişt VII. Ketibe*, Terc. Muhammed İbrahim Yıldırım, 2. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2019.

Bitlisi, Şerefhan. *Şerefname*, Terc. Mehmet Emin Borzaslan, 1.bs. II Cilt. İstanbul: Ant Yayınları, 1971.

Bostan, İdris. "Alıncak", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 2: 370. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Bozkurt, Nebi. "Kılıç", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 25: 405-408. Ankara: TDV Yayınları 2002.

_____ "Mancınık", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 27: 564-567. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

_____ "Ok", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt.33:333-335.İstanbul: TDV Yayınları 2007.

Busse, Heribert. *Untersuchungen zum Islamischen Kanzleiwesen an Hand Turkmenischer und Safawidischer Urkunden*, 1. bs Kairo: Kommissionsverlag Sirović Bookshop, 1959.

Caferoğlu, Ahmet. "Türk Tarihinde Nöker ve Nökerzâdeler Müessesesi", *IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 10-14 Kâsım 1948)*, (Ankara: TTK Yayınları, 1952), 251-261.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*, Terc. Mürsel Öztürk, 1. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Çetin, Altan. *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, 1. bs. İstanbul: Eren Yayıncılık 2007.

Çoruhlu, Tulin. "Hançer", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 15: 548-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

_____ "Gürz", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 14: 327-328. İstanbul: TDV Yayınları 1996.

_____ “Zırh Türk Devletlerinde”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 44: 394-395. İstanbul: TDV Yayınları 2013.

Demirci, Mustafa. “İktâ”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 22: 43-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Destgerdî, Hûrîveş Ahmedî. “Devlethâ-yı Türkmân (Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu)”, *Tarih-i Câmeg'-i İran*, Ed. Sâdık Secâdî, Cilt X: 561-639. Tahran: Merkez-i Pejûhişhâ-yı İrani ve İslâmî, 1393/2014.

Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1. bs. IV Cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963-1975.

Duman, İbrahim. *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, 1. bs. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.

Efendiyev, Oktay. “Kara-Koyunlu, Ak-Koyunlu ve Safevî Devletlerindeki Mülkî ve Askerî Teşkilâta Bakış”, *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayı-II 21/72*, (Temmuz-Aralık 2015), 578-586.

el-Azzâvî el-Mehâmî, Abbas. *Tarihü'l Irak Beyne İhtilâleyn el-Hükümetü'l-Türkmâniyye*, 1. bs. III. Cilt. Bağdad: Dâru'l-Arabiyyetü'l-Mavsuât, 1939.

el-Bağdadî, Abdullah b. Fethullah. *el-Düvelü'l-İslamiyye fî el-Şark*, Tah. Târik Nâfi' el-Hamdânî, 1.bs. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2010.

el-Hüseynî, Ca'ferî b. Muhammed. *Târîh-i Kebîr*, Terc. İsmail Aka, 1.bs. Ankara: TTK Yayınları, 2011.

Emin, Şemis Şerik. *Ferheng-i İstilahât-ı Divan-ı Devrân-ı Moğol*, 1.bs. Tahran: Edeb-i Hüner-i İran, 1357/1978.

Enverî, Hasan. *Ferheng-i Ruz-i Sohen*, 8.bs. Tahran: İntişârât-ı Sohen, 1393/2014.

Erdem, İlhan. “Ak-Koyunlu Ordusunu Oluşturan İnsan Unsuru”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* 15/26, (Ankara: 1991), 85-92.

_____ “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Ordularına Genel bir Bakış”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları*, 24/37, (Ankara 2005): 57-77.

Erdem, İlhan-Kâzım Paydaş. *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 1. bs. Ankara: Bileşik Yayınevi, 2007.

Erdem, İlhan-Mustafa Uyar. “Kara-Koyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, 1.bs. *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6: 861-868.

Erdoğan, Eralp. *Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, 1. bs. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.

Feridun Bey, *Münşeatu's-Salatin*, II Cilt. İstanbul: Takvimhane-i Âmire, 1274/1858.

Fragner, Bert. “Social and Internal Economic Affairs”, *The Cambridge History of Iran*, edited by Peter Jackson, 2. bs. (New York: Cambridge University Press, 1993), VI: 491-568.

Göksu, Erkan. “İkta Sisteminin Tekâmülünde Selçukluların Rolü”, *Tarih Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/1, (Mart 2009), 83-96.

_____ *Okla Yükselen Millet*, 2. bs. İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları, 2018.

_____ *Türk Kültüründe Silah*, 2. bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

_____ *Türkiye Selçuklularında Ordu*, 2. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Gülensoy, Tuncer-Paki Küçüker. *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, 1. bs. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.

Günaltay, Şemseddin. *İslam Tarihinin Kaynakları*, Tarih ve Müverrihler, Haz. Yüksel Kanar, 1. bs. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

Gündüz, Buket. *Kadı Ahmed Gaffârî'nin Târîh-i Cihân-ârâ İsimli Eserinde Türk Hanedanları (Osmanlılar, Kara-Koyunlular, Ak-Koyunlular, Safevîler)*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

HabibîNejâd, Rıza. “Mefhum-u Suyurgal be Müsâbe-i Kilid-i Fehm-i Mâlikiyet-i Arzî der Dovre-i Timurî”, *Fasıl-nâme-i Pârsa* 15/25, (Sonbahar ve Kış 1393/2014), 37-50.

Hadduri, Macid. *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, Terc. Fethi Gedikli, 2. bs. İstanbul: Ekin Yayıncılık, 2018.

Hasanzâde, İsmail. *Hükümet-i Türkmenân-ı Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu der İran*, 6. bs. Tahran: Semt, 1392/2013.

Hinz, Walter. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Terc. Tefvik Bıyıklıoğlu, 2. bs. Ankara: TTK Yayınları, 1992.

_____ *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Terc. Acar Sevim, 1. bs. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.

Hondmir, Gıyasüddin. *Habîbu's-Siyer*, Yay. Celâleddin Humâyî 1. bs. IV Cilt. Tahran: İntişarat-ı Hayyam, 1333/1954.

Hümbetoğlu, Necâfli Tofiq. *Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətləri*, 1. bs. Bakü: Çarşıoğlu, 2012.

Hüseynzâde, Hadî Seyyid. *Tarih-i Feramuş Şode İran der Dovre-i Sultan Yakub Ak-Koyunlu*, 1.bs. Tahran: Şirket-i Sehom-i Has, 1394/2015.

İbn Hacer el-Askalanî, Şihabeddin Ebu Fazl Ahmed b. Ali, *İnbâ' el-Ğumr bi Ebnâu'l-Umr*, Tah. Hasan Habeşî, IV Cilt. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1998.

İbni Tagrıberdi, *en-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Terc. D. Ahsen Batur, 1.bs. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

İpşirli, Mehmet. “Kazasker”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 25: 140-143, Ankara: TDV Yayınları, 2002.

İslamova, Nicabət. “Kara-Koyunlu Devleti'nin Kuruluşu ve Ordusu”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29, (Temmuz 2009), 29-44.

İzgi, Cevat. “Kûtvâl”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 26: 503-504. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Kâ'idân, Asgar. “Sazmandeh-i Cengî der Gazavat-ı Asr-ı Peyamber”, *Mutâla'ât-ı Tarih-i Ceng* 2/3, (Bahar 1397/2018), 75-96.

Kansoy, Umut. *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.

Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun-ZiyatAk-Koyunlu, 3. bs. Ankara: TDK Yayınları, 2018.

Kazvînî, Bûdâk Münşî. *Cevâhirü'l-Ahbâr*, Nşr. Muhsin Behrâm Nejâd, 1. bs. Tahran: Mirâs-ı Mektûb, 1378/1999.

Kazvînî, Gaffarî. *Tarih-i Cihan-ârâ*, Haz. Hasan-ı Nerâkî, 1. bs. Tahran: Hafız Yayınları 1343/1964.

Kazvînî, Muhammed Yusuf Vale-i İsfahanî. *Hold-i Berin (Tarih-i Timuriyân ve Türkmenân)*, Haz. Mir Haşim Muhaddes, 1. bs. Tahran: Mirâs-ı Mektûb, 1379/2000.

Kazvînî, Yahyâ-yi. *Lübbü't- Tevârih*, Yay. Seyyid Cemâleddin-i Tahranî, 1.bs. Tahran: Müesses-i Haver 1314/1935.

Kesik, Muharrem. “Pervane”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 34: 244. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Khorasani, Manouchehr Moshtagh. “İran Shamsgir'nin (Şimşir) Tarihi”, *Tarihe Yön Veren Silah Kılıç*, Ed. Tolga Akay-Süleymen Tekir, 1. bs. İstanbul İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, 245-272.

_____ “Tarih-i Tekâmül-i Şimşir”, *Mecelle-i Hüner û Merdom* 15, (2013), 38-45.

Klopsteg, Paul E. *Türk Okçuluğu*, 1. bs. İstanbul: Erdem Yayınları, 2019.

Koprıman, Kazım Yaşar. *el-Aynî'nin İkdu'l-Cumân'ında XV.Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar*, Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1972.

_____ *Mısır Memlûkleri Tarihi Sultan al-Melik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, 1. bs. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Köymen, Mehmet Altay. *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 6. bs. III Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 2016.

Lessing, Ferdinand D. *Moğolca-Türkçe Sözlük*, Terc. Günay Karaağaç, 2. bs. Ankara: TDK Yayınları, 2017.

Macit, Ensar. *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum 2012.

Makrizî, Takiyeddin Ahmed b. Ali, *Kitâbu's-Sulûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mulûk*, Tah. Muhammed Abdulkadir Atâ, VIII Cilt. Beyrut/Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1997.

Manz, Beatris Forbes. "The Office Of Darugha Under Tamerlane", *Journal of Turkish Studies*, 1985, IX: 59-69; Türkçe Terc. Hayrunnisa Alan, "Timur'un Saltanatı Sırasında Darugalık Müessesesi", *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, 99-113.

Mu'izz el- Ensâb fî Şeceretü'l Ensâb-ı Selâtin-i Moğol, Bibliotheque Nationale Paris, Persian 67.

Merçil, Erdoğan. "Peyk", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 34: 262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

_____ "Sipehsâlâr", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 37: 259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Metsopski, Toma. *Timurlenk ve Haleflerinin Tarihi*, Terc. Gürsoy Solmaz, 1.bs. Ankara: Elips Kitap, 2009.

Minorsky, Vladimir. “A Soyurghal of Qasim b. Jahangir Aq-qoyunlu (903/1498)”, *BSOAS*, University of London, IX (1939), 927-960.

_____ “The Clan of The Qara Qoyunlu Rulers”, *Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara: TTK Yayınları, 2010, 391-395.

_____ “The Qara-Qoyunlu and The Qutb-Shāhs”, *BSOAS*, University of London, XVII: 1, 1955, 50-73.

Mirca’feri, Hüseyin. *Tarih-i Tehevvulat-ı Siyasî İçtimâî İktisâdî ve Ferhengi-i İran Der Dovre-i Timuriyân ve Türkmanân*, 13. bs. Tahran: Daneşgah-ı İsfahan, 1395/2016.

Mirhond, *Tarih-i Ravzatu’s-Safa Fi Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, 2. bs. Haz. Cemşid Kiyânfer VII Cilt. Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1385/2006.

Mutlu, Betül. “15. Yüzyılda Hitay’da Bir Timurlu Sefir: Gıyaseddin Nakkaş’ın Hitay Gözlemleri”, *Folklor/Edebiyat* 17/67, (2011/3), 125-136.

Nakkaş, Gıyaseddin. *Hitay Sefaretnamesi*, haz. Betül Mutlu, TTK Yayınları, 1.bs. Ankara: TTK Yayınları 2013.

Nevaî, Abdu’l-Hüseyin. *Esnâd ve Mukâtebât-ı Tarihî-yi İran ez Timur ta Şâh İsmail*, 1. bs. Tahran: Bungah-ı Tercüme ve Neşr-i Kitap, 1341/1962.

Nişaburî, Mahmud. b. Abdullah-ı. *Tarih-i Türkmâniye*, The National Library of Israel, Jerusalem, Israel Ms. Yah. Ar. 1132.

Özcan, Abdülkadir. “Lağımçı Ocağı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 27: 49-50. Ankara: TDV Yayınları 2003.

Özcan, Altay Tayfun. *Moğol-Rus İlişkileri*, 1. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2017.

Özdal, Ahmet N. *Türklerin Savaş Sanatı*, 2.bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

Özgüdenli, Osman Gazi. ‘Muşa’şa’lar”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 32: 155-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

_____ “Rey”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 35: 40-41. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

_____ “Tiyûl”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt.41: 207-208. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Paydaş, Kâzım. “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenlerinin Gürcistan’a Yaptıkları Seferler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 21/2, (Eylül 2006), 177-196.

_____ “Ak-Koyunlular”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, 1. bs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, 9: 347-373.

_____ “Emir Timur Döneminde Elçilik Teatisi”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29 (Temmuz 2009), 463-479.

_____ “Kara-Koyunlular”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, Ed. Muhammet Hanefi Palabıyık- Osman Çetin, 1.bs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018, 9: 375-406.

_____ “Kitab-ı Diyarbekriyye ve Tarihi-i Âlem Arâ-yı Eminin Ak-Koyunlu Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *Tarih Yazımı Üzerine-II (Araştırma, İlke, Yaklaşım ve Yöntemler*, Ed. İsmail Özçelik, Ankara: Berikan Yayınevi, 2018, 99-109.

_____ “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması 36, *Bilig*, (Kış 2006), 195-218.

_____ “Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri”, *A.Ü.DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40 (Ankara: 2006), 113-140.

_____ “Timur'un Askerî Faaliyetlerinde Av'ın Önemi”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ed. Burak Kocaoğlu, Ankara: Berikan Yayınları, 2019, 939-945.

_____ *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilâtı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

_____ “Ak-Koyunlu Devleti’nde Siyasi Evlilikler ve Sarayda Hatunların Konumu”, *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr.İsmail Özçelik Armağanı*, Ed. Burak Kocaoğlu, Ankara: Berikan Yayınları, 2019, 413-428.

_____ “Emir Timur'un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları* 28/46 (Ankara 2009), 35-52.

Petruşevskiy, İlya Pavloviç. “K istorii instituta soyurgala” *Sovetskoe Vostokovedenie* VI, (Moskova 1949), 227-246.

Refî‘î, Emir Timur. “Suyural der Uhde-i İlhânî ve Timurî”, *Fasılname-i İlmi-i Pejûhiş-i Tarih* 4/12, (Kış 1387/2008), 45-64.

Robino, H.L. “Coins of Jalair, Kara Koyunlu, Musha’sha’, and Ak Koyunlu Dynastis”, *The numismatik Chronicle*X, (London: 1950), 94-139.

Roemer, Hans Robert. “The Türkmen Dynasties”, *The Cambridge History of Iran*, edited by Peter Jackson, 2. bs. New York: Cambridge University Press, 1993, VI: 147-188.

Rumlu, Hasan-ı. *Ahsenü’t- Tevârih*, Nşr. Abdul-Hüseyin Nevâî, 2. bs. III Cilt. Tahran: İntişarat-ı Esatir, 1389/2010; Türkçe Terc. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’t- Tevârih*, Terc. Mürsel Öztürk, 1. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006).

Rybatzki, Volker. *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung*, 1. bs. Helsinki: Publications of the Institute for Asian and African Studies, 2006.

Semerkandî, Abdurrezzak-ı. *Matla’-ı Sa’deyn ve Mecma’-ı Bahreyn*, Nşr. Abd’ul-Hüseyin Nevâî, 1. bs. II Cilt. Tahran: Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsanı ve Muta’alat-ı Ferhengi, 1383/2004.

Sohrabiabad, Hamidreza. *Safevî İdaresinde Toplumsal Dönüşüm*, Doktora Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Vasıt”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 42: 541-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Mehmet Mert Sunar, “Ulufe”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 42: 124-126, Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Sümer, Faruk. “Kara-Koyunlular”, *İslam Ansiklopedisi*, 13 Cilt. 6: 292-305. Eskişehir: MEB Yayınevi, 2001.

_____ “Kara-Koyunlular”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 24: 434-438. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

_____ *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar)*, 3. bs Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Tabâtabai, Hüseyin Müderrisî. *Farmânâ-yi Türkmânân-ıKara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu*, 1. bs. Tahran: Çaphâne-i Hükümet-i Kum, 1352/1973.

Taşagül, Ahmet. “Hitâyname”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 17: 404-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

_____ “İnak”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 22: 255-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Tauer, Felix. “Timurlular Devrinde Tarihçilik”, *Belleten*, Terc. Ahmet Ateş, 39/113 (Ocak 1965), 49-69.

Temir, Ahmet. “Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askerî Teşkilât”, *Türk Kültürü* 118, (Ankara 1972), 190-202.

Terzi, Mustafa Zeki. “Mızrak”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 30: 3-4. İstanbul: TDV Yayınları 2005.

Tihriânî, Abû Bakr-i. *Kitâb-i Diyârbakriyya*, yay. Necati Luğal-Faruk Sümer, 2. bs. II Cilt. Ankara: TTK Yayınları, 1993; Türkçe Terc. Ebu Bekr-i Tihriani, *Kitab-ı Diyârbakriyye*, Terc. Mürsel Öztürk, 1. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Turan, Osman. “İktâ”, *İslam Ansiklopedisi*, 13 Cilt. 5/2: 949-959. Eskişehir: MEB Yayınevi, 2001.

Usta, Aydın. “Zırh”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 44: 391-394. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Uyar, Mustafa. “Hinduşâh Nahçivânî’ye Ait Düştür el-Kâtib fî Ta’yîn el-Meratib Adlı Eserde Câsûsluk Anlayışı”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları* 24/38 (Eylül 2005), 281-289.

_____ “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri”, *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 49/1 (Ankara 2009), 33-48.

_____ *İlhanlı Devleti’nin Askerî Teşkilatı*, Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

_____ *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Askerî Teşkilâtı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*, 1. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2020.

_____ “İlhanlı (İran Moğolları) Ordularının Savaş Öncesinde Yaptığı Stratejik Hazırlıklar ve Savaş Sırasında Yaptıkları Hileler”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29, (Temmuz 2009), 437-447.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu Devletleri*, 6. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2011.

_____ *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 4.bs. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Ütken, Selim Serkan. *Buhara Hanlığı’nın Askerî Teşkilâtı (1500-1868)*, 1. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Varlık, Çetin. “Kara-Koyunlular”, *DGBİT*, 14 Cilt. 8: 441-482. İstanbul: Çağ Yayınları 1992.

Vladimirtsov, B. Y. *Moğolların İctimaî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi*, Terc. Abdülkadir İnan, 3.bs. Ankara TTK Yayınları, 1995.

Woods, John E. *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*, Terc. Sibel Özbudun, 1.bs. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.

Yazıcı, Tahsin. “Esterâbâd”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 11: 437-438. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

_____ “Hafız-ı Şîrazi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 15: 103-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

_____ “Hemedan”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 17: 183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

_____ “Hoy”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 18: 258. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yezdî, Mevlana Şerefeddin Ali. *Zafernâme*, tsh. Muhammed Abbasi, 1.bs. Tahran: Çap-ı Rengin, 1336/1957; Türkçe Terc. Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Terc. D. Ahsen Batur, 1. bs. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.

Yıldız, Abdulvahap. *Ahmed-i Câmî Nâmekî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, 1. bs. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.

Yınanç, Mükrimin Halil. “Ak-Koyunlular”, *İslam Ansiklopedisi*, 13 Cilt. 1: 251-270. Eskişehir MEB Yayınevi, 2001.

_____ “Cihan-Şah”, *İslam Ansiklopedisi*, 13 Cilt. 173-189. Eskişehir: MEB Yayınevi, 2001.

Yuvalı, Abdülkadir. “Daruga”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 44 Cilt. 8: 505-506. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Yücel, Ünsal. *Türk Okçuluğu*, 1. bs. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.

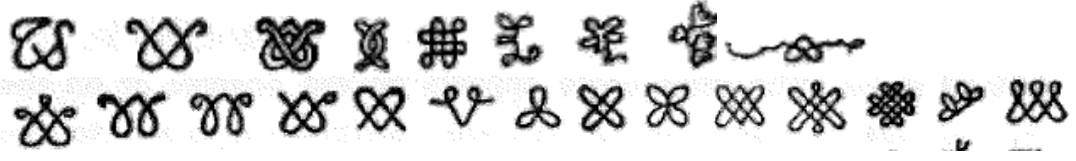
Yüksel, Musa Şamil. *Timurlarda Din-Devlet İlişkisi*, 1. bs. Ankara: TTK Yayınları, 2009

EKLER

Ek-1.Kara-Koyunlu sikkelerinde bulunan tamgalar

Robino, "Coins of Jalair, Kara Koyunlu, Musha'sha', and Ak Koyunlu Dynastis",
The numismatik Chronicle, 110.

Ek-2.İran coğrafyasında 15. yüzyıla ait miğfer.

Sabuhi Ahmedov, “AkkoyunluAskerlerininZırhları”, İrs Miras, no. 5, 2013, 40.
<http://irs-az.com/new/pdf/201302/1362060237499814443.pdf> (Erişim tarihi
07.06.2020).

Ek-3.İran coğrafyasında 15. yüzyıla ait zincir zırh.

Sabuhi Ahmedov, “Akkoyunlu Askerlerinin Zırhları”, İrs Miras, no. 5, 2013, 40.
<http://irs-az.com/new/pdf/201302/1362060237499814443.pdf>(Erişim tarihi 07.06.2020).

Ek-4.İran coğrafyasında 15. yüzyıla ait zirhlı savaşçı.

Sabuhi Ahmedov, "Akkoyunlu Askerlerinin Zırhları", İrs Miras, no. 5, 2013, 40.
<http://irs-az.com/new/pdf/201302/1362060237499814443.pdf>(Erişim tarihi
07.06.2020).

Ek-5.Cihanşah'in Şeyh Deraî'ye verdiği suyural fermanı.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Tabâtabai, Farmânâ-yi Türkânan, 149.